

ՍՄԵԼԱՆ ԲԻՐՈՍ

ՊԱՏՄԱՆԱՆ ԳԵՂԱՐԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ա.

1911

Կ. ՊՈԼԻՒՍ

Տպագրիչ - Հրատարակիչ
Պատկերիչ Է. Բիւր
Սուրբ Զատիկի Գործարան

ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐՈՒՍ

Քանի մը տղ այս նոր երկին համար:

1908 Յուլիոյ օսմանեան Սահմանադրութիւնը, ինչպէս զիսէք, իրեն հետ բերաւ երթեւեկելու, խօսելու, գրելու ազատութիւնը, որ ա՛յնքան խժոժօրէն բռնաբարուած էր Սպարիշ Համիշի մը բռնապետութեան տակ:

Աւելորդ է երկնել քէ՛ այդ դարազուլար պիտի մնայ Օսմանեան Պատմութեան մէջ իբրեւ Վերածնունդի ու Վերականգնումի խարերդանեան մը, որովհետեւ այդ բուականէն կրակի հրապարակը ողորուիլ նոր, եզօր ու հիւրեղ հրատարակութիւններով:

Հայ Միսէր, քառորդ դար մը կաշկանդուած ու մեռած, կարծես յարութիւն առաւ յանկարծ:

Ստիկա՛ կաւ զարօսնի նեանը:

Մեծմուսէն Մեհեմէթ սկսաւ արշաւել Լոյսը, հրեղէն տունչ մը ստեղծաւ այս դժբաղդ երկրին վրայէն ու մահուլը քօքուեց իր վրայի փոշին:

Ամբարիս գրականութեան մը ժխտը ապրեցները, որոնք առանց խղճահարութեան կը շարունակէին անպատեհ իրենց շահասկութիւնները, շահագործելով լնացած կամեւորութիւններու ստուկ համակերպութիւնը, եւ իրենց ամբարտաւանութեան բաւգեղը կը բարձրացնէին արմատացած զգեսութիւններու աղբակոյտին վրայ, զգացին խկոյն քէ՛ ա՛յ անցած է իրենց երջանը, քէ ա՛յ պէտք է ձեզի տան իրենք նոր հոտանքին, որ կը խուժէր արեւստահմանէն:

Ու ծայր տուաւ ազատ խօսքի երջանը:

Ինչպէս ցատե՛ր, ե՛ս ալ, հայ գրականութեան համետ մշակներէն մէկը, ուզեցի օգտուիլ այս երջանի բարիքներէն: Ա՛յ կեսացած էի ամբարի կեանքէս, ուր արիներ ու

սարհներ ապրեցայ, ըմբոսխնցի տառապանքի հանոյքները :
Ուզեցի վերադառնալ հայրենիք մը, որ դժոխք մըն էր, եւ
որ դեռ նոր կ'ազատագրուէր :

Տարիներէ ի վեր վերեօս էութեանս խորքը մթերուած
դժգոհութիւններ կային, վրէժներ, որոնց բռնութեան ներ-
քել հոգիս կը չարչարուէր : Պոռքկալ պէտք էր տեսնեմ ,
նիւթապաշտ մեծութիւններու երեսին պռուտ պէտք էր ի-
րենց բարբարոսութիւնները , ճիւղերի խղճմանքին ու
հանրային դատաստանին առջեւ դնել պէտք էր Մեծ Մար-
դաստանին, Հայերու Պաշտօնին ոգիները :

Ո՛ր մէկը սակայն, ուրկէ՛ սկսիլ , ո՛ւր աւարտել :

Յանկը խիս , երկայն , կարմիր ճա՛րք մը հայկական
երեկոյնեաներու . . . :

Ո՛ր մէկը բռնէ , հազարաւոր դահիճներէն , ու հա-
րիւրներով հազարաւոր գոհներէն :

Մտնով պատժուածներ եղան , ամէնքն ալ անմեղ , եւ
պատժուեցան , որովհետեւ հայ էին :

Սուեւանդիչներ կային , եւ դեռ կան , աւա՛ղ , հա-
րիւրներով , հազարներով , ամէնքն ալ Ս. Օրէնքի վախճանի
տակ , որոնք կը վարձատրուէին անարժան ետալիճայէ մը :

Յափառակիչ աւատապէտներ կային , կան եւ պիտի մը-
նան տակաւին : Ստոնք պատուուեցան համիտեան տկա-
նակուռ շահագործներով ու բարձր պատժուեցան , որով-
հետեւ փոքրիկ Համիտներ էին , որովհետեւ գիւղեր հրդե-
հած էին , գիւղացիները բալլած էին , հողերը, գործիքնե-
րը գրաւած էին եւ լախտի , եաքաղանի կամ գնատի մէկ
հարուածով գետին փռած էին դիակները պարկեւտ տե-
խասաւորներու , որոնք իրենց փոխնով արգասաւորած
էին հայրենի հողը :

Պետական , պատժուական աւագակներ , պատժուեցան
ուխտեալ բռնամիտներ , համիտաբարոյ պալատականներ , ո-
րոնք Հայկական Խնդիրը մատենին փաթեթ , անմեղ

արիւնի նապաղիքներու մէջ տալիսկեցան, զինովցան ու իրենց բարբ քաթխեցին զոհերու չոր հացի պատառիք մէջ:

Գրել պէտք էր ու լոյս առնարի բերել Նդեռնի բոլոր այս թխուր հերոսներու կեանքը, գործը, եւ իրենց գործած աւերներուն արհաւիրքը:

Ուստի, հարստահարուածի մը բոլոր վրէժխորութիւնը կուրծքիս տակ, սկսայ հրատարակութեան տալ վէպերու շարք մը, որոնք, վեպ ըլլալէ հետի, իրականութիւններ են, վաւերական դրուագներ՝ ժամանակակից հայ յեղափոխական պատմութենէն:

ԲԱՆՏԷ ԲԱՆՏ, նոյն իսկ Զեքունը, 1890ի Զեքունը որ կը ցնցուի Գում Գաբուի Յոյցին արձագանգէնքնապետութիւններուն է՛ն անարգին դէմ կընդդիմի, քօրւելու համար՝ ստուկի լուծը, նախափորձ մը կ'ընէ. սպաննելով Համիտի լրտեսներէն մէկը. յետոյ, հարիւրաւոր անմեղներով լեցուած բանտի մը դռները կը խորտակէ, ապստամբութեան դրօշը կը պարզէ, զէնքը ձեռքը՝ բարձրադաս կը պահանջէ իր անքնաբարեկի իրաւունքներուն վերստացումը: Այդ սրբազան իրաւունքներու պատգամութեան համար կը մարտնչին իր գաւաղները, որոնց ընտելագոյնները, բանտէ բանտ կը փափոսուին, մինչեւ որ կը հասնի 1895ի ընդհանուր ներումը, որպէս զի յետոյ պայքի Մեծ Ապստամբութիւնը, որ Ներսիսի միջամտութիւնը բերաւ Հայ Լեւոն այդ ափ մը ժողովուրդին համար:

ՆԸԼՏԸԶԷ ՍԱՍՈՒՆԷ՝ շարունակութիւնը չէ՝ *բանտի քանտի*ն: Հոն, ընթերցողը կը գտնէ Հնչակեաններու յեղափոխական գործունէութեան մանրամասնութիւնները, Սասունի լեւներուն վրայ: Մէկ կողմէ, Նըլսըզի ձիւղը, իր Որջին մէջ, իր խեղճութիւններուն մէջ քաղուած, հայաշինք ֆաղափականութեան մը ծրագիրը կը մշակէ խնամով, զաղօնի *խրատ*ներով իսլամի մոլեռանդութիւնը

կը գրգռէ քիստոնեայ հպատակ ցեղի մը դէմ, որուն միակ յանցանքը՝ իբրեւ մարդ ապրիլ ուզել է իր նախահայրերու երկրին մէջ, զոր իր քրտինքովը կ'ոռոզէ, եւ որ յետոյ կը ներկուի ի'ր արիւնի հեղեղներով - . . . :

Երջըզի Սասունի մէջ ընթերցողը կը նանչնայ Հայակեր Հրէշին ներքին մարդը, պալատականներուն հոգեբանութիւնը կը կարդայ, Հայկական Հարցին նկատմամբ արտաքին քաղաքականութեան ոգին կը քալիանցէ, վերջապէս, Սասունեան Ս. Բաւաթիքին աշխան եւ օրհնական սերած կրկայ :

Յետոյ կուգայ **ՍՍ. ՍՈՒՆԷՆ ՆՏԻՐ**, **Դիակապուտները** եւ **Նիկիի Երջըզ** երկու հասորներով : Ս. Առաքինը մանրամասնօրէն կը պատմէ Սասուն դրկուած Երուսական քրնճիչներուն արարքները, իսկ երկրորդը՝ *Մայիսեան ծըրազիրի* գործադրութիւնը փութացնել տալու նպատակով սարքուած *Պապը Ս. յիի Յոյցը* կը նկարագրէ իր քսմենցուցիչ մանրամասնութիւններով :

Հիմա կարգը կուգայ գրելու **1896ի** ժիզբերանշակ **Դէպքը**, Պաննային գրաւումը **Հ. Յ. Դաւենակցութեան** ռումբերովը, Սամաթիոյ հերոսային մարտնչումը, մայրաքաղաքի հայ քաղերուն, մասնաւորապէս Խաղիւղի Զարդը :

Եւ այս բոլորը մկրտեցի **ԻՆՆՍՈՒՆԱԼԵՅ** յորջարջումով, չէ՞ որ **ԻՆՆՍՈՒՆԱԼԵՅ**ը՝ կը մարմնացնէ դարավերջիկ **Մեծ Անիրը**, դարավերջիկ Նոր Ներոնին՝ Ապսիւլ Համիթի, նոյնիմէն **Մեծ Մարդասպանին** ձեռքով - . . . :

ԻՆՆՍՈՒՆ-ՎԵՑ

Ա.

ըլարզ խրախճանքի մէջ էր :

Ապտիւլ Համիտ իր յաղթանակները կը տօնէր , չըջապատուած իր արբանեակները լրով : Հայկական Յեղափոխութիւնը պարտուած ետ կը քաշուէր ասպարէզէն : Հայ Դատը կը խեղդուէր հարիւր հազարաւոր անմեղներու ար- իւնէն գոյացած կարմիր հեղեղներու մէջ :

Սասունի Զարգը կարճ միջոց մը միայն զբաղեցու- ցած էր Եւրոպայի Մամուլը , դիւանագիտական բանակ- ցութիւններու նիւթ հայթայթելով քանի մը դաշլիճնե- րու , և յետոյ , առանց ո՛րեք միջազգային բարդութիւն առաջ բերելու , փակուած էր մայիսեան համբաւաւոր Ծրագրի թղթաբերդին մէջ :

Պապը Ալիի Յոյցը նոյնպէս , մէկ երկու օր մայրա- քաղաքի փողոցները հայ արիւնսով ներկիւ տալէ յետոյ , ծառայած էր լո՛կ երլազդի Բոնակալին ձեռքէն խլելու Բարենորոգումներու չոր հրովարտակ մը , որուն գոր- ծադրութիւնը յանձնուած էր Ապտիւլ Համիտի խղճմը- տանքին . . . :

Եւ Ապտիւլ Համիտ գործադրած էր Բարենորոգում- ները կէտ առ կէտ , իր ըմբռնած ձեւով , հուրով ու սու- րով , թալանով ու ջարդերով , անհուն մոխրաշոյտի մը վերածել տալով Հայկական Վեց Նահանգները . . . :

ինչո՞ւ չը տօնէր ուրեմն իր յաղթանակները, ինչո՞ւ չը գինովնար ուրեմն, հարիւր հազարաւոր Հայերու անմեղ արիւնը խմելէ յետոյ և ինչո՞ւ չը յոխորտար երջարդի բարձունքէն, և չը ծաղրէր անամօթ եւրոպան, անտարբեր հանդիսատես մը՝ քաղաքակրթութեան դէմ գործուած ա՛յնքան քստմնելի բարբարոսութիւններուն... :

Զեթունի Ապստամբութի՛ւնը միայն քիչ մը պղտորած էր երջարդի խաղաղութիւնը, իր գլխուն վերեւ կախելով եւրոպական միջամտութեան մը տամոգիտան սուրը. սակայն, յետոյ, այդ անիծեալ (°) խնդիրն ալ փակուած էր, Բ. Դրան կողմէն մէկ քանի աննշան զինուորներ ստորագրուելով, եւրոպական վեց մեծ տէրութեանց երաշխաւորութեան տակ. զինուորներ սակայն, որոնք սահմանուած էին մեռած տառ մնալու... :

Հետեւաբար, Ապտիւլ Համիտ իրաւունք ունէր ինչպարտանալու իր ձեռք բերած յաջողութիւններով, բոլոր այս հայկական փորձանքներու մէջէն յաղթական դուրս գալով : Իր անժխտելի, անկապտելի իրաւունքին մէջ էր ան, Հայակեր Հրէշը, քանի որ տիեզերքի բոլոր հին ու նոր Բռնաւորները կարմրցնող ոճիրները գործելէ յետոյ, անպատիժ կը բազմէր ու կը սոնքար իր արիւննոտ գահին վրայ :

Երեւոյթները սակայն միշտ կը խաբեն, կ'ըսէ առածը :

Թողո՛ւնք ուրեմն որ երջարդի Դիւր խրախճանքներ սարքէ ու շարունակէ իր գործը :

Ասդին, հայ յեղափոխական աշխարհին մէջ, յուզումը տակաւ կը խմորուէր ու վտանգաւոր համեմատութիւններ կ'առնէր :

Հնչակեանները, որոնք կազմակերպած էին Գում Գաբուի անդրանիկ ցոյցը. և որոնց հերոսները, քանի մը տասնեակ հարիւրներով, կայսրութեան մօտաւոր ու

հեռաւոր բերդերու մէջ կը քաւէին իրենց ընդվզումի-
յանցանքը. Հնչակեանները, որոնք յաջողած էին ապրա-
տամբութեան դրօշը պարզել Սասունի լեռներուն վրայ.
Հնչակեանները, որոնք Մարզուանի, Կեսարիոյ, Սե-
բաստիոյ, Արաբկիրի, Եօզկաթի ու Փոքր Ասիոյ միւս
հայ վառարաններուն մէջ ձգած էին ապստամբութեան
հրդեհը, ահ ու մահ սփռած չորս դին, մինչեւ կախա-
ղան առաջնորդելով իրենց ընտիր ընտիր հերոսները.
Հնչակեանները, որոնք, ապառաժուտ Կիլիկիոյ՝ Զե-
թունի Մեծ Ապստամբութիւնը կազմակերպած, Բռնա-
պետութեան Ամրոցին տիրացած ու Էտէմ բաշայի հե-
պատուաւոր հաշտութիւն մը կնքել տուած էին. Հըն-
չակեանները վերջապէս, որոնք, իբրեւ վերջին փորձ մը,
Պապը Ալիի Յոյցով, վայրկեան մը դողացուցած էին
Երլարզի Բնակիչը, յաջողելով անոր ձեռքէն կորզել
ծանօթ իրաքն... ա՛լ յոգնած, պարտասած, ստիպ-
ւած էին դադրեցնել իրենց յեղափոխական շարժում-
ները, մէկ կողմէ շահամու, նիւթապաշտ ու խաբեբայ
Դիւանագիտութեան, միւս կողմէ՝ Ապտիւլ Համիտի
վարձած լրտեսներուն ու զինած մուկաանդ խուժանին
վայրագութիւններուն դէմ՝ իրենց անգորութիւնը խոս-
տովանելով... :

Հնչակեանները զինադուլ ըրին, սակայն հայ յե-
ղափոխութիւնը տակաւին չէր արտասանած իր վերջին
բառը. Հնչակեաններուն ետին ուրիշ հզօր, կենսունակ
կազմակերպութիւն մը կ'ապրէր, ազգայնական խմու-
րով : Այս կազմակերպութիւնը, թէեւ ետքէն հիմնուած,
յաջողած էր մէկ երկու տարուան մէջ բազմապատկել
իրեն յարողներուն թիւը, մասնաւորապէս Կովկասի մէջ,
ընդհանրապէս համալսարանականներէ բաղկացած, ո-
րոնք Յարերու երկրին մէջ իրենց մօրթին վրայ կրե-
լով նոյն հարստահարութիւնները — որոնք յատուկ էին

բռնապետական կառավարութիւններու —, և որոնք, մանաւանդ, արեւմտեան երկիրներու առողջ սկզբունքներով տոգորուած, ուխտած էին ձեռք բերել իրենց ցեղին ազատագրումը, ամէն զոհողութիւններու գնով :

Հայ Յեզ. Դաշնակցութիւնը, որ նախապէս, ժողովուրդի կողմէն Դրօշակեան կը կոչուէր, ժընէվ հրատարակուող Դրօշակ թերթին անունով, երթալով կը զօրանար, կ'արմատանար հայկական բոլոր դժգոհ խաւերուն մէջ, իր չուրջ ստեղծելով համակրութեան ու ժեղ հոսանք մը : Ժողովուրդը, այնքան ձախողուածներէ ետքը, աչքը յառած էր անոր, այդ կուսակցութեան, որմէ կը սպասէր փրկութեան յոյսի նշոյլ մը : Եւ այդ կուսակցութիւնը չէր նստած անգործ, ընդհակառակն, շագուիւնդ առաջ կը տանէր իր դաւադրական պատրաստութիւնները, օր մը, պատեհ ըրալէի մը մէջ պայթելու, և տիեզերքը սարսափեցնելու :

Այդ օրը կը մօտենար :

Գարաքէօյի կամուրջին վրայ, գրեթէ ամէն առտու կանուխ, անցորդներու աչքին կը հանդիպէր կախուած մարմին մը հայ յեղափոխականի : Քանի՜ քանի ծնողքներ լացին իրենց անմեղ զաւակներուն բռնամահ կորուստը, քանի՜ քանիներ այրիացան, քանիներ որբացան :

Եւ սակայն հալածանքը կը տեւէր :

Լրտեսները գործի վրայ, օրցերեկով ձերբակալումներ, փողոցը, հրապարակի վրայ, շուկայի մէջ, ոստիկաններու բիրտ ու կոպիտ վարմունքներ, անարգանքներ, հայհուհներ, ծեծեր :

Մայրաքաղաքին մէջ ո՛չ ոք կրնար երկրորդի մը հետ քալել ճամբան կամ խօսակցիլ. շուտով կը հասնէր լրտեսը, կ'առնէր երկուքն ալ և հազար ու մէկ հայհոյանքներով կը քաշկուտէր զանոնք պաշականոցը, յետոյ բանտը :

Դասակարգի խախտիչ կար, լրտեսներուն ու ոստիկաններուն համար նոյն էին, իրարմէ տարբերութիւն չունէին գործաւորը կամ վաճառականը, պաշտօնեան կամ գործատէրը, եկեղեցականը կամ բեռնակիրը, մշտաւորականը կամ պետական մարդը, բաւական է որ հայ էին: Լրտեսը բացարձակ իրաւունք ունէր ձեռք դնելու ամէնէն նուիրական իրերու վրայ. կրնար, երբ որ ուզէր, յանկարծ խանութ մը կոխել, կամ խան մը, դրասենեակ մը, վաճառատուն մը, վարժարան մը, և արտօնուած էր առանց հարցուիորձի, ոստիկան զինւորի մը յանձնել իր ցոյց տուած մարդը:

Սարսափի օրեր էին, չրջանը բեղուն՝ Համիտի դրածակներուն համար, որոնք, իրենց ձօխ թողչներէն զատ, ամէն օր նոր որս մը ձեռք կը ձգէին ու կը փետտէին: Այսպէս, Ժողովուրդը կը կոզոպուէր, առեւտուրը կը անանկանար, գործունէութիւնը կանգ կ'առնէր և կեանքը կը թունաւորուէր: Ու լրտեսներուն աւարտներուն մեծ մասը կը փոխադրուէր Երլադլի աւազակներու որջը, ուր դարանակալ կը սպասէին Թահսինի և Իզզէթի տեսակէ գիշակերները:

Արեւելքի ոստանին մէջ հաստատուած Արեւմուտքի զաւակները, Երլադլի հրոսախումբէն անմիջապէս ետքը կուգային. անոնք ալ ո՛չ նուազ կ'օգտուէին Հայկական Խնդիրին իրադարձութիւններէն: Ծիշդ այդ անիծեալ չրջանին է որ մէկէ աւելի եւրոպական, մասնաւորապէս գերմանական ու անտրիական տուներ յաջողեցան մեծ գործեր ընել Թուրքիոյ առեւտրական աշխարհին մէջ: Վիլհելմ Բ. ի բարեկամութիւնը կարեւոր դեր մը կը խաղար այդ կարգի ձեռնարկներուն յաջողութեան մէջ: Հետզհետէ պարպուած հայկական զաւառներուն մէջ գերման դադլթականներ տեղաւորելու համար գաղտնի բանակցութիւններ եղան Պոլիսի ու Պերլինի միջեւ:

Միւս կողմէ, Ռուսիա՛ն ալ կը քաջալերէր Ապտիւլ Հա-
միտի հայահալած քաղաքականութիւնը, ինք ալ կով-
կասի մէջ սկսելով հայերուն դէմ աննախընթաց հալա-
ծանք մը :

Այս ամէնը կը դիտէր Հայ Յեղափոխական Դաշ-
նակցութիւնը, և սկսած էր արդէն Դրօշակի մէջ հնչե-
ցնել ահազանգը :

Բիւզանդիոնի պայծառ երկինքը կը սկսէր ամպո-
տիլ, պետական իրադեկ շրջանակներուն մէջ փափը-
սուքներ կը պտըտէին բերնէ բերան և այդ փսփսուք-
ները ժողովրդային խաւերուն մէջ ալ արձագանգ կը
գտնէին :

Կացութիւնը շատ գէշ է, կ'ըսէին :

Հաւաքոյթները բացարձակապէս արգիլուած, իրի-
կունները կանուխ կը փակուէին բնակարաններու դռնե-
րը, շատ կանուխ կը մարէին լոյսերը : Գինետունները
լրտեսներո՛ւն մնացած էին, իսլամներո՛ւն ալ արգիլ-
ւած ըլլալով ոգելից ըմպելիներ գործածել... հանրա-
յին վայրերու մէջ :

Դադրած էին այցելութիւնները, դադրած՝ ընդու-
նելութիւնները : Ո՛չ երեկոյթ, ո՛չ նուագ, ո՛չ պար,
ո՛չ խրախճանք, ընդհանուր էր սուգը՝ մայրաքաղաքին
մէջ, մասնաւորապէս հայ շրջանակներու մէջ :

Գում Գաբուի ազգային պատրիարքարանի բուն իր
վայոցը ձգած էր, մեծ բու մը՝ նոյնինքն Իզմիրեան
պատրիարքը, որ Սասունի Զարդի վաղորդային պատ-
րիարք ընտրուած, Հայկական Դատին դժբաղդ վեր-
ջաւորութիւնը տեսնելով, ա՛լ աւելի դառնացած էր. իր
անժպիտ, յաւիտենապէս խոժոռ դէմքին վրայ Յուսա-
հատութիւնը կը կարդացուէր : Պատրիարքարանի պաշ-
տօնեաները, դիւանապետէն սկսեալ մինչեւ յետին բա-
րապանը, չէին համարձակեր երեւնալու իրեն, այնքա՛ն

գրգռուած էր ու ջղայնացած : Հնչակեաններուն հետ նա-
խապէս մտերմացած , անոնց խորհրդակցութիւնները յա-
ճախ քաջալերած , հուսկ յետոյ , ձախողուածներէն դժըն-
դակօրէն ազդուած , խզած էր ամէն յարաբերութիւն ,
ո՛ր և է յեղափոխական կազմակերպութեան վերաբերող
անձի հետ :

Անգուծ , դառն յուսախարութեան մը հանդէպ կը
գտնէր ինքզինք , լքուած , արհամարուած , նոյնինքն իր
երբեմնի քաղաքագէտ մտերիմներէն , որոնք , ինքնակոչ
խորհրդականներ , իր քովէն չէին զատուէր , երբ հայկական
հորիզոնը վարդապետն էր և երբ ազգը դեռ կ'օրօրուէր
բրիտանական նաւաբաժիններու հեռապատկերէն : Ա՛խ ,
այդ խորհրդականները , ճակատագրական , անխուսափե-
լի , անբաժանելի մասնիկներ ազգային իշխանութեան ,
որոնք յաճախ իրենց ձեռքով կը վարեն ազգին ճակա-
տագիրը . . . :

Եւ արդէն ինք ի՞նչ կրնար ընել մինակը , երբ Մեծ
դեսպանները քաշուած էին , և երբ բրիտանական մեծ
դեսպանը նոյնիսկ , իր բարեկամը , Սըր Ֆրիք Քըրրի ,
երես չէր ցուցնէր ո՛չ իրեն , ո՛չ ալ իր կողմէն զրկուած
Պատրիարքարանի պաշտօնեային :

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան վարիչները ,
անցեալի փորձառութիւններէն օգտուիլ գիտէին . գի-
տէին թէ յաջողութեան պայմանը գաղտնապահութեան
մէջ է , թէ՛ յեղափոխական բնոյթ ունեցող ո՛ր և է շար-
ժում պէտք է խիստ նեղ շրջանակի մը մէջ պատրաս-
տուի , առանց գաղտնիք մը չնչուելու . հետեւաբար ,
ամիսներէ ի վեր կատարուած բանակցութիւնները , Եւ-
րոպայէն Պոլս և Պոլսէն Եւրոպա երթեւեկները , գաղա-
նի թղթակցութիւնները , դաւադրական միջոցները , մա-
հացուցիչ գործիւնները , նիւթերը , ամէնքը , ամէ՛նքը , ա-
մենախիստ գաղտնիքի դրոշմը կը կրէին : Ո՛չ ոք , նոյն-

իսկ Դաշնակցական զինւորներէն, չէր գիտէր թէ ի՞նչ
կը պատրաստուէր:

Դառաւիր յեղափոխականները, մատնիչ Մամբրէն-
բու նախընթացներէն խրատուած, կը գգուէնային Բոսնի-
այա Գուլ Գարուի Պատրիարքարանին, ուր պակաս չէ-
ին լրտեսներ, որոնք Ազգ. Պատրիարքարանը վերածել
կ'ուզէին երկրորդ Երլտըզի մը: Իզմիրլեան պատրիարքը
կը վախնար, կը դողար իր ձեռքով դրած, իր թեւին
տակ, իր ծոցին մէջ ապրող պաշտօնեաներէն, որոնք
կրնային օրին մէկը բերան տալ զինք ու հրապարակել
ազգային գաղտնիքներ, որոնք, մտերմական սեղանի մը
շուրջ, ըմպելիներու շոգիներէն տաքցած գլուխով մը,
կրնային սա՛ած ըլլալ Երկաթէ Պատրիարքին չրթունք-
ներէն: Եւ այս բաները ծանօթ էին Հայ Յեղափոխական
Դաշնակցութեան վարիչներուն, հետեւաբար, այս վեր-
ջինները միշտ գաղտնի, բացարձակապէս գաղտնի ա-
ռաջ կը տանէին իրենց գործողութիւնները:

Ք.

Մայիսեան գեղեցիկ իրիկուն մը:

Վերջալոյսը կ'ոսկեզօծէր Ոսկեղջիւրի արեւկաքի ե-
զերքը բարձրացող Զինուորական Հիւանդանոցին ապա-
կիները, որոնք հրդեհի մը ապաւորութիւնը կ'ընէին:

Ոսկեղջիւրի ծովը ծածկուած էր հազարաւոր մակոյկ-
ներով ու նաւակներով, որոնք կը վերադառնային
Ֆէատանէի հեշտալի պտոյտներէն: Մայրաքաղաքի եր-
ջանիկ բնակիչները — բացի Հայերէն — իրենց սովորա-
կան ապրելակերպէն առանց չեղելու, կ'ապրէին քաղ-
քենիսներու յատուկ ինքնիրմէջ ամփոփուած կեանքը:

հոգ չէ թէ իրենց դրացի և դարերէ ի վեր իրենց հետքով քովի ապրած ցեղի մը զաւակները կը խռչտանգուէին ամէն օր :

Իրիկուան այս խաղաղ ժամերուն , ամէն մարդ իր տունը կը վերադառնար , միայն ծովեզերեայ սրճարաններու մէջ բեռնակիրները , գործարաններու բանուորները , ձկնորսները , ձկնավաճառները , և ուրիշ արհեստաւորներ , իրենց յոգնութիւնը կ'առնէին գաւաթ մը սուրճով , մինչ անդիէն կը գոռային նարկիլէները : Ոսկեղջիւրի շոգենաւներուն վերջինը կը վերադառնար կամուրջէն , հանգչելու համար Այվան Սեւայի կամ Հասֆոյի նաւամատոյցը :

Մութը տակաւ կը թանձրանար :

Այդ պահուն , Խասգիւղի Ս . Ստեփաննոս եկեղեցիի ընդարձակ բակին մէջ ման կուգար գլխարկաւոր երիտասարդ մը , հազիւ 21 տարու , միջնահասակ , պիսերը քրտնած , ճակատը լայն , քիչ մը դուրս ցցած , մազերը սեփսեւ , աչքերը խոշոր ու նայուածքը խիստ : Այս երիտասարդը շատ յուզուած էր , անհանդարտ էին իր քայլերը , ման կուգար , առանց կանգ առնելու , և ման կուգար շարունակ , առանց ուշադրութիւն դարձնելու շուրջը :

Ժամկոչ աղբարը կը ճանչնար զինքը , տարիներէ ի վեր կը ճանչնային զիրար : Երկուքն ալ մկրտուած էին , Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան ուխտեալ զինուորներ : Ժամկոչը Խասգեղցի էր , իսկ երիտասարդը Սամաթիայէն :

Ժամկոչը բացակայ էր նոյն պահուն , և երիտասարդը , որ , մէկ ժամէ աւելի կար , կը սպասէր հոն ժամկոչին , տեսնելով թէ կ'ուշանար տակաւին , կը պատրաստուէր մեկնիլ . շատ կ'աճապարէր :

Վերջապէս հասաւ ժամկոչ աղբարը , և քարէ սան-

ԱՄՏԻՒԼ ՀԱՄԻՏ

դուիններէն վեր ելլելով, երբ տեսաւ բակին մէջ պտը-
տող երիտասարդը, բացաճանչեց զարմացական չեշ-
տով մը,

— Այ, ընկե՛ր Մներ, դուն հոս ի՞նչ գործ ունիս
այս ատեն,

— Ո՞ւր էիր, անիծա՛ծ, յարեց Մներ մտերիմ քրմ-
ծիծաղով մը, մէկ ժամ կայ հոս կը սպասեմ. ուշ է
ժամանակը, պիտի մեկնիմ, այս իրիկուն պէտք է տուն
գտնուիմ, գիշերը ժողով ունինք:

— Բարի՛ է, ի՞նչ կայ, հարցուց Մարգար—այս էր
ժամկոչին անունը—, կասկածոտ դէմքով մը.

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, չե՛ս գիտեր, շարունակեց
Սամաթիացին, ի՞նչ ըրիր, տեսա՛ր միւս ընկերները,
պատրաստ են, վերջին պահուն չըլլայ թէ խաղք ըլ-
լանք:

Մարգար, ի բնէ վախկոտ ու կասկածոտ, անգամ
մը Դաշնակցականներուն մէջ մտած, ա՛լ չէր կրնար
դրժել իր խոստումին. ուխտած էր հաւատարիմ մնա-
կուսակցութեան և ծառայել անոր ամէն զոհողութիւն-
ներու գնով: Ամուսնացած, ընտանիքի հայր, մատղաշ
զաւկներու տէր, ամէն վայրկեան դողի մէջ էր, փոք-
րիկ աղմուկէ մը կը սոսկար, ա՛յնքան թուլամորթ էր:

Իսկ Մներ, մուխ նկարագրով, սրտոտ, յանդուգն,
ձեռներէց ու անձնուէր, Մարգարին հակապատկերը:
Դեռ ամուրի էր, ունէր միայն պառաւ մայր մը, որուն
վերջին զաւակն էր ինքը, և իրմէ մեծ քոյր մը, որ
ամուսնացած էր: Թաղին պատանիները կը յարգէին
գինք: Ի՛ր անցքին վրայ, բարեւ կը բռնէին ու բոլոր
թաղը կը ճանչնար Մները, կտրիճ յեղափոխական մը,
որ ա՛յդ տարիքին մէջ մէկ քանի գլուխ կերած էր:

— Մարգար, ըսաւ Մհեր, ուչ է ժամանակը, պա-
տասխան մը կ'ուզեմ, ի՞նչ ըրիր:

Մարգար, անգամ մը շուրջը նայեցաւ, վար իջաւ,
դուրսի դուռը լաւ մը կղպեց, յետոյ Մհերի ձեռքէն
բռնած, իր խուցը տարաւ զայն:

— Ընկե՛ր Մհեր, ըսաւ Մարգար, նստեցնելով Մհե-
րը խուցին մէկ անկիւնը դռուած աթոռակի մը վրայ,
գիտե՞ս, այս գիւղը հիմա լեցուն է մատնիչներով, ա-
մեն մարդ լրտես է եղեր. հայրը տղան, տղան հայրը,
մայրը աղջիկը, աղջիկը մայրը, նոյնպէս ամէնքը մէկ-
զմէկ կը մատնեն. ո՛ր կողմ դառնաս, գաղտնի ոստի-
կան մը կայ:

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, ընկե՛ր Մարգար, կրկնեց
Մհեր, բայց, լրտեսներուն դէմ ունինք ֆէտայիներ, ու-
րոնք կրնան մաքրել այդ կեղտոտները, չէ՞:

— Այո՛, այո՛, կմկմաց Մարգար կէս բերնով մը,
որովհետեւ մեծ հաւատք չունէր ֆէտայիներու վրայ.
Ինքը լրտեսներուն հրաշքը միայն տեսած էր, ֆէտայի-
ներունը նո՛ր պիտի տեսնէր:

— Եւ չպիտի ուշանայ մաքրագործումը, շարունա-
կեց Մհեր ոգեւորուած, վազը կը չափենք ամէնուն ալ
հասալը:

Ու խորհրդաւոր ժպիտ մը գծուեցաւ երիտասարդ
յեղափոխականին չրթունքին եզերքը, որ նոյն պահուն
կապուտացած էր:

— Է՛, ընկե՛ր Մարգար, շարունակեց Մհեր, չըսիր,
ի՞նչ ըրիր, լաւ տե՞ղ են.

Մարգար ապուշ ապուշ երեսը կը նայէր իր խօսակ-
ցին, բան մը չը հասկցաւ անոր վերջին բառերէն:

— Քեզի՛ եմ, ընկե՛ր, չը խօսի՞ս, կրկնեց Մհեր,
բռնկած. ի՞նչ ըրիր, լաւ տե՞ղ են...:

— Զը հանկցայ, ընկե՛ր Մհեր, կը ներէք, խօսեցաւ վերջապէս, ի՞նչ բանի համար կրսէք.

— Զարմա՛նք, դեռ նո՞ր պիտի հասկնաս, կշտամբեց Մհեր, ի՞նչ շուտ մոռցար, ո՞ւր է Արամը:

— Ո՞ր Արամը.

— Խո՛ւլը.

— Հա՛, է՛, յարեց Մարգար, հասկցայ, հի՛մակ հասկցայ.

— Է՛ն ուրեմն, կրկնեց Մհեր, չը տեսա՞ւ քեզ, բան մը չը յանձնեց.

— Ո՛չ, սիրելի՛ս, պաղատիլ սկսաւ ժամկոչ ազբարը, ես ամեն օր կը տեսնեմ Խուլը, բայց ինծի բան մը չըսաւ, բա՛ն մըն ալ չը յայտնեց.

— Ի՞նչ կրսես, խենդեցա՞ր գոչեց ուժգին, ընկե՛ր Մարգար, ի՞նչ կրսես. Արամը քեզի բան մը չը յայտնեց, լաւ խորհէ՛, յիշէ՛.

— Ի՞նչ պիտի խորհիմ, ընկե՛ր, յարեց Մարգար լալկան ձայնով մը, ինծի բան մը չէ՛ յանձներ, բան մըն ալ չէ՛ ըսեր:

— Ո՞ւր է հիմա, ո՞ւր, հարցուց Մհեր տենդագին:
Ու ոտքի ելլելով,

— Ինծի նայէ՛, յարեց, ժամանակը շատ ուշ է, պէտք է շուտով վերադառնամ, այս գիշերուան ժողովին ներկայ պէտք է ըլլամ, շուտ ըրէ՛, հի՛մա, ա՛յս րոպէին պէտք է Խուլը գտնես ու հոս բերես, հասկցա՞ր:

Մարգար կը զգուշանար փողոցները չըջելէ, լրտեսներէ յաճախ կը հետապնդուէր, բայց, իբր դաշնակցական, իրեն համար ամօթալի խոստովանութիւն մը պիտի ըլլար ատիկա, ուստի, առանց ո՛ւն է առարկութեան, տեղէն ելաւ ու դառնալով իր հիւրին.

— Ընկե՛ր Մհեր, ըսաւ, դուն հոս խուցին մէջ սպասէ՛, բակին մէջ մի՛ պտըտիր, ես դուռը կը փակեմ կ'եր-

Թամ. եթէ դուրսէն զարնեն. ձայն մի՛. տար, թո՛ղ զարնեն, զարնեն, երթան. բանալին հետս կ'առնեմ, խուլը կ'երթամ կը բերեմ ու ձեռքովս դուռը կը բանամ, չըլլար, դուն հոս կեցիր՝

— Ինչո՞ւ չէ, ես հոս սպասեմ, բայց, կը խնդրեմ, չուտ վերադարձէ՛ք, ջանա՛ խուլը միասին բերել:

Մարգար դուրս ելլելով, կամաց մը դուռը գոցեց ու չորս դին լաւ մը զննելէ յետոյ, եկեղեցիին քովի նեղ սանդղաձեւ փողոցն ի վեր սկսաւ մագլցիլ, երթալու համար Զրգսալըն, ուր կը բնակէր խուլը:

Մ'ներ անհամբեր կը սպասէր Ժամկոչի գալուն, մանաւանդ շատ կուգէր տեսնել խուլը, հասկնալու համար թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էին գործերը: Խուցէն դուրս ելաւ, սկսաւ ման գալ դռան ետեւի նեղ բակին մէջ. միտքը վայրկեան մը դադար չէր առնէր, միշտ կը գործէր: Կ'ենթադրէր թէ՛ Սամաթիոյ իր ընկերները հետզհետէ պիտի հաւաքուէին գիշերուան ժողովին համար և թէ՛ մտահոգութեան պիտի մասնուէին, քանի՛ յապաղէր իր վերադարձը: Սպասումը կը տանջէր զինք, Ժամկոչ աղբարը շատ ուշացաւ, կըսէր ինքիրեն. Խասգուղի թաղերուն վրայ գաղափար մը չունէր. խուլին տունը մօտ կը կարծէր եկեղեցիին, ուստի, Ժամկոչի վերադարձին յապաղումը գէշ կը մեկնէ: ճամբան արդեօք բռնուեցա՞ւ, կը խորհէր Մ'ներ, արդեօք օձիքը լրտեսի մը ձեռքը տուաւ, մասնուեցա՞ւ:

Եւ սեւ կասկածներ իր ուղեղէն ներս կը խուժէին:

Պահ մը կանգ առաւ, դուռին մօտեցաւ:

Փողոցէն ոտքի ձայներ լսուեցան:

Դուռին ետին սպասեց, ձայները կտրեցան, և սակայն Ժամկոչ աղբարը դեռ չ'երեւցաւ:

Դարձեալ խուցը քաշուեցաւ ու ինկաւ աթոռակին

վրայ. գլուխը ձեռքին մէջ առած, հազար ու մէկ միտքերու կ'երթար:

Յետոյ, ժամացոյցը հանեց, նայեցաւ, ժամկոչին մեկնելէն ի վեր կէս ժամ անցած էր:

Հալըճօղուի վերջին շոգենաւն ալ եկած էր: Մըտածեց ա'լ չսպասել, բայց ի՞նչպէս պիտի կրնար դուրս ելլել, թուր դռները գոցուած էին:

Յանկարծ ականջին զարկաւ դուռին ճանչոցը:

Տեղէն վեր ցատկեց, խուցէն դուրս նետուեցաւ:

Ժամկոչ աղբարն էր, դուռը բացաւ, ներս խոյացաւ ու դուռը նորէն կղպեց:

Առանձին էր:

— Ո՞ւր մնացիր, հարցուց Մ'ներ, ո՞ւր է ինքը:

— Տունը չէր, պատասխանեց Մարգար, մինչեւ հիմա կը սպասէի, մէջտեղ չիկայ. տնեցիները դողերու, կասկածներու մէջ էին իրենք ալ:

Մարգար արիւն քրտինք մտած էր:

— Ի՞նչ պիտի ընենք ուրեմն, յարեց Մ'ներ, ի՞նչ պիտի ընենք հիմա:

Եւ երկու ձեռքերը կը շփշփէր:

— Բայց ի՞նչ պիտի ընէիր խուլը, հարցուց Մարգար:

— Չն՞ս գիտե՞ս, կշտամբեց Սամաթիացին, այսչափ անհոգութիւն կ'ըլլա՞յ, դուն հիմա բանէ մը լուր չունի՞ս:

— Խնդրե՛մ, պարոն Մ'ներ, խնդիրը չեմ գիտեր որ քեզի պատասխան մը տամ:

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, յարեց Մ'ներ զայրացկոտ շեշտով մը, այս գեղը դատապարտուած է: Խուլին ձեռքը դործ յանձնելը յիմարութիւն էր. ես արդէն գիտէի. ի՞նչ որ է, ես հիմա կը մեկնիմ, դուն այս գիշեր պէտք է գտնես գինքը, և պատուիրես որ վաղը կանուխ գայ, զիս գտնէ:

— Ո՞ւր թող գայ, հարցուց Մարգար.

— Ինքը գիտէ, յարեց Սամաթիացին, միայն ա-
նունս տաս իրեն, կը բաւէ. ըսէ՛ իրեն որ սպասէ ինծի
կամուրջին նաւամատոյցի սրճարանը:

Պ.

Մ'ներ Հալըճօղլուի նաւամատոյցը հասած էր առանց
նշմարուելու ոստիկաններէ կամ լրտեսներէ: Իրեն ծա-
նօթ Ռիզէցի նաւավարի մը մակոյկը մտաւ:

Ռիզէցին քառսուննի մօտ, ջլուտ, քիչ մը նիհար,
տարիներ առաջ Պոլիս հաստատուած փորձ նաւավար
մըն էր: Մակոյկը խաղաղ ծովին վրայէն կը սահէր սու-
բալով:

Մ'ներ սիկառի տուփը հանելով, հատ մը հրամցուց
նաւավարին, որ մակոյկին մէկ կողմը դրուած լուցկիով
մը վառեց Մ'ների սիկառը, իրեն տրուածը ականջին
անցընելով:

— Ա՛մէ՛տ աղա, խօսակցութեան մտաւ Մ'ներ մը-
տերմական չեչտով մը, ի՞նչ կայ չկայ, ի՞նչ կը լսես:

— Էֆէնտի՛, պատասխանեց նաւավարը, շարու-
նակելով թիավարել նոյն թափով, մենք ի՞նչ պիտի
գլխոնանք, դո՛ւք գիտէք ամէն բան, լրագիրը դո՛ւք
կը կարդաք,

— Շիտա՛կ է, Ա՛մէ՛տ աղա, յարեց Մ'ներ. ջանա-
լով օգտուել կէս ժամ տեւող ընկերակցութենէ մը,
մենք ամէն օր լրագիր կը կարդանք, բայց չե՞ս գիտեր
թէ՛ լրագիրները սուտ բաներ կը գրեն միայն. օր մը
լսա՞ծ ես թէ՛ անոնց գրածները կատարուած ըլլան,

— Օ՛, բացազանչեց Ռիզէցին, արդէն սուտով

փուտով լեցուն են լրագիրները. անցածները մզկիթին մէջ մեր խօճան քարոզ կուտար, շատ թաղերէ եկած էին մտիկ ընելու . . . :

Մներ չտկուեցաւ մալոյկին մէջ, ականջները սրեց, և, միամիտ նաւավարին բերնէն գաղտնիք մը կորզելու գիտումով,

— Է՛, ըսաւ գնահատողի մը ձեւով, խօսէ՛ նաւինք, Անմէ՛տ աղա, դուն ալ մզկիթը չէի՞ր.

— Ե՛ս, բողոքեց բարեպաշտ իսլամը, կարելի՞ բան է որ մզկիթ չ'երթամ, բարեկա՛մ, ամէն մարդ իր կըրօնքին մէջ պէտք է հաստատ ըլլայ. հինգ անգամ նաւազ կ'ընեմ, օ՛ր մը չեմ թերանար իմ իսլամի պարտականութիւններուս մէջ. մզկիթս կ'երթամ, քարոզ մտիկ կ'ընեմ, վերը մէկ Աստուածս, վարը՝ մէկ մալոյկս, կ'աշխատիմ, կը բանիմ, ընտանիքիս, զաւկըներուս հացը կը հանեմ, հազա՛ր փառք Բարձրեալին.

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, կրկնեց խորամանկ Սամաթիացին, ջերմ հաւատացեալ մըն ես դուն, արդէն բոլոր Սեւ Ծովու եզերքի Լազերը սերտիւ կապուած են իրենց Սուրբ Հաւատքին, մանաւանդ Ռիզէցիները, աւսիկա ամէն մարդ կը խոստովանի, այնպէս չէ՞.

— Ծա՛տ լաւ սերտած էք, էֆէնտի՛, մենք ուրիշ տեղերու իսլամներուն չենք նմանիր, մենք ամուր մը կապուած ենք մեր ճշմարիտ կրօնքին հետ. մենք ուրիշ տէր չե՛ք ճանչնար, մեր Խալիֆայէն զատ. . . : Հա՛, ամօթ չ'ըլլայ, մինչեւ հիմա չեմ հարցուցեր, լի՛նչ ազգէ էք դուք,

— Ե՛ս, ըսաւ Մներ քիչ մը նեղսրտած, լի՛նչ ազգէ կ'ուզես որ ըլլամ, քրիստոնեայ եմ, չէ՞.

— Այո՛, քրիստոնեայ էք, գիտե՛մ, յարեց Անմէտ աղան, բայց, հայ չէ՛ք անշուշտ.

— Ո՛հ, կոկիմաց Մներ, անմիջապէս թափանցելով

նաւաւարին հոգեբանութիւնը . Իդմիրի կողմերէն եմ, և

— Յոյն էք ուրեմն, ընդմիջեց նաւաւարը, գոնու-
նակ չեչտով մը, ես չատ կը սիրեմ Յոյները, մզկիթին
մէջ մեր խօճան ալ կը պատուիրէր սիրով վարուիլ Յոյ-
ներուն հետ :

— Աղէկ յիշեցուցիր, Ահմէ՛տ աղա, ըսաւ հայ յե-
ղափոխականը, չը պատմեցիր խօճային քարոզը, պատմէ՛
լսենք :

— Ըր մէկը, էֆէնտի՛, չատ մը բաներ ըսաւ, չա-
տերը մոռցած եմ հիմա . մեր սիրեցեալ փատիչա՛նին հա-
մար աղօթք ընելէ յետոյ, հաւատացեալները հրաւիրեց
որ կազմ ու պատրաստ գտնուին, ամեն մարդ զէնքեր
գնէ, արգելեց առեւտուր ընել հայ կեալուորներուն հետ,
որոնք պէյլիֆ կ'ուզեն եղեր, և ելեր են,

— Է՛, դեռ ինչե՛ր, ընդմիջեց Մհեր կեղծ հեգնան-
քի չեչտով մը, մտրակելու համար նաւաւարին խօսելու
եռանդը :

— Մեր Խալիֆային ձեռքէն, շարունակեց ջերմե-
ռանդ նաւաւարը, գա՛հը պիտի յափշտակեն եղեր, մեր
հաւատքին ու տէրութեան թշնամիները, ապերա՛խտ
Հայերը :

— Դաւաճանները, ծաղրեց Մհեր, ի՛նչպէս ձեռք
պիտի ձգեն եղեր պէյլիֆը, ինչո՞վ, որի՞ վրայ յոյս են
դրեր ատոնք :

— Ի՞նչ գիտնամ, շարունակեց Ռիզէցին, մեր խօ-
ճան բանե՛ր մը կ'ըսէր . ինկլիզը կռնակ է կայներ, մօս-
կօֆի կողմերէն շապղալըներ եկեր են Պոլիս, խաղ պի-
տի հանեն եղեր :

— Ապուշներ, ընդմիջեց Մհեր, ի՛նչ խաղ պիտի
հանեն, բայց ինչպէ՛ս յաջողեր են ներս մտնել . Նազըմ
բաշան չէ՛ հասկցեր .

— Ինչպէ՛ս չէ հասկցեր, յարեց նաւաւարը, մէկ-

քանիները ձերբակալուեր են արդէն, միւսներն ալ կը փնտռուին :

Մհերի գոյնը նետեց :

Նոյն պահուն մակոյկը հասած էր Ֆէնէրի առջեւ. գըլ պուրնուի դազինոն լոյսերէ ողողուած, երկսեռ յաճախորդներու բազմութիւն մը կը զուարճանար հոն, արեւելեան եղանակներու ներդաշնակութեան մը մէջ ընկըմած :

— Ահմէտ աղա՛, ըսաւ Մհեր, բազուկներդ՝ ուժ, վարէ՛ նայինք, շուտ հասնինք, Եփիօ պիտի ելլենք.

— Հի՛մա, յարեց նաւավարը, մէկ քանի վայրկեանեաքը կը հասնինք :

Ու սկսաւ աւելի ուժով թիավարել :

Մհեր սկիառ մըն ալ վառեց : Ահմէտ աղայի յայտնութիւնները կարեւոր էին. ճիշտ է արդեօք, կը խորհէր ինքիրեն. ձերբակալուած են ընկերները : Սակայն իր ներքին յուզումը չը մատնելու համար, մտքի հանդարտութիւնը պահելով միշտ, խօսակցութիւնը չէր ուղէր վերջացնել, կը յուսար ուրիշ յայտնութիւններ ալ իմանալ միամիտ նաւավարին բերնէն : Ուստի, վերադառնալով նոյն նիւթին.

— Ահմէտ աղա՛, ըսաւ ընտանի շեշտով մը, քեզի ո՞վ իմացուց թէ այդ դաւաճանները ձերբակալուած են.

— Խօճա՛ն, խօճա՛ն, կրկնեց Ահմէտ, առանց վայրկեան մը կասկածելու իր յաճախորդին ինքնութեան վերայ, մեր հոճա՛ն ըսաւ քարոզին մէջ թէ՛ Եւրոպայէն եկած Գիհլիսքները, ամենքն ալ հայ, որոշեր են եղեր մայրաքաղաքին մէջ մեծ խաղ մը հանել, բայց մէկ քաները ձեռք ինկած են արդէն, միւսներն ալ պիտի բռնուին :

— Ինչա՛լլահ, բացազանչեց Մհեր ախորժակով մը,

Թո՛ղ ձեռք իյնան որ հասկնան թէ՛ ի՞նչ կը նշանակէ Խալիֆային դէմ ազատամբիլ, դաւաճանները...:

— Համբերէ՛, քիչ մը համբերէ՛, էֆէնտի՛, շարունակեց նաւալարը, մեր խօճան չա՛տ բաներ պատմեց. վաղը կը տեսնէք, վա՛ղը, Թո՛ղ փորձեն պզտիկ շարժում մը, այն ատեն կը հասկնան մեր ոյժը...:

Նաւալարին աչքերուն մէջ վրէժխնդրութեան կայծակներ չողացին:

— Ա՜մէտ աղա՛, հարցուց Մօներ, կառավարութեան կողմէն ի՞նչ կը խորհուի ասոնց մասին, բան մը չըսա՛ւ խօճան.

Նաւալարը, քրտինքի մէջ թաթխուած, նշանակալից ժպիտով մը,

— Էֆէնտի՛, ըսաւ, զի՛ս կը փորձէք, դուք չէ՞ք գիտեր հիմա, չ՛իմացա՞ք,

— Ճշմարի՛տ, չեչտեց Մօներ, ես բա՛ն մը չեմ գիտեր, բա՛ն մը չեմ լսած, սա խօճային քարո՛ղը չը վերջացուցիր.

— Բարեկա՛մս, ըսաւ նաւալարը, ո՞ր մէկը միտքս պահէի, շա՛տ երկայն էր քարոզը, շատ մասերը մոռցնր եմ, և

— Բայց, ընդմիջեց Մօներ, կ'ըսէիր թէ խօճան պատուիրեց որ կազմ ու պատրաստ ըլլաք, ամէն մարդ զէնքեր գնէ,

— Հա՛, հա՛, ալէ՛կ ըսիք, էֆէնտի՛, կրկնեց Ռիւզէցի նաւալարը, խօճային քարոզին կարեւոր մասը մոռցեր էի, զէնքեր գնեցէ՛ք, ըսաւ, և ո՛վ որ չունի, Պէշիքթաշ Թո՛ղ երթայ, ըսաւ,

— Ի՛նչ ընելու, հարցուց Մօներ.

— Թո՛ղ տուէք որ լրացնեմ, յարեց Ա՜մէտ, Պէշիքթաշ Թո՛ղ երթայ ըսաւ, մուհաֆըզ Հասան բաշա՜յին քով, հոն զէնք պիտի բաժնուի... ալքատներուն.

— Ի՞նչ կ'ըսեն, Ահմէտ աղա', չեչտեց Մ'ներ, ի՞նչ տեսակ զէնքեր պիտի բաժնեն. երանի՛ թէ ինծի ալ տա-
յին այդ զէնքերէն :

Նաւաւարը խնդաց :

— Դուք ի՞նչ պիտի ընէք զէնքը, էֆէնտի', դի-
տել տուաւ Ռիզէցին, դուք ալ քրիստոնեայ չէ՞ք, այդ
զէնքը որի՞ դէմ պիտի գործածէք.

— Ի՞նչ ըսել է, բողոքեց Մ'ներ, ես ալ Սուլթանին
հաւատարիմ հպատակներէն չեմ. ինչո՞ւ չը մասնակե-
ցիմ ե՛ս ալ պաշտպանելու մեր սիրեցեալ փատիշադին
իրաւունքները, ի՞նչ կը կարծէք, Ահմէտ աղա, Յոյնե-
րը գիտէ՞ք ո՞րքան կ'ատեն Հայերը...

Ռիզէցի նաւաւարը, որ մինչեւ այն վայրկեանը կը
քաշուէր իր սիրտը բանալու քրիստոնեայ յաճախորդի
մը, ա՛լ բոլորովին վստահանաւ անկեղծութեանը, ո՛րը
սաւ մէկիկ մէկիկ պարզել իր գաղափարներու մթերքը :

Մանրամասնօրէն պատմեց Մ'ների թէ ի՞նչպէս, խօ-
ճայի քարոզին վրայ, մզկիթը, հաւատացեալներու ամ-
բոխը՝ երդումով ուխտած էր ջախջախել դաւաճան Հա-
յերուն գլուխները, թէ ի՞նչպէս յետոյ, մզկիթի բակին
մէջ բոլոր բեռնակիրներուն, նաւաւարներուն, մրգա-
վաճառներուն ու լիպլեպիհիներուն միաձեւ բիրեր բաժ-
նուած էին, որպէս զի երբ իրաւսն արձակուէր, ամէն-
քը միասին, խմբովին յարձակէին անխտիր բոլոր Հայե-
րուն վրայ, և ջարդէին ամէնքն ալ :

Մ'ներ, մակոյկին մէջ առանց մատնելու իր հոգե-
կան տագնապը, ա՛լ չէր ընդհատէր նաւաւարը, որ, մէկ
կողմէ թիւովարելով, անվերապաօրէն կը պատմէր ա-
մէն բան :

Մակոյկը հասած էր Եէմիշի առջեւ, Մ'ներ իսկոյն
ցամաք ցատկեց, սովորական վարձքէն զատ՝ զրուշ մըն
ալ պարգեւ տալով իր նաւաւարին :

Գրպանի թղթէ լապտերը հանեց, վառեց ու ճամբայ ինկաւ։ Նեղ ու մութ փողոցներ կտրելէ, և ճամբան մէկ քանի անգամներ չրջուն ոստիկաններու, գիշերապահներու հանդիպելէ յետոյ, առանց ո՛ր և է վրտանգի մը հասաւ Սամաթիա, Գաբրիէլ աղայի տունը, ուր նոյն գիշերուան գաղտնի ժողովը գումարուած էր, Գնունիի նախագահութեան տակ։

Միւէզզինը կէս ժամ առաջ կարդացած էր իրիկուան աղօթքի հրաւերը։

Պ.

Խասգեղի ժամկոչը, նոյնինքն Մարգար Գաշըքէման, ընկեր Մների մեկնելէն ետքը, ժամին դուռը կըղպեց ու խուցը քաշուեցաւ։ Սիկառ սրկառի վրայ մը խացուց, քունը փախած էր, Խուլին վրայ կը մտածէր։ Ո՞ւր էր Խուլը, մէջտեղ չըկար, արդեօք ձերբակալւած էր։ Եթէ ձերբակալեցին, կ'ըսէր ինքնիրեն. իմ տունս քանդուած է, ամէն բան երեւան պիտի հանէ, զինքը պիտի մատնէ և ամբողջ Խասգեղը մոխրի վրայ պիտի նստեցնէ։

Ինչո՞ւ սակայն այս վախերը. Մարգար ինչո՞ւ կը վախնար Խուլին ձերբակալումէն...։

Անտարակոյս, իրաւունք ունէր վախնալու, որովհետեւ Խուլը ժամկոչին մկրտիչը եղած էր, Խուլը գրած էր զինքը Դաշնակցական, և Խուլը կազմակերպած էր Խասգեղի ֆէտայիները։ Հետեւաբար, Մարգարի կասկածները, վախերը բանաւոր էին. եթէ Խուլը ձերբակալուէր, Դաշնակցութեան գաղտնիքները պիտի յայտնուէին։

Եւ ընկեր Մարգար, խուցին մէջ, իր խոտէ ան-
ձողնին վրայ ընկողմանած, կը չարչարուէր, քունը չէր
տանէր: Այսպէս հսկեց մինչեւ կէս գիշեր: Դուրս ելաւ,
քանի մը շրջան ըրաւ բակին մէջ, քանի մը սիկառ ալ
սպառեց, յետոյ դարձեալ խուցը կը քաշուէր քնանա-
լու համար, երբ յանկարծ դուռը զարկին:

Ժամկոչը դողաց, ո՞վ էր արդեօք: Մօտեցաւ, ա-
կանջ դրաւ.

— Բա՛ց, բա՛ց, ժամկո՛չ աղբար, լսուեցաւ դուր-
սէն բարակ ձայն մը, որ կնոջական ձայն մը չէր սա-
կայն.

— Ո՞վ է, հարցուց Մարգար, ի՞նչ կայ այս ատեն.

— Ե՛ս եմ, ե՛ս, բա՛ց, ընկե՛ր Մարգար, պատաս-
խանեց դուրսի ձայնը:

Մարգար ճանչցաւ Խուլին ձայնը, անմիջապէս բա-
ցաւ դուռը, ներս առաւ զայն ու նորէն կղպեց դուռը:
Երկուքը միասին խուցը մտան:

— Ծօ՛, գարշելի՛, ըսաւ Մարգար ընտանի շեշտով
մը, ո՞ւր էիր, ո՞ւր.

— Նախ հասկցի՛ր, յետոյ խօսէ՛, կշտամբեց Խուլը,
գիտե՛ս ո՛ւր էի, դեռ նոր կը վերադառնամ Բերայէն.

— Ի՞նչպէս եկար այս ատեն, հարցուց Մարգար,
չը վախցա՛ր լրտեսներէն,

— Ոտքով եկայ, Օգ Մեյսանըյէն, չարունակեց
Խուլը, Բերայի ընկերները բռնեցին, ուշացայ,

— Որո՞նք բռնեցին, ո՞ւր տարին, հարցուց Մար-
գար սրտադողով մը, կարծելով թէ Բերայի ընկերները
բռնուած էին:

— Ատա՛նկ կը հասկնաս խօսքը, յարեց Խուլը, ծօ՛
ապուշ, որո՞նք պիտի բռնէին, Բերայի ընկերները, չե՛ս
հասկնար, զիս բռնեցին, արգիլեցին, քիչ մը խմեցինք,
այդ պատճառով ուշացայ, հասկցա՛ր չիմա:

— Է՛ն, Է՛ն, կրկնեց Մարգար հանդարտած, ա-
տանկ թող ըլլայ, ես ալ վախցայ թէ մեր ընկերները
ձերբակալեր են... :

Քահֆան մը բրցուց Խուլը, յետոյ, դառնալով Գա-
շըֆէմանին,

— Զի՛ս ես փնտռեր տունը, ըսաւ, ի՞նչ պիտի ը-
նէիր, ա՛նա՛ եկայ, պատմէ՛ նայինք, ի՞նչ նոր լուր.

— Չըսի՞ն տունէն, հարցուց Մարգար.

— Ըսին թէ՛ եկեղեցիէն ուզած են զիս.

— Է՛, յարեց Մարգար, գիտե՞ս ո՛վ եկաւ փնտը-
ռեց քեզ.

— Ո՞վ.

— Ընկեր Մ՛ն՛րը... :

— Ընկեր Մ՛ն՛ր..., մէր գնաց.

— Կրնա՞ր սպասել, սպասեց, սպասեց, մէկ ժամէն
աւելի հոս սպասեց, յետոյ, մեկնեցաւ.

— Ափսո՞ս, ափսո՞ս ըսաւ Խուլը, բան մը չըսա՞ւ
քեզի.

— Լաւ տե՞ղ են, ըսաւ, պատասխանեց Մարգար,
այդչափ, ուրիշ բան մը չըսաւ :

— Դուն ի՞նչ ըսիր, հարցուց Խուլը.

— Ի՞նչ ըսէի, ի՞նչ գիտէի որ ըսէի :

Խուլը զգագո՛ն դէմքով մը սկսաւ երերցնել գլուխը :

— Ուրիշ բան չըսա՞ւ, բան մը չը պատուիրե՞ց քեզի.

— Ո՛չ, բարկացաւ, առաւ քալեց :

Խուլը մտմտալ սկսաւ :

Վայրկենատլէս յիշեց կարեւոր, թանկագին Աւան-
դը, որ իրեն յանձնուած էր Մ՛ների ձեռքով : Դարձաւ
ըսաւ Մարգարի.

— Աղէ՛կ մտածէ՛, ընկե՛ր Մարգար, վաղուան հա-
մար բան մը չըսա՞ւ քեզի.

— Ո՛չ, ըսի, սիրելի՛ս, յարեց Մարգար, կարծեմ

Թէ վաղը պիտի հոս գայ ինքը նորէն, դուն վաղը մի՛ հեռանար գիւղէն. եթէ մինչեւ կէս օր չի գայ, դուն գնա՛ Սամաթիա, չըլլար.

— Անանկ ընելու է, ըսաւ Խուլը մեքենայօրէն, եղունգները կրծելով ու ճկոյթովը քիթը խառնելով:

Կէս գիշերը վաղուց անցած էր, ժամկոչը բացաւ ժամին դուռը, և Խուլը մութին մէջ կորսուեցաւ:

Ե .

Սամաթիոյ գիշերաժողովոր տեղի կ'ունենար նոյն թաղի բնակիչներէն Գարրիէլ աղայի տունը, ուր կը բնակէր նաեւ Խաչիկ Գնունին, ազգային վարժարանին տնօրէնը: Նոյն գիշերը ներկայ էին Դաշնակցականներէն Արսաւես Միսաքեան, Արսաւես Անդրեասեան, երկուքն ալ ուսուցիչներ ազգային վարժարանին, երկուքն ալ Գնու, նիէն ետքը, և թերեւս անոր չափ սիրուած՝ բոլոր աշակերտներէն. ներկայ էր նաեւ Օրխորդ Վ. Յակոբեան, Անդրէասեանի նշանածը, ազգային վարժարանի վարժուհիներէն, նոյնպէս Դաշնակցական. նոյն գիշերը հըրաւիրուած էր խորհրդակցութեան, Հայկ Արապեան Սամաթիացի երիտասարդը, իր Խաչիկ եղբօրը հետ:

Բոլոր այս յեղափոխական մաքուր զէմքերուն հետ զհետէ պիտի ծանօթանան ԻՆՆՍՈՒՆ-ՎԵՅԻ ընթերցողները, առ այժմ աւելորդ չէ ասոնցմէ մէկ քանինքուն վրայ հակիրճ կենսագրական տեղեկութիւններ տալ:

Գնունին, գիշերաժողովին նախագահը, մօտաւորապէս երեսունհինգ տարու, ծնունդով, բնազդով ու գաղափարներովը յեղափոխական, Հայաստանի զանազան կեդրոնները պտըտած, դաստիարակութեան ան-

խոնջ մշակ մը, տարիներով նոր սերունդը կրթած, հուսկ յետոյ, մայրաքաղաքի մէջ, նախապէս Գատըգիւղի Արամեան վարժարանին մէջ, ուսուցիչ ինչպէս նաեւ Միջագիւղ, ի վերջոյ, 1893 ին հաստատուած էր Սամաթիա, վարժարանի տնօրէն, ուր, դպրոցի աշակերտներէն սկսելով, յաջողած էր անձնուէր խումբեր կազմակերպել Դաշնակցութեան գործին համար։ Իր կեանքին մէջ յայտնուած է տիպար ընկեր մը, անարատ յեղափոխական մը, յանդուգն ու կորովի գործիչ մը, մտքի մարդ որ գործի մարդ, սիրտը բաբախելով լո՛կ հայրենիքին, և անոր ազատագրումին հանդէպ։ Իր դասասօսութիւնները միշտ համեմուած էին ընկերային բարոյականի կենդանի օրինակներով, մանաւանդ, երբ նիւթը դառնար պատմութեան շուրջը։

Վարժարանի մէջ ամէնուն համակրելի, միեւնոյն ժամանակ պատկառելի, գիտէր ինքզինք միշտ բարձր պահել։ Հոգաբարձու թէ թաղական, ընդհանրապէս շուկայի մարդիկ կամ ջոջեր, առհասարակ յարգանք չը տածէին իրեն հանդէպ և յաճախ տեղի կուտային իր պահանջումներուն առջեւ, ա՛յնքան հզօր էր ու անկախ իր նկարագիրը։

Ընկերային շրջանակներու մէջ ճանչցուած էր քիչ խօսող մը, շատ ժուժկալ իր ապրելակերպին մէջ, և լաւ գործող մը։ Միշտ մտածկոտ կ'երեւէր. երազկոտ նայւածք մը, որ սակայն բոց կը փայթէր ամէն անգամ որ հանդիպէր անիրաւ արարքի մը կամ վախառուի տիպարի մը։ Ունայն վէճերէ կը խորշէր, թեթեւ քմիծաղով մը կը պատասխանէր յաճախ իրեն ուղղուած գովեստի մը. պարկեշտութեան մարմնացում, երբէք չէր ուզէր իր անձով զբաղեցնել ուրիշները։ Ժողովուրդին համար կ'ապրէր և ժողովուրդին արդար իրաւունքները պաշտպանելու համար ուղղած է՝ մեռնիլ։ Իր օրինակը

Թեւադրական եղած էր, իր շրջապատը շուտով կ'որդեգրէր իր սկզբունքներն ու դաւանանքները, խորհրդաւոր, թագուն, հզօր, գերմարդկային շունչ մը, հով մը կար իր վրայ. հերոսի սիրտ մը կը քլրէր իր կուրծքին տակ : Աչքերը, այն խոշոր, շահէնի աչքերը, ո՛վ գիտէ քանի՜ քանի զգայնիկ աղջիկներու հոգին վառած էին. և իր յեղախոսականի անունը Շահէն՝ փոխ առնուած էր այդ աչքերէն :

ԽԱՉԻԿ ԳՆՈՒՆԻ (ՇԱՀԷՆ)

Երկու Արտաշէսները, Անդրէասեան ու Միսաք-
Կան, երկու քոյր հոգիներ էին, համասեռ, առաջին հան-
գիւղումին իրարու համակրած, իրարու յարած ու կապ-
ւած անքակտելի սիրով մը, պատանեկան միամիտ, ան-
մեղ, անշահախնդիր, անբիծ սէրը, դպրոցական ընկերոջ
դրախտային սէրը, որ չի ճանչնար հաղիւ, ո՛չ ալ նկա-
տում : Վարժարանը միասին կ'ապրէին, դասերու դադար -

ներու միջոցին միասին կը պտըտէին, զիրենք պաշտող աշակերտներէ շրջապատուած, վարժարանէն դուրս դարձեալ միասին էին, մէ'կ բոպէ չէին կրնար իրարմէ զատ ապրիլ, իրարու լրացուցիչներ էին, իրարու գազա-նիքը գոց ըրած էին, երկուքն ալ նուիրուած՝ Դաշնակցութեան Ս. Գործին, որ բռնապետութեան խստութիւններուն զուգընթացօրէն կը զարգանար, կը զօրանար ու կը ծաւալէր :

Օրիորդ Վերգինէ Յակոբեան, Անդրէասեանի նշանածը, Սամաթիոյ աղջկանց վարժարանի համակրելի վարժուհին, առաջին օրէն ճանչցուած էր իբրեւ անկեղծ, յանդուգն, յեղափոխական աղջիկ մը, որ գիտցած էր առինքնեկ Անդրէասեանի պէս գաղափարականի մը սիրտը : Իրեն պէս անվախ, ազնիւ ու համարձակ էին իր դաստիարակած յանուհիները :

Իսկ Հայկ ու Խաչիկ, երկու Արապեանները, թաղին մատով ցոյց տրուած երկու կտրիճներէն էին, որոնք Գնունիէն դիւրութեամբ, մտած էին Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ :

Արդէն, սա վերջին դարու ազգային պատմութիւնը վկայ է, Սամաթիա տուած է Ազգին օրինակելի տիպարներ հայրենասիրութեան. Սամաթիա, ժամանակակից հայ յեղափոխական պատմութեան մէջ իրաւամբ գրաւած է պատուաւոր տեղ մը, իր պարգեւած մէկէ աւելի անձնուէր յեղափոխականներով, տաղանդաւոր մտաւորականներով, առեւտրականներով, հանճարեղ արուեստագէտներով, վերջապէս ազգային նշանաւոր գործիչներով, որոնք Սամանադրութենէն թէ՛ առաջ և թէ՛ վերջը մեծ դեր ունեցած են լուսաւորութեան գործին մէջ :

Անցնի'նք հիմա գիշերափողովին :

Յոլոր հրաւիրեալները ներկայ էին, սակայն նախագահը տակաւին չէր բանար նիստը, մինչ ներկաները

տենդոտ անհամբերութիւն մը կը մատնէին իրենց դիմա-
գիծերուն վրայ, թէ և կը շարունակէին պահել երկիւ-
ղած լռութիւն մը, ինչ որ կ'ապացուցանէր թէ այդ մար-
դերու մէջ խոր արմատ բռնած էր զինւորական կար-
գապահութեան ոգին, որմէ անհրաժեշտօրէն պէտք է
առաջնորդուին մասնաւորապէս յեղափոխական կազմա-
կերպութեան մը շարքերը :

Յանկարծ, դրսէն ոտքերու ձայներ լսուեցան, դու-
ռը զարնուեցաւ :

Գարրիէլ աղայի տղան Աշոտիկը դուռին առջեւ կը
սպասէր :

Դուրս ելաւ Գնունին ու կէս մը բանալով դուռը,

— Ի՞նչ կայ, հարցուց ցած ձայնով մը,

— Մ'ները վարը կը սպասէ, թոթովեց տղան, կը
խնդրէ որ զինքը տեսնէք :

Գնունի դուռը վրան քաշեց, անմիջապէս վար
իջաւ :

Մ'ներ քրտինքի մէջ կը լողար : Ս. Ստեփաննոսի
ժամկոչին ու Ռիզէցի նաւաւարին հետ իր ըրած տե-
սակցութիւններուն արդիւնքը հաղորդեց մէկ քանի բո-
ւլէի մէջ :

— Շա՛տ լաւ, ըսաւ Գնունի քիչ մը դառնացած,
դուն հիմա դնա՛ հանգչէ՛, վաղը կանուխ ինծի հան-
դիպէ՛,

— Չեմ կրնար կանուխ հանդիպիլ, Գարաքէօյի
Կամուրջին նաւամատոյցի սրճարանը ստիպուած եմ երթալ
սպասել Ռուլին, ինչպէս որ պատուիրեցի ընկեր Մար-
գարի :

— Ուրեմն, սիրելի՛ս, յարեց Գնունի, կէս օրուան
մօտերը ջանա՛ հոս գալ :

Մ'ներ մեկնեցաւ :

Գնունի վեր ելաւ, քանի մը պատուէրներ փոփը-

սաց Գաբրիէլ աղայի ականջին, ժողովի սենեակը մը-
տաւ, գնաց նստաւ իր տեղը:

Ներկաներուն համբերութիւնը կը հասնէր:

— Ընկերնե՛ր, ըսաւ վերջապէս Գնունի, գիտէ՞ք,
ինչո՛ւ մինչեւ այս րոպէն ուշացուցի նիստին բացումը.
մեր ընկերներէն Միւրը զրկած էի խաագեղ, վերադար-
ձին կը սպասէի, նոր հասած էր, վար իջայ, տեսայ
զինքը, տեղեկացայ ամէն բանի: Արդէն ուշ է ժամա-
նակը, հիմա կրնանք նիստը բացուած յայտարարել:

— Այո, այո՛, կրկնեցին ձայներ ամէն կողմէ,
նիստը բանալ պէտք է:

— Ուրեմն, ընկերնե՛ր, շարունակեց Գնունի, մը-
տիկ ըրէ՛ք, ամփոփումը պիտի տամ ձեզի, վերջին եր-
կու շաբաթներու մէջ կատարուած պատրաստութիւննե-
րուն. ինչպէս գիտէք, Սամաթիոյ կարեւոր կեդրոններուն
մէջ դիրքեր պիտի բռնուէին, և շատ մը տուններու մէջ,
ուժանակներ ու ուռմբեր պիտի մթերուէին. ուրախ եմ
աւետելու ձեզի թէ՛ այսօր Բաւնուր տուններու մէջ յա-
ջողած ենք բաւական քանակութեամբ փոխադրել այդ
պահապան հրեշտակներէն. կրնամ բսել թէ՛ մօտաու-
րապէս հինգական ուռմբ դրուած է անոնց իւրաքան-
չիւրին մէջ, աւելորդ է կրկնել թէ՛ մեր ընկերները զին-
ւած են ընտիր շրջահարներով, դաշոյններով ու քանի
մը հրացաններով, ամէն պատահականութեան դէմ պատ-
րաստ գտնուելու և ինքնապաշտպանութեան գործը
յաջողապէս գլուխ հանելու համար: Մէկ խօսքով, Սա-
մաթիա կրնայ վստահ ըլլալ իր յեղափոխական ուժե-
րուն, որոնք պիտի կրնան ահաբեկել ու լռութեան դա-
տապարտել Համիտի տառնեակներով գունդերը, եթէ
ասոնք յանդգնին երբէք պաշարելու, և յարձակելու
մեր թաղին վրայ:

— Սամաթիոյ մասին կասկած չըկայ, յարեց Անդ-

բէասեան, որ իր նշանածին քով նստած էր, գիտենք, մեր չքանակը կազմ ու պատրաստ է, սակայն, միւս հայաշատ կեդրոններուն մէջ ո՛ր աստիճան առաջ տարւած է ինքնապաշտպանութեան գործը. մեզի՛ համար շահեկանութենէ զուրկ չը պիտի ըլլար տեղեկանալ Եէնի Գաբուի, Գում Գաբուի, Պալաթի, Խասգեղի, Սկիւտարի, Վոսփորի գիւղերուն և մայրաքաղաքի ուրիշ հայ կեդրոններուն մէջ ձեռք առնուած միջոցներուն:

— Անշուշտ, չեչտեց Միսաքեան, մայրաքաղաքի հայ բնակչութիւնը պէտք է պատրաստուած ըլլայ ինքնապաշտպանութեան, լո՛կ Սամաթիայով դարուն չի՛ դար, պէտք է այդ յիշուած կեդրոններուն մէ՛ջ ալ վերջացած ըլլան բոլոր գործողութիւնները, որպէս զի մենք հոս միայն մե՛ր ինքնապաշտպանութեան դործը վարենք վստահօրէն: Եթէ մայրաքաղաքի միւս հայ կեդրոններն ալ Սամաթիոյ չափ զինուած ու պատրաստուած ըլլան, հաւատացէ՛ք ընկերներ, շուտով տեղի պիտի տայ Բըռնաւորը:

— Ընկերներ, յարեց Գնունի, ինչպէս յիշեցի, Սամաթիա կազմ ու պատրաստ է, կարծեմ թէ Խասգե՛ղ ալ պատրաստուած պիտի ըլլայ, վաղը ստոյգ տեղեկութիւնը կ'առնենք. տասնեակ մը ռումբ փոխադրուած է արդէն հոն, և կը յուսամ թէ՛ կարեւոր դիրքերու մէջ բաժնուած պիտի ըլլան անոնք. հարկ չը դայ հոս անգամ մըն ալ կրկնելու, Խասգեղի երիտասարդութիւնը ծանօթ է արդէն իր յեղափոխական կէտանքով և գիւղին, մանաւանդ եկեղեցիին դիրքը խիստ նպաստաւոր է ինքնապաշտպանութեան: Գալով Պալաթի, Սալմաթօմբուքի, հո՛ն ալ զէնքեր ու քանի մը ռումբեր փոխադրուած են: Եէնի Գաբուի ու Գում Գաբուի մասին վա՛ղը միայն պիտի կրնամ ստոյգ տեղեկութիւններ ստանալ. ընկերները կ'աշխատին հոն գի-

չեր ցերեկ, անգործ չեն նստած, բայց, ինչպէս գիտէք, մասնաւորապէս Գում Գաբուի մէջ, ոստիկան զինւորներուն հը լրտեսներուն հետապնդումները սաստկացած են վերջերս. Պատրիարքարանի փողոցը մանաւանդ, կը վխտան Համիտի շուները. այդ հետապնդումները լուրջ խոչընդոտ մըն են, և ամէն տեղերէ աւելի, հոն շատ դժուար է փոխադրութիւններ կատարել. երկու օր առաջ, Գում Գաբուի կայարանին առջեւ մազ մնաց, լրտեսի մը հետ պիտի բռնուէի. բարեբաղդաբար, խելք ըրի, բազմութեան մէջ խառնուելով, անոր աչքերէն վրիպեցայ, կառախումբը նետուեցայ և գիտեցի որ ամբոխին մէջ տակաւին զիս կը փնտռէր:

— Ինծի՛ ալ պատահեցաւ, ըսաւ օրիորդ Վերգինէ, անցած շաբթուան մէջ, ձեռագործի նիւթողէններ գընելու համար Ղալաթիա անցած էի. վերադարձիս, Կառախումբէն մինչեւ Սիրքէճիի կայարանը հետապնդուեցայ անծանօթէ մը, որ ինծի հետ միեւնոյն վակօնը մտաւ. հասկցայ, կ'ուզէր տեղս սովորի: Կառախումբը Սամաթիոյ կայարանը հասնելուն, խորհեցայ չիջնել. վակօնին մէջ ուրիշ ճամբորդ չը մնաց, ինէ ու իրմէ զատ. ելայ տեղէս, քովի բաժանումը նստայ. գարշելին, գամուած մնաց իր տեղը. կը սպասէր իմ իջնելու:

Եէտի Գումէի կայարանին առջեւ երբ կանգ առաւ Կառախումբը, տեղէս ելայ վար իջնելու հոն, գիտեցի որ ինք ալ կ'ուզէր իջնել. առանց կարեւորութիւն տալու, հոն իջայ և մեր հիւանդանոցին ճամբան բըռնել կեղծեցի. յետոյ, տեսայ որ մօտակայ սրճարան մը մտաւ, չը դադրելով սակայն աչքերովը զիս հալածելէ: Ստիպուեցայ կառք մը նստիլ և երթալ հիւանդանոցը, ուր պառկեցայ նոյն գիշերը: Յաջորդ առտու կանուխ իջայ կայարանը, և, Աստուած՝ իմ, ինչ տեսնեմ, նոյն մարդը քովս կեցեր, կը սպասէր:

Ժողովականները, շունչերնին բռնած, մտիկ կ'ընէին Անդրէասեանի նշանածին պատմուածքը,

— Է՛, շարունակեցէ՛ք, օրիորդ, ընդմիջեց Գնուհի, յետոյ ի՛նչպէս պրծաք.

— Յիմարութիւն էր Սամաթիա իջնել, շարունակեց օրիորդը, ինքզինքս մատնած պիտի ըլլայի այդ կերպով. ուստի տոմսակ մը կտրել տուի Սիրքէճիի համար և քաշեցայ կիներու սպասման սրահը, ուր հինգ վայրկեան նստելէ յետոյ, կառախումբը հասաւ: Աճապարեցի, առանց նշմարուելու զիս հալածող դեւէն, վեր ելլել, չ'երկարեմ, մարդուկը մինչեւ Սիրքէճի ընկերացաւ ինձի: Կայարանին մէջ հետքը կորսնցուցի:

— Յետոյ, կը հարցնէին ընկերները, բաց ի Անդրէասեանէն, որ կը ժպտէր.

— Յետոյ, շարունակեց Անդրէասեանի նշանածը, ամբօխին մէջէն անցայ, ուղղակի դիմեցի Ղալաթիա տաճարի մակոյկներուն քարափը, ուր քիչ մը տնտնացի. քանի մը վայրկեան լաւ մը շուրջս հետազօտեցի, և երբ վստահ եղայ թէ հետապնդող չունէի, վերադարձայ Սիրքէճիի կայարանը, առի տոմսակ մը Սամաթիոյ համար և մեկնեցայ:

— Կր յուսամ թէ, ընդմիջեց Միսաքեան ժպտելով, ա՛լ չը հանդիպեցանք մարդուկին.

— Ի՛նչ կ'ըսէք, ընկե՛ր Արտաշէս, ի՛նչ կ'ըսէք, շարունակեց օրիորդ Վերդինէ, հազիւ թէ փորձեցի վար իջնել, կ'ուզէ՛ք որ ճիշդ դէմ առ դէմ դառնուիմ նոյն չարաշուք մարդուկին հետ, որ Սամաթիոյ կայարանին երկայնքը կը սլքտար, իր դեղին պետերը շարունակ խառնելով:

Գարբիէլ աղայի տան ձեղունը թնդաց ներկաներուն քահճաններովը, մինչ օրիորդ Վերդինէ ոգեւորուած, երեսները կասկարմիր, կը շարունակէր պատմել իր արկածները:

— Ի՛նչ ընէի, դուք ի՛նչ պիտի ընէիք իմ տեղս. վար

չիջայ դարձեալ և ստիպուեցայ այս անգամ մինչեւ Մաքրիգեղ շարունակելով ակամայ ճամբորդութիւնս : Մաքրիգիւղի կայարանը վար իջայ, սպասեցի Սան Ստէֆանօյի կառախումբին : Հոն նետուեցայ իսկոյն և վերադարձայ Սամաթիա, չէք կրնար երեւակայել թէ ի՞նչ քաւցր թեթեւացում մը զգացի Սամաթիոյ կայարանին մէջ, երբ ինքզինքս զերծ գտայ այդ անիծեալ մարդուկին հետապնդումէն : Ուրախ զուարթ ուղղեցի քայլերս դէպի վարժարան :

— Անցած ըլլայ, անցած, ընկերունի՛ր՝ Վերգինէ, բարձրացան ձայները .

— Ի՞նչ անցած... շարունակեց օրիորդը, վարժարանին դուռը հասած էի, երբ տեսայ նոյն մարդուկը, որ դիմացի սրճարանը նստած, պղտոր նայուածքներ կը դրկէր իմ կողմս : Վերջապէս, այս միջադէպէն ի վեր միշտ մեր թաղին մէջ կը տեսնեմ այդ մարդուկը :

— Աւելորդ յոգնութիւն մը կրեցիք, օրի՛որդ Վերգինէ, յարեց Դնունի, ի՞նչ կը կարծէք, հոս ամէն տեղ լրտեսներ կը պտըտին մեր հտեւէն :

Յետոյ Գնունի քանի մը կարեւոր յայտնութիւններ ըրաւ Եւրոպայէն Պոլիս հասած դաշնակցական ընկերներու մասին, որոնք պիտի վարէին Մեծ Յոյցը :

Հայկ Արազեան,՝ կարմիր դաշնակցական մը, որ նոյնպէս հրաւիրուած էր նոյն գիշերը, ոտքի ելաւ ու գոչեց .

— Կեցցէ՛ Կոիւր, կեցցէ՛ հայ յեղափոխական Դաշնակցութիւնը...

Նոյնը կրկնեցին բոլոր ժողովականները :

Որոշուեցաւ յաջորդ օրը վերստին գումարել գիշերային նիստը, վերջնական կարգադրութիւններու համար :

Ժամը կէս գիշերուան քառորդ մնացած էր, ժողովականները մէկիկ մէկիկ մեկնեցան :

Տնեցիները քնացած էին, բացի Գաբրիէլ աղայէն, որ քսանութերորդ սիկառը կը մխացնէր, իր սենեակը քաշուած, երբ ճամբեց հիւրերը, մօտեցաւ Գոռնիին, որուն քունը փախած էր, և, լուրջ դէմքով մը,

— Ինծի նայէ՛, սիրելիս, տաճնկ չըլլա՛ր, ասիկա ամեն գիշեր է, ինծի՛ ալ մեղք է, ընտանիքի տէր եմ, վաղը դուք կամացուկ մը կծիկը կը դնէք, ես կը մնամ մէջտեղը :

— Գաբրիէլ աղա, ըսաւ Գոռնի, կշտամբանքի չեշտով մը, ես քենէ չէի սպասեր. ա՛յսքան ատեն է տունդ կը բնակիմ, մինչեւ հիմա չարիք մը, Պետա մը չը գտար իմ երեսէս, կը յուսամ թէ այսուհետեւ ալ չես գտներ. հիմա ամէն բան կարգին է, վերջին պահուն նոր բան մի՛ հաներ մեր գլխուն. չա՛տ աղէկ, հոս չընենք դուամարումները, ո՛ւր ընենք.

— Սիրելի՛ս, յարեց Գաբրիէլ աղան, որ սկսած էր լըջօրէն վախնալ ոստիկանական հաւանական հետապնդումներէ. եթէ վաղը տունս խուղարկելու գան, ի՞նչ պիտի ըսեմ ես. ձեզի բա՛ն մը չըլլար, դուք ձեր գործը գիտէք. ձեր հետքը չե՛ն կրնար գտնել, իմ գլճւխս պիտի ցաւի, հասկցա՛ր.

— Բա՛ն մը չըլլար, բա՛ն մը չըլլար. սիրելի՛ Գաբրիէլ աղաս, մի՛ վախնար, դուն հանդարտէ՛, ես ամէն միջոց ձեռք առած եմ, մազիդ դպչող չըլլա՛ր... :

— Մեղք է ինծի, կրկնեց Գաբրիէլ աղա, միշտ դողերու, կասկածներու մատնուած, ի՞նչ կ'ըլլայ, մէկ քանի գիշեր ալ ուրիշ տեղ ըրէք ժողովրդիդ.

— Ո՛ւր ընենք, ո՛ւր, ձայնը բարձրացուց Գոռնի, սպառնալից նայուածք մը շանթելով տառնալիքով, պարզապէս վռնտել կ'ուզես զիս ուռնէդ. ա՛յսքան ժա-

մանակ է բան մը չէ, պատահեր, ասկէ ետքը պիտի պատահի, զարմանալի՝ իրա՛ւ վախկոտ ես եղեր. ես քու վրադ տարբեր համարում ունէի. քու հայրենասիրութիւնդ օղիի գաւաթէն անդին չանցնիր եղեր. վա՛խ, վա՛խ, մե՛ղք որ Սամաթիացի ես :

Գաբրիէլ աղա լռեց, Գնունիէն կը վախնար :

Գնունի կը դիտէր իր տանտիրոջ դէմքին առած ծամածռութիւնները, և կը կարդար անոր ներքին տագնապը : Ուղեց վերջնական հարուած մը տալ ու փարատել անոր կասկածները :

— Գաբրիէլ աղա՛, Գաբրիէլ աղա՛, կրկնեց տիրական չեչտով մը, շուտով կ'անցնին այս օրերը, հիմակ երկունքի մէջ ենք, վաղը կը ծագի արշալոյսը. Սամաթիոյ բոլոր բնակարաններուն գագաթը, եկեղեցին ու վարժարանները, ամէն փողոցի անկիւն, հայ յեղափոխական դաշնակցութեան կարծիք դրօշակը պիտի ծածանի. մե՛նք պիտի ըլլանք բացարձակ տէրը, ծակէ ծակ պիտի փախչին լրտեսները, մասնիչները, Համիտի այդ վարնոց արարածները. այն ատեն, այս տունը, ուր չես ուզեր որ ժողով գումարուի, ուխտատեղի՛ մը պիտի դառնայ, մօտէն, հեռուէն, գունդ գունդ պիտի դիմեն ուխտաւորները, պիտի փնտռեն քեզ ու պիտի... երկրպագեն, ինչպէս դուն կ'երկրպագէիր... օղիին :

Եւ խնդաց Գնունին ու խնդացուց Գաբրիէլ աղան :

— Սիրելի՛ գաւակս, յարեց Գաբրիէլ աղան, յանկարծ ոգեւորուած, մի՛ կարծեր թէ ես անտարբեր մըն եմ, քա՛ւ լիցի, ազգիս համար կը մեռնի՛մ, եթէ ազգի սէրը չունենայի, տունս չէի բնդուներ քեզի պէս... յեղափոխական մը, այնպէս չէ՛ :

— Ապրի՛ս, ապրի՛ս, Գաբրիէլ աղա, կրկնեց Գնունի, Սամաթիոյ մէջ մէ՛կ հատիկ ես, Մեծ Շուկային մէ՛ջ ալ նմանդ չունիս, գիտե՛մ, և արդէն զարմացայ

Թէ ի՛նչպէս յանկարծ փոխուած երեւցար. ա՛յսչափ ա-
տեն է որ կը ճանչնամ զքեզ, և չե՛մ խաբուած, կը
ճանչնամ քու անձնութիւնդ, պարկեշտութիւնդ :
Եթէ այդպէս չըլլայիր, ես ի՛նչ գործ ունէի քու տունդ :
Հոգ մի՛ ըներ, սիրելի՛ Գաբրիէլ աղաս, շատը գնաց,
քիչը մնաց. շա՛տ շատ, մէկ երկու օր ալ պիտի նեղ-
ւիս, ամանը լեցուա՛ծ է, լեցուա՛ծ... : Ամէն բան կազ-
մակերպուած է, այս շաբթուան մէջ կը վերջանայ :

— Գնունի՛, զաւա՛կս, ըսաւ մեղմով տանտէրը,
ե՛ս ալ գիտեմ ու կը զգամ թէ՛ այսպիսի կենսական
գործ մը դիւրին դիւրին գլուխ չի՛ հանուիր. ե՛ս ալ
համոզուած եմ թէ՛ մեծ ջանքեր ու զոհողութիւններ
պէտք է ընել, բայց, ի՛նչ ընեմ, երանի՛ թէ կարգուած
չըլլայի. այն ատեն, կը տեսնէիր Գաբրիէլ աղադ... :
Բայց, կաղաչե՛մ, սիրելի՛ աղբարիկս, շա՛տ կաղաչե՛մ,
եթէ կարելի է, ըրէ՛ք չըրէ՛ք, վաղուընէ սկսեալ մի՛ ե-
րեւնաք, որովհետեւ...

— Լեզուիդ ծայրը բա՛ն մը կայ, ընդմիջեց Գնու-
նի, մի՛ քաշուիր, Գաբրիէ՛լ աղա, խօսէ՛, բա՛ն մը
լսեցիր,

— Ա՛խ, սիրելի՛ս, յարեց տանտէրը գորովոտ ձայ-
նով մը, եթէ բան մը լսած չըլլայի, պիտի համարձա-
կէի՞ ասանկ խօսքեր ընել :

Գնունի ցնցուեցաւ, նոյն րոպէին կարծես թէ հրա-
շէկ շամփուր մը տաղեց իր ուղեղը : Իր տանտէրը պա-
րապ մարդ մը չէր, կը խորհէր Գնունի ինքնիրեն, ո՛վ
գլխէ ի՛նչ էր իմացեր որ այդ լեզուն գործածեց. թե-
րեւս իրաւունք ունէր վախնալու. ինքը շա՛տ լաւ սեր-
տած էր իր տանտիրոջ հոգեբանութիւնը, մեծ հաւատք
ունէր ասոր անկեղծութեան վրայ և գիտէր թէ՛ Գաբ-
րիէլ աղան չար մէկը չէր, ընդհակառակն, ամէնուն բա-
րիք ցանկացող մըն էր, պայմանով սակայն որ մորթը

չը վտանգուէր: Գնուենի կը սիրէր իր տանտէրը, մանաւանդ Աշոտիկը, հազիւ տասը տարու պատանեակ մը, որ միշտ կը կախուէր իր շրթունքէն, ամէն անգամ որ յեղափոխական հերոսի մը սխրագործութիւնները պատմէր ինք, երկար ատեն նոյն յարկին տակ ապրած, ա՛լ վարժուած էր մթնոլորտին. յաճախ միջամտած էր Գաբրիէլ աղայի: Ընտանեկան վէճերուն, որոնք հազուադէպ չէին, տեսակ մը դատաւորի դեր կը կատարէր Գնուենին այդ չուկացի ընտանիքին մէջ, ուր հաշիւը, նիւթը, վերջապէս ապրուստի հոգը կը կաղմէր առօրեայ կեանքին առանցքը: Գնուենին այս ամէնը գիտնալով, բնականաբար չէր կրնար կարեւորութիւն չ'ընծայել Գաբրիէլ աղայի մէջ կատարուած այդ հոգեկան վիճակի փոփոխութեան. անպատճառ գաղտնիք մը կայ, կը խորհէր, Գաբրիէլ աղայի գանկին տակ. պէտք է պրպտել, կ'ըսէր Գնուենի, քրքրել պէտք է ու երեւան հասնել այդ գաղտնիքը: Ուստի, անոյ ժպիտ մը նայուածքին մէջ, մօտեցաւ իր տանտիրոջ, ուսը ծեծեց ու

— Գուգո՛ւմ Գաբրիէլ աղա, ըսաւ, գլիս մի՛ տանջեր, չիտակը պատմէ՛, ի՞նչ լսեցիր:

Գաբրիէլ աղան տեղէն ելաւ, պատէն կախուած լամբին մօտեցաւ, պատրոյգը քիչ մը վար իջեցուց, յետոյ լուսամուտներն ալ աղէկ մը ծածկեց վարագոյրով ու Գնուենին բազմոցին վրայ, իր քովիկը նստեցնելով.

— Գնուենի՛, ըսաւ, արեւ՛դ սիրեմ, գիտես արդէն, կրկնելու հարկ չկայ, Սամաթիոյ տուններուն պատե՛րը անգամ ակա՛նջ ունին. հոս այս պահուս դրսէն մէկը չըկա՛յ, բայց դարձեալ կը դողամ, վարը լրտես մը կեցած մտիկ կընէ, ի՞նչ գիտնամ գէշ ժամանակներու հասանք:

— Գաբրիէլ աղա՛, ընդմիջեց Գնուենի բարկացող չեչտով մը, այդ խօսքերուն վերջը չի՛ գար. ըսելիքդ

ըսէ՛, նայի՛նք ի՛նչ ես իմացեր, որ ա՛յդ աստիճան կը դողաս . . . :

— Պիտի պատմե՛մ, սիրելի ս, անշուշտ պիտի պատմեմ, բայց կը խնդրեմ, պետք է գաղտնիք մնայ մեր միջեւ: Տէր մի՛ արասցէ, եթէ երեւան ելլեր, գիտցած ըլլաս, մեր երկուքին ալ մոռնը կը մարի:

— Անհոգ եղիր՛, Գաբրիէ՛լ աղա, դուն պատմելու նայէ՛ ըսաւ Գնունի նեղսիրտի դէմքով մը, գիշերը վերջանալու մօտ է, պատմէ՛ վերջացո՛ւր:

Գաբրիէլ աղան կը պատրասուէր պատմելու, երբ վարէն չոր ձայն մը լսուեցաւ յանկարծ, դուռը կը զարնէին:

Խորունկ, պաղ լռութիւն մը տիրեց սենեակին մէջ:

Գնունին ու Գաբրիէլ աղան, բազմոցին վրայ քովէ քով նստած, իրարու երես նայեցան: Խեղճ Գաբրիէլ աղայի երեսին գոյնը նետեց, նստած տեղը գամուած մնաց, իսկ Գնունի, լուռ, անշշուռ, վախճանին կըստ պատէր:

Դուռը դարձեալ զարկին:

Գնունի, միշտ պահելով իր պաղարիւնը, Գաբրիէլ աղայի ականջն ի վար:

— Գաբրիէ՛լ աղա, փսփսաց, շուտ ըրէ՛ գնա՛ գիշերային գտակդ դի՛ր, վար իջի՛ր գիշերուան հագուստովդ, այնպէս ըրէ՛ որ կարծեն թէ՛ անկողնէն նոր ես ելեր, դռան ետեւէն հարցո՛ւր և հասկցի՛ր թէ ո՞վ է, բայց դուռը մի՛ բանար:

Գաբրիէլ աղան կէտ առ կէտ գործադրեց Գնունիի պատուէրը, վար իջաւ, երբ երրորդ անգամն ըլլալով, զարկին դուռը, աւելի ուժգին:

— Ո՞վ է ան, մուտաց ներսէն տանտէրը:

— Բա՛ց, բա՛ց կըսեմ, պատասխանեց դուրսի ձայնը, սպառնական շեշտով մը:

— Բայց ո՞վ էս դուն, այս ատեն դուռ կը բացուի՞, մոնչեց Գարրիէլ աղան.

— Մեզի համար ամեն վայրկեան կը բացուի, գուռաց դուրսէն խռպոտ ձայն մը, բա՛ց կ'ըսեմ.

Գնունի վերը կը սպասէր:

Գարրիէլ աղան ճանչցաւ ձայնը, Սամաթիոյ պահականոցէն էր, անմիջապէս դուռը բացաւ:

Թխամորթ միջակ հասակով ոստիկան մը ներս մտաւ. — Ներեցէ՛ք, ըսաւ քաղաքավար ձեռով մը, տեսնելով Գարրիէլ աղայի փեքուճան վիճակը, և արգահատանք հրաւիրող կերպարանքը, ձեզ անհանգիստ ըրինք գիշերուան այս անսպասելի պահուն, խնդրեմ, կրնա՞ք ըսել թէ հոս չը՞ նստիր Արսաեկս Անդրեասեանց ըսուած վարժապետը.

— Ո՛հ, անմիջապէս պատասխանեց Գարրիէլ աղան, այդ անունով մէկը չը նստիր հոս. գիտեմ. մեր դըպրոցը վարժապետութիւն կ'ընէ, բայց իր բնակարանը չեմ գիտեր:

— Հիմա ձեր տունը ատանկ մէկը չի՞ նստիր, հարցուց ոստիկանը.

— Երբէ՛ք, էֆէնտի, պատասխանեց տանտէրը յարգալիր շարժուձեւով մը, երբէ՛ք, երբէ՛ք, ատանկ մէկը չի նստիր իմ տունս:

— Ուրեմն ո՞վ է ձեր տունը նստողը, յարեց ոստիկանը, վարժապետ մը չէ՞...:

Գարրիէլ աղայի լեզուն բռնուեցաւ պահ մը. յետոյ, ինքզինք ամփոփելով.

— Բօլի՛ս էֆէնտի, ըսաւ փաղաքուշ ձևերով, ի՞նչ պիտի պահեմ ձեռնէ, ատանկ մարդ մը չը կայ տունըս: Անդրեասեան Արսաեկս վարժապետ է, գիտեմ, բայց ուր բնակիլը չեմ գիտեր...:

Ոստիկան զինուորը, Գարրիէլ աղայի կրկնակի հա-

ւաստումներէն համոզուած, մեկնեցաւ: Գարբիէլ աղա լայն շունչ մը քաշեց ու դուռը պինդ մը կղպելով, քթին տակէն բաներ մը քրթմնչեց ու վեր ելաւ իր սենեակը, ուր Գնունի մօն կուգար:

— Տեսա՞ր, ըսաւ յօխորտանքով մը, ինտո՞ր ճամբեցի հէ՞...:

— Ապրի՛ս, ապրի՛ս, Գարբիէ՛լ աղա, հիմակ համոզուեցայ որ ճշմարիտ Հայ մըն ես դուն, անվախ, համարձակ և ամէն վտանգ արհամարհող:

— Գուզո՛ւմ Գնունի, յարեց Գարբիէլ աղա, ա՛լ աւելի չփացած, այս գլուխը ջաղացքը չը ճերմկցա՛ւ, ինչե՛ր տեսած եմ, ինչե՛ր...: Բայց, ի՛նչ օգուտ, անցուցինք մեր չըջանը. հիմակուան սերունդին համար մենք մեռա՛ծ ենք, ի՛նչ գլուխ, նախապաշարեալ, խաւարեալ մարդ ենք. տեսա՞ր ինտո՞ր ճամբու դրի մարդը:

— Կը շնորհաւորեմ քաջութիւնդ, Գարբիէլ աղա, կը շնորհաւորեմ յաջողութիւնդ, կրկնեց Գնունի. դառնանք հիմա մեր նիւթին. պատմէ՛ նայիմ ի՛նչ լսեր էիր.

— Հա՛, ըսաւ տանտէրը, աղէ՛կ միտքս ձգեցիր, բոլորովին մոռցած էի. այո՛, սիրելի՛ս, մտիկ ըրէ՛. երէկ առտուան դէմ, շուկայի ճամբուն վրայ, ոսկերիչ բարեկամիս մէկը բռնեց զիս, շուկային կից եղող սըրճարան մը տարաւ, միասին նստանք, սուրճը միասին առինք. յետոյ, պատմեց ինծի թէ՛ ի՛նչպէս Ոստիկանատան կարեւոր պաշտօնեաներէն մէկը, իր յաճախորդնեւրէն, մտերմօրէն հաղորդեր է իրեն սոսկալի լուր մը.

— Ի՛նչ լուր, ընդմիջեց Գնունի.

— Սամաթիոյ մէջ, շարունակեց Գարբիէլ աղան, մօտերս ընդհանուր ջարդ մը պիտի ըլլայ.

— Յետո՞յ, ընդհատեց Գնունի.

— Եւ պատուիրեր է որ առաջ փախչիլ Սամաթիայէն .

— Ուրիշ ի՞նչ է պատմեր այդ քու ոսկերիչ բարեկամիդ բարեկամը, հեգնեց Գնունի .

— Համբերէ՛, սիրելիս՛, համբերէ՛ որ պատմեմ, կրկնեց Գաբրիէլ Աղան, Սամաթիոյ մէջ բնակող բոլոր դաշնակցականներուն ցանկը յանձնած ենԴուռը, գլուխը դուն, տեղնիտեղօքը, մատնուե՛ր եմ, մատնուե՛ր, Գրնունին ես եմ պահեր, ես՝ ասանկ ժուռնալ են ըրեր, հասկցա՛ր, սիրելի՛ս, հասկցա՛ր, ի՞նչպէս կ'ուզես որ տունս պահեմ քեզ տակաւին :

— Գաբրիէ՛լ աղա, ընդհատեց Գնունի, ատանկ պտրապ խօսքերու ականջ մի՛ կախեր, մի՛ վախնար, մինչեւ որ իրենք այդ ցանկին մէջ նշանակուած անձերը վնասուն, գտնեն ու ձերբակալեն, մենք արդէն գործի ձեռնարկած կ'ըլլանք . ի՞նչ կը կարծե՛ս թէ մենք անգործ նստաք, էնքերնիս ծալլած, պիտի սպասենք որ քաշկուտեն բանտը տանին մեզ ու ջարդեն մեր ընտանիքները, հա՛ . . . :

— Աստուած տայ, սիրելի՛ս, ըսաւ, Գաբրիէլ աղան, բայց, ներեցէ՛ք, վաղուընէ սկսեալ պէտք է ձեր գլխուն ճարը նայիք, հակառակ պարագային, ես պիտի ձգեմ տունս ու փախչիմ, ես խեղճ արհեստաւոր մըն եմ, մե՛ղք է ինծի :

— Շատ աղէկ, շատ աղէկ, յարեց Գնունի, հիմա հանգիստ քնացի՛ր, վաղը զիս հոս չես գտներ :

Ու իրարմէ բաժնուեցան :

Երկուքի՛ն ալ քունը չը տարաւ :

Երկուքն ալ հսկեցին արթուն, իւրաքանչիւրն իր անկողնին մէջ :

Գաբրիէլ աղան մինչև առտու կը տանջուէր երեւակայական վախերով ու կասկածներով, իսկ Գնունին, կը

խորհէր վերջնականապէս թողուլ հեռանալ բնակարանէ մը, որուն անխիղճ տէրը պարզապէս վռնտել կ'ուզէր զինքը : Սակայն, կը մտածէր Գնունի, պիտի կրնա՞ր առնել այդ քայլը . . . :

Հո՛ւ էր հարցը :

Գնունին, իրա՛ւ, յեղափոխական մըն էր, տիպար գաղափարական մը, Հայրենիքին ու անոր Ազատութեան մզձաւանջէն տանջուող յեղափոխական հոգի մը, Բռնապետութեան դէմ ատելավառ կիրքերով զինուած, սակայն, միեւնոյն ժամանակ, երիտասարդ մըն էր Գնունին, իր պողպատէ կուրծքին տակ փափուկ սիրտ մը կրող հերոս մը, որ ինքզինք տկար կը զգար Սիրոյ, այդ յաւիտենական բռնաւորին դէմ . . . :

Գնունի կը սիրէր . . . : Իր հոգին վաղուց գերուած էր քոյր հոգիէ մը : Գնունին կը սիրէր իր բնակարանին սոխակը, Գարբիէլ աղայի մէ'կ հատիկ աղջիկը, Աշտուկին քոյրը, որ այդ բնակարանին ամայութիւնը կը կենսաւորէր իր շունչով, իր երգով ու իր ճռուողումներով : Պանդուխտ, յեղափոխական վարժապետին էութեան անբաժանելի, անհրաժեշտ տարրը կը կազմէր այդ աղջիկը, քսան գարուններու վարդերով ու շունչաններով օծուած, գեղեցկութեան անբաղդատելի հրաշակերտ մը՝ այդ աղջիկը, որ իր կերպերով ու իր նայւածքի սլաքներով թոված, վիրաւորած էր անոր. գաւառացի վարժապետին զգայուն սիրտը :

Գնունին ի՛նչպէս պիտի դատուէր իր Գեղանուէնէն : Գեղանո՞յշ . . . Գնունիի միւս ետը, որ իրմէ կը պաշտուէր. հողեղէն հրեշտակ մը, որ յեղափոխական վարժապետին գիշերային հակումները կը քաղցրացնէր իր գլուխ գլխի, մտերիմ, գաղտնի տեսակցութիւններով : Առաջին օրէն զգացած էին երկուքն ալ իրենց

ԻՆՆՍՈՒՆ ՎԵՅ

հոգիներու նոյնութիւնը, առաջի՛ն նայուածքով իրարու մէջ ընկղմած, թաղուած, իրարու շունչով կ'ապրէին։ Ու վճիտ, հեղանոս վտակի մը ջուրին պէս կը սահէր իրենց կեանքը, յոյսի, երջանկութեան, երազներու աւրելի մը տակ, դրախտային դալարութիւններու և թարմ ու բուրեան ծաղիկներու մէջէն։ Սամաթիոյ վարժարանին մէջ, երբ տակաւին անտարբեր ազդիկ մըն էր Գեղանոյշ, թէեւ ուշիմ, վառվռուն ու ժրաջան, Գնունիի դասերէն դիւթուած էր արդէն և այդ դասերը կը սերտէր մի'այն հաճելի ըլլալու համար Գնունիին։ Դպրոցի բուրաստանին մէջ բուսած, յետոյ տակաւ ծաղկած ու զօրացած այդ սէրը՝ չէր նմաներ ուրիշ սէրերու, հաշիւներու վրայ ձեւուած չափուած ուրիշ սիրային լռելաւորներու, որոնք ընդհանրապէս ընտանեկան փոթորիկներու ենթակայ, աղետալի սնանկութիւններով կը վերջանան։ Ասոնց սէրը չաղուած էր գաղափարներու և զգացումներու հօր խմորով մը, և յեղափոխութեան սրբազան հուրովը մկրտուած, կը խոստանար զերծ մընալ ամէն երկրաքարչ դաւերէ, որոնք յաճախ կը թուէին նաւորեն վայրկեանի սիրահարներու կեանքը։

Ու հիմա Գնունի կը մտածէր հեռանալ այդ բնակարանէն, ուր կ'ապրէր, ճիշդ իր սենեակին քովի ննջաւանեակին մէջ, իր Գեղանոյշը...։

Սակայն պէտք էր, անհրաժեշտ էր թողուլ երթալ, որովհետեւ, Գաբրիէլ աղայի վերջին խօսքերը չէին մարտուեր, տակաւին կը բանէին իր ըզնդին մէջ ու ես պիտի ձգեմ տունս ու փախչիմ, ես խելն արհեսաւոր մըն եմ, մեղք եմ ինձի...։

Այս խօսքերը տպաւորուած կը մնային Գնունիի մտքին մէջ, որ նոյն պահուն փոթորկատանջ ծովի մը կը նմանէր, և այս խօսքերը բերնէ՛ն ելած էին Գաբրիէլ

աղայի մը, որուն աղջիկը Գեղանոյն էր, իր պաշտելի՝ Գեղանոյնը :

— Ո՛հ, ո՛հ, անկարելի է, կ'ըռէր ինքնիրեն Գնու-
նի, անգամ մըն ալ վար ցատկելով բաղմոցէն, ուր քա-
նի՛ քանի անգամ պառկիլ փորձած էր ու քունը չէր
տարած : Ո՛հ, անկարելի է մնալ այս բնակարանին մէջ,
որ դարչանք կը բուրէ. կեղծաւոր, շահամուլ, վաշխա-
ռու ոսկերիչի մը տունը, ուր, աւա՛ղ, հրեշտակ մը բան-
տարկուած է, դժբա՛ղդ էակ մը... :

Ու երկու ձեռքերուն մէջ առած իր գլուխը, կու-
լար Վանեցի պանդուխտ վարժապետը :

Պահ մը խորհեցաւ իր քովի սենեակին դուռը բաղ-
խել, ձայն տալ անոր, Գեղանուչին խորհուրդ հարցնել :

Քանի մը քայլ առաւ դէպի դուռը, բայց յանկարծ
ետ քաշուեցաւ, բնակարանին խուլ անկիւնէն չոր հա-
զի մը ձայնը զարկաւ ականջին. Գաբրիէլ աղան դեռ
արթուն էր :

Գարձեալ սկսաւ ման գալ իր մենարանին մէջ : Ա-
նիճեալ քունը չէր ուղեր մօտենալ իր աչքերուն, որոնք
կարմրած էին քանի՛ քանի գիշերներ լուսցնելէ :

Վերջապէս, վճիռը տալէ առաջ, ուղեց վերջին փորձ
մըն ալ ընել, Գաբրիէլ աղան ուղեց անգամ մըն ալ
տեսնել, թերեւս յաջողէր համոզելու այդ անսիրտ մարդը :

Դուրս ելաւ, ականջ դրաւ, նորէն հազի չոր ձայն
մը կը լսուէր մերթ ընդ մերթ :

Գաբրիէլ աղա չէր քնանար :

Գնունի որոշածը գործադրողներէն էր, ուստի, մօ-
տեցաւ Գաբրիէլ աղայի սենեակին, դուռին առջեւ քիչ
մը կեցաւ, ականջեց .

Գաբրիէլ աղան արթուն էր :

Գնունի թեթեւ մը զարկաւ դուռին :

— Ով է ան, ներսէն լսուեցաւ տանտիրոջ սպառնական ձայնը, խժտուեցով մը ներդաշնակուած .

— Ե՛ս եմ, ես, պատասխանեց մեղմով Գնունի, բա՛ց, Գաբրիէ՛լ աղա, բա՛ց :

— Դեռ քունդ չը տարա՞ւ, օրհնա՛ծ, ըսաւ Գաբրիէլ աղան ու ցատկեց տեղէն :

Գնունի ներս մտաւ :

— Գիտե՛ս, Գաբրիէ՛լ աղա, ըսաւ Գնունի, միտքս բա՛ն մը ինկաւ .

— Ի՞նչ է, խե՞ր է արդեօք, յարեց ոսկերիչը .

— Խե՛ր է խե՛ր, կրկնեց Գնունի, այս գիշեր այսպէս այնպէս լուսըննենք պիտի, կը տեսնեմ որ դո՛ւն ալ ինծի պէս արթուն ես մնացեր . գիտե՛ս ի՛նչ մտածեցի . սա շուներուն չե՞նք կրնար խաղ մը խաղալ,

— Ի՞նչպէս, ընդմիջեց Գաբրիէլ աղա, յօրանջելով ու կամաց կամաց ինքզինք շտկելով անկողնին մէջ, որուն եզերքը նստած էր, Գնունիի գիմացը, որ արթուն մը վրայ կը նստէր :

— Մտածեցի, շարունակեց Գնունի, այս գիշերունէ՛նէ՛ մեկնիլ, ի՞նչ կ'ըսէք .

Գաբրիէլ աղան յանկարծակիի եկաւ . երբէ՛ք չէր սպասեր այս յայտարարութեան . չէր հաւատար թէ՛ Գնունի ելլէր իր տունէն, որովհետեւ, իրեն համար անծանօթ բան մը չէր իր աղջկան հետ անոր յարաբերութեան պարագան : Ինքը վաղուց հետեւած էր երկու օրհաճարներու քայլերուն և համոզուած էր թէ՛ իր աղջիկը վերջին պահուն որոտում պիտի հանէր, եթէ Գնունի փորձէր հեռանալ իրենց բնակարանէն : Հետեւաբար, Գնունիի յայտարարութիւնը կարեւորութենէ զուրկ էր իրեն համար . դարձաւ ըսաւ մեղմով .

— Գնունի՛, զաւա՛կս, ես կ'ազգե՛մ որ հեռանաս մեր քովէն, հո՛ս վարժուեցար մեզի, մենք ալ քեզի,

զաւկիս պէս կը սիրեամք քեզ, գիտես, օ՛ր մը չենք գըժտուած իրարու հետ, մէկ ընտանիքի պէս կ'ապրինք, այնպէս չէ՞, բայց, ի՞նչ ըսեմ սա... անիրաւ բօլիսներն երուն, որ հոտառու շուներու պէս ամէն օր կը հալածեն մեզ, ո՛չ ցերէկ կը ճանչնան, ո՛չ գիշեր, տեսար, դեռ նո՛ր ճամբեցի... :

— Իրաւո՛ւնք ունիս, իրաւո՛ւնք, կրկնեց Գնունի, ասոր վերջը չի՛ գար, ամէն օր է ասիկա. այսօր Անդրէասեան մը կը վնասեն, վաղը Միսաքեան մը, միւս օր ալ Գնունի մը, չէ՞. ա՛լ չեմ կրնար ես հոս մնալ, ինծի՛ ալ մեղք է, քեզի՛ ալ : Ես որոշեցի ա՛յս գիշերունէ հեռանալ, եթէ կարելի ըլլայ :

— Խնհդ ես, աղա՛յ, յանդիմանեց տանտէրը, որ իր վարձակալին տրամադրութիւնը հասկնալէ յետոյ, սկսաւ մարդասիրական հովեր առնել և դժկամակութիւն կեղծել, ո՛ւր պիտի երթաս այս մութին, լրտեսները չորս զին բռնե՛ր են, ամբողջ Սամաթիան պահականոց դարձուցեր են, չե՞ս գիտեր. ի՞նչ խելքով ելեր ես մեկնելու խօսքեր կ'ընես :

— Ի՞նչ ընեմ ուրեմն, յարեց Գնունի, ջանալով ծածկել ներքին գոհունակութիւնը, զոր կը զգար Գարբիէլ աղայի ցոյց տուած ընդդիմութեան համար, ի՞նչ կրնամ ընել վաղը, եթէ բօլիսները գան պաշարեն տո՛ւնդ... :

— Տղա՛ս, Գնունի՛, ըսաւ Գարբիէլ աղան աւելի գործովոս ձայնով մը, եթէ բօլիսները տունս պաշարեն, ի՞նչ էր առաջուան խօսքերնիս, չպիտի՞ դիմադրէիք դուք, ինչո՞ւ բերել տուիք ու տունս լեցուցիք այս... հաւկիթները, ուրեմն ինչո՞ւ համար էին այդքան պատրաստութիւնները, հրացանները, ռէվօլվէրները, դանակները, ի՞նչ գիտնամ, սխամիրները. ասոնք ո՞ր օրուան պահած էք... :

Գնունի վայրկեան մը շուարած մնաց, մէկ երկու ժամուան մէջ իր տանտիրոջ վրայ Հոգին Սուրբ իջած ըլլալու է, կ'ըսէր ինքնիրեն, Յեղափոխութեան Կրակը մտած ըլլալու էր իր մէջ, որ այս հերոսի լեզուն կը գործածէ հիմա ու սիրտ կուտայ իրե՛ն ալ. ո՛ւր էր մէկ երկու ժամ առաջուան Գաբրիէլ աղան, գոյափոխուած էր բոլորովին: Կամաց կամաց համոզում կը գոյացնէր թէ՛ իր տանտէրը պիտի գէժ կենար իր մեկնելու գաղափարին: Ուստի, վստահ չեշտով մը.

— Գաբրիէլ աղա, հարցուց, ինծի նայէ՛, շիտակը խօսէ՛, դուն հիմա չե՞ս ուզեր որ ես հեռանամ քու տունէդ, աղէ՛կ խորհէ՛, ըսէ՛ ինծի, չե՞ս ուզեր որ մեկնիմ:

Գաբրիէլ աղա վեր ցատկեց անկողնէն, ի՛նք ալ առաւ տիտը մը, Գնունիին քովը նստաւ ու այս վերջինին ձեռքը լռեցնելով.

— Մտիկ րբէ՛, զաւակս, ըսաւ հայրական գուրգուրանքի թրթռուն ձայնով մը, հոս ուրիշ մէկը չը կայ, մենք առանձին ենք, և կ'ուզեմ որ մեր խօսքերը մեր փոքրին մէջ մնան, ես քեզի խոստովանանք մը պիտի ընեմ, ինծի շիտակ պատասխան մը պիտի տաս, չպիտի խաբես զիս, բա՛ն մըն ալ չպիտի պահես ինէ, կը խօստանա՞ս.

— Ինչո՞ւ չէ, Գաբրիէլ աղա, յարեց Գնունի բազմաբերով, ես ե՛րբ խաբեր եմ քեզ որ հիմա պիտի խաբեմ.

— Մտիկ ըրէ՛ ուրեմն, շարունակեց ոսկերիչը, ջանալով կոկորդին մէջ խեղդելու չոր հաղի սկզբնաւորութիւն մը, Գնունի՛, զաւակս, ե՛ս ալ շուարած եմ, ի՛նչ պիտի ընեմ, աչքովդ տեսար, ա՛լ այս տունէն խեր չը կ'այ, անգամ մը բօլխաներուն ոտքը չը վարժուէր...: Վաղը կը տեսնես որ ուրիշ մը կուգայ, և, Անդրէասեանի տեղ Գնունի՛ն կը հարցնէ, այնպէս չէ՛.

— Այո՛, այո՛, կրկնեց Գնունի, և այդ պատճառով է որ ես այս գիշերուընէ կ'ուզեմ ոտքս դուրս նետել ձեր գլուխն ալ փորձանքի մէջ չը ձգելու համար.

— Համբերէ՛, զաւա՛կս, շարունակեց ոսկերիչը, կեցի՛ր որ ըսեմ. չա՛տ աղէկ, ե՛ս ալ համակիր եմ հեռանալուդ, բայց յետո՞յ...

— Ի՞նչ կայ որ, ընդմիջեց Գնունի, յետոյ ի՞նչ կ'ըլլայ...:

— Ի՛նչ կ'ըլլա՞յ... դառն ժպիտ մը սահեցաւ Գաբրիէլ աղայի շրթունքէն, մեզի ի՞նչ պիտի ըլլայ.

— Ուրե՛մն... ընդմիջեց Գնունի.

— Կը մոռնա՞ս Գեղանո՞յչը, խեղճ աղջիկս, հեծկըլտաց ոսկերիչը:

Գնունիի գոյնը նետեց, վայրկենապէս ցնցուեցաւ, երբ լսեց Գեղանոյչի անունը, հօր մը բերնէն արտասանուած, ի՞նչ ըսել կ'ուզէր արդեօք, Գեղանոյչը պիտի բանտարկուէ՞ր իր պատճառով, թէ արդեօք պիտի տառապէր իր բացակայութենէն: Ո՞րը ճիշդ էր այս երկու ենթադրութիւններուն, առաջի՞նը թէ երկրորդը.

— Խեղճ աղջիկս, շարունակեց ոսկերիչը.

— Գաբրիէլ աղա՛, ընդմիջեց դարձեալ Գնունի, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, կ'աղաչեմ, պարզ խօսեցէ՛ք:

— Պարզ խօսի՛մ, յարեց տանտէրը, ինքզինք ամփոփեւով, զաւա՛կս, ինծի շիտակը խոստովանէ՛, սէր տուե՛ր ես աղջիկիս, շիտակը խօսէ՛, ըսելիք ունիմ քեզի, դուն մի՛ կարծեր թէ բարեկամդ անտարբեր մըն է, թէ՛ ինքը չի՛ կռահեր, չի՛ հասկնար ձեր միջեւ անցած դարձածը, ամօթ չէ՞, զաւա՛կս, մարդկութիւն է, ասանկ բաներ կ'ըլլան, ամէնքնի՛ս ալ անցած ենք այդ կամուրջէն, ինծի պատմէ՛ շիտակը, Գեղանոյչին սէր կապե՛ր ես:

Գնունի սահմուկած, գամուած մնաց աթուռն վրայ,

չէր համարձակեր երեսը նայելու իր խօսակիցին, որ այդպահուն մեծցած, վսեմացած էր իր աչքին առջեւ: Վերջապէս, ինքզինք ամփոփեց և,

— Գարրիէլ աղա՛, ըսաւ վեհերոտ շեշտով մը, իրեն չե՛ս հարցուցած, ինք ի՞նչ կ'ըսէ...

— Իրեն ի՞նչ հարկ հարցնելու, յարեց ոսկերիչը, ես քեզի՛ կը հարցնեմ, սիրելի՛ս, խնդրեմ, ինչ բան մի՛ ծածկեր, խօսէ՛:

— Այո՛, սիրելի՛ Գարրիէլ աղաս, աւելցուց Գրնունի պատկառոտ շարժուձեւով մը. զիրար կը սիրենք, և այս սէրը նոր բան մը չէ.

— Ես ալ ատիկա՛ կ'ուզէի հասկնալ, դաւա՛կս. շարունակեց տանտէրը, առանց կոյսնցնելու իր պազարիւնը, քանի որ ատանկ է, ես բան մը խորհած եմ, ի՛նչպէս կը գտնես նայիմ:

— Ըսէ՛ք, Գարրիէլ աղա՛, յարեց Գնունի.

— Խորհած եմ, շարունակեց Գարրիէլ աղան, և տակաւին Գեղանուշին մայրը տեղեկութիւն չունի, խորհած եմ որ դո՛ւն ալ, աղջի՛կս ալ միասին հեռանաք այս տեղերէն, եթէ կրնաք, նետուիք հեռաւոր տեղ մը, ժամանակ մը հոն ապրիք անձանօթ, քաշուած, մինչեւ որ անցնին սա սեւ օրերը, ի՞նչ կ'ըսէք. լաւ չե՛մ խորհած:

Գնունի, ոսկերիչին այս անակնկալին առջեւ ուժ ժաթափ, իր էութեան ներքին խաւերուն մէջ փուլումը մը, քայքայումը կը դգար գաղափարային դղեակնեւրու, որոնց հմայքովը վարժուած էր ապրիլ մի՛նչեւ այն վայրկեանը: Գեղանոյշ ու Յեղափոխութիւն, ա՛հ՛ երկու Զօրութիւններ, որոնց մէկուն կամ միւսին հպատակելու ընտրութիւնը կը մնար իրեն, Գնունիին, յեղափոխական վարժապետին, որ սակայն, Յեղափոխութենէն զատ ուրիշ կուռք մըն ալ կը պաշտէր, իր սրտի

կուռքը, իր երազած, իր երեւակայած կեանքի միակ ընկերունջին, իրեն համար անբաղդատելի հրապոյրներով հարուստ ու գեղեցկութիւններով պաշտելի էակը, որուն հետ կապել ուխտած էր իր բաղդը, մինչեւ գերեզման։ Սակայն, հիմա, երկուքին մէկը կը մնար ընտրել. մէկը նետել, միւսը գրկել, կա՛մ Գեղանոյշը, կա՛մ Յեղափոխութիւնը...։ Գարրիէլ աղան զուր կը սպասէր Գնունիի բերնէն լսել իր սպասած բառը։

Բայց Գնունի դեռ չէր պատասխանէր, կը մտածէր։ Դիւրին չէր վայրկեանապէս պատասխանել հարցումի մը, որուն վրայ խոկալ, որոճալ պէտք էր տարիներով։ Ի՞նչ... առնել աղջիկը, տանել օտար երկիր մը, անծանօթ, քաշուած ապրիլ ժամանակ մը, մինչեւ որ անցնէին այդ սեւ օրերը...։ Սակայն Գնունի ուխտած էր կուռիլ, Ս. Դատին համար իր կեանքը զոհել, և Յեղափոխութեան Յաղթանակը ձեռք բերելէ յետո՛յ միայն քաշուիլ կուռի ասպարէզէն և այնուհետե՛ւ միայն ապրիլ խաղաղ կեանքը, իր Գեղանուշին հետ. չէ՞ որ երկուքն ալ ուխտած էին, կը յիշէր Գնունի, նախ կատարել իրենց սրբազան պարտականութիւնը մաքուր յեղափոխականի, յետո՛յ սկսիլ փորձել ընտանեկան կեանքի վարժութիւնը։ Գնունի կատարած էր, ի՞նչ կրնար պատասխանել մարդու մը, որ բոլորովին նոր առաջարկ մը կը բերէր իրեն, առաջարկ մը սակայն, որ խոտելի չէր. սիրահար Գնունին պա՛հ մը կը ծառանար յեղափոխական Գնունիի դէմ։ Մէկ էակի մէջ այս ընդդիմամարտ զօրութիւններու ընդհատումը սոսկալի պէտք էր ըլլար։ Վերջապէս, իր բոլոր ուժերը հաւաքելով, Գնունի դարձաւ ըսաւ.

— Գարրիէլ աղա, չատ լաւ կը խօսիս, բայց անգամ մը հարցուցի՞ր Գեղանուշին, հասկցա՞ր իր միտքը.

— Պէտք չունիմ իրեն հարցընելու, յարեց Գաբ-

րիէլ աղան, ես քեզի՝ հը հարցընեմ հիմա, զաւա՛կս, մի՛ չարչարեր զիս, պատասխան մը տո՛ւր ինձի.

— Պէտք է խորհիմ, ըսաւ Գնունի լուրջ դէմքով մը, ասիկա ծանրակշիռ խնդիր մըն է :

— Բայց, զաւա՛կս, պաղատիլ սկսաւ աղջկան հայրը, բօլիսը ժամանակ կուտա՛յ խորհելու...

— Իրաւո՛ւնք ունիս, բօլիսը ժամանակ կուտա՛յ խորհելու, մեքենայօրէն կրկնեց Գնունի միեւնոյն պարբերութիւնը, հետեւաբար, ի՞նչ ընել պէտք է հիմա :

— Պատասխան մը տալու է, սիրելի՛ս, կը պաղատէր խեղճ հայրը, քանի որ մտադրած ես վերջնականապէս հեռանալ, ես կ'առաջարկեմ որ աղջիկս ալ հետեւաճես տանիս, ես կը ճանչնամ քեզ, պարկեշտ, առաքինի, պատուաւոր երիտասարդ մըն ես, և Գեղանուշս չէ՛ խաբուած իր սիրտը քեզի նուիրելով, ի՞նչ կ'ըսես, որոչէ՛ անգամ մը, գործադրութիւնը յանձնէ՛ ինձի... :

Գնունի դարձեալ խորասուզուեցաւ : Գեղանոյշը հետը տանիլ կը նշանակէր վերջին հրաժեշտը տալ Յեղափոխութեան, կը նշանակէր ուրանալ իր ուխտը՝ Հայ Դատի սեղանին վրայ. վերջապէս, տունը թողուլ, աղջիկը հետը տանիլ, Կ. Պոլսէն մեկնիլ, կը նշանակէր դասալիք ըլլալ, ինչ որ վատութեան համանիշ էր :

Ի՞նչ պատասխանէր ուրեմն, ընդունէ՞ր առաջարկը. մերժէ՞ր... : Ու այս անգութ երկսայրաբանութեան մէջ ինկած, չէր համարձակէր բանալ բերանը :

— Սիրելիս՛, կը պնդէր, կը թախանձէր, լալով կը պաղատէր տանտէրը, լուսնալու մօտ է, աքլորը խօսեցաւ, բան մը չըսիր, ըսէ՛ որ հանդարտիմ :

Գնունի, գերմարդկային ճիգով մը մօտեցաւ տանտիրոջ ու ձեռքը բռնելով :

— Սիրելի՛ բարեկամս, ըսաւ անկեղծ չեչտով մը, քանի որ այդպէս է, ես որոշումս տուի, ես մինակս պի-

տի մեկնիմ, հեռանամ, կորսուիմ, հետքս չպիտի կըրնաք գտնել ատեն մը. միայն կը խնդրեմ որ Գեղանոյշը միտթարես, չըլլա՛յ թէ հոգ ընէ ինծի համար, ո՛վ գիտէ, օրին մէկը յանկարծ երեւան կ'ելլեմ, ա՛նա՛ վերջին պատասխանս, հասկցա՞ր, այս այսպէս է, ա՛լ կատկած մի՛ ունենար, Գնուենին վաղը հոս չէ՛... :

Գարրիէլ աղան շանթահար եղաւ :

Գնուենին ա՛լ չուզեց մնալ հոն, անոր սենեակին մէջ, ա՛նուի յոպաներէ կ'անցնէր նոյն պա՛ռն, թէ և չէր մատնուէր : Ելաւ տեղէն և

— Գիշեր բարի, Գարրիէլ՝ տղա, ըսաւ պաղ կերպով մը, կը ներես, խանգարեցի քուեդ :

Ու դուրս ելաւ, տանտէրը թողլով մտահոգութեան մէջ :

Իր սենեակին մէջ կը շարունակէր ման գալ :

Յանկարծ գաղափար մը յղացաւ : — Արհամարիւղ ամէն աւանդութիւններ, ծաղրել բոլոր կանխակալ կարծիքները, և, առանց հօրը լուր տալու, երթալ դուռը բաղխել Գեղանուշին, ննջասենեակը մտնել ու անոր յայտնել, իրեն ու անոր հօր միջեւ անցած դարձածը :

Ա՛լ հոգը չէր Գարրիէլ աղայի ներկայութիւնը. ա՛լ վստահ էր թէ՛ ան գո՛ն պիտի մնար իրենց տեսակցութենէն : Ուստի, տնմիջապէս դուրս ելաւ, Գեղանուշի սենեակին դուռը կանգ առաւ. քիչ մը սպասեց, մտիկ քրաւ : Ներսէն ընդհատաբար կը լսուէր իր սիրականի շունչին տուրեւտուի ձայնը :

Թեթեւ մը զարկաւ դուռին, և, ետ ետ քաշուելով, ուզեց սպասել իր սենեակին դուռին առջեւ, ո՛ր և է պաւտանականութեան մը պարագային, ինքզինք ապահով գիրքի մը մէջ դրած ըլլալու մտածումով : Ներսէն ձայն մը չը արուեցաւ. Գնուենի դարձեալ մօտեցաւ, անգամ մըն ալ զարկաւ, աւելի՛ ուժգին և չը հեռացաւ դուռէն :

Ներսէն փոքրիկ շշուկ մը լսուեցաւ, ոտքի ձայն մը :
Գուռը բացուեցաւ :

Գեղանոյշ տեղօրէ վիճակի մէջ, մոմ մը ձեռքը,
երեւցաւ դուռին ետին .

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ, չծծեց դողով Գնունիի սիրական
նը, այս առեւն ինչո՞ւ արթուն ես մնացեր...

— Կրնամ ներս գալ, թոթովեց Գնունի, կրնամ
քիչ մը քովդ նստիլ, Գեղանոյշ, խիստ կարեւոր, թե-
րեւս կենսական գործի մը համար :

Աղջիկը սոսկաց տեսնելով Գնունիի գունաթափ դէմ-
քը, և մանաւանդ, հանդիպելով անոր աչքերուն, որոնց
մէջէն չարագուշակ նայուածք մը կը սողար դէպ իրեն,

— Ի՞նչ եղեր ես, Գնունի, աս ի՞նչ վիճակ է.
հայրս ո՞ւր է.

— Ի՞նչ եմ եղեր, հայրդ ի՞նչ պիտի ընես, ըսաւ
Գնունի, ես քեզի կ'ըսեմ թէ զիս ներս չը պիտի՞ առ-
նես. հայրդ ինծի պէս անքուն մնացած է այս գիշեր,
իր սենեակն է, իմ քունս փախաւ, մաածեցի քովդ
գալ, թերեւս վաղը զիրար չը տեսնենք.

— Ի՞նչ... ի՞նչ կ'ըսես, անգիտակցօրէն ձայնը
բարձրացուց Գեղանոյշ, ի՞նչ կ'ըսես, թերեւս վաղը զի-
րար չը տեսնենք, ի՞նչ ըսել է. ներս մտի՛ր նայիմ :

Ու Գնունիի թեւէն քաշելով, Գեղանոյշ դուռը
վրայ ըրաւ, իր սիրականը ներս առաւ ու տարաւ նըս-
տեցուց իր մահճակալին եզերքը : Սենեակին լամբը վա-
ռել է ետքը, Գեղանոյշ եկաւ նստաւ Գնունիին քով :
Աչքերը տակաւին քնաթափ էին, մերթ ընդ մերթ կը յօ-
րանջէր :

Համբին կարծիր նշոյլներուն տակ կը ցոլցուար ա-
նոր կուսական մարմինը. առատ, սեւ վարսերու հեղեղ
մը կը յորդէր մերկ ուսերն ի վար :

— Գեղանոյշ, ըսաւ Գնունի, անոր փափուկ ձեռ-

քը ձեռքերուն մէջ առած, մտիկ ըրէ՛, չը յուզուի՛ս, քեզի խօսելիքներ ունիմ :

Գեղանոյշ ինքզինք շտկեց ու տենդագին շարժումով մը մօտենալով իր սիրականին, չրթունքէն կախւած մնաց :

— Անո՛ւշս, շարունակեց Գնունի թրթռուն ձայնով մը, կը յիշես անշուշտ առաջին վայրկեանը, երբ իրարու հանդիպեցան մեր նայուածքները :

Գեղանոյշ մէ՛կ ականթարթի մէջ վերջիչեց ու ապրեցաւ այն վայրկեանը, իր այտերուն շուշանի սպիտակին վրայ չափառուկ մը նկարուեցաւ, կոյսի առաջին յուզումի շիկնութիւնը, բացխփեց իր երկայն թարթիչները, գեղեցիկ դուլթը հանգչեցուց Գնունիի կուրծքին վրայ ու քանի մը վայրկեան այդպէս անշարժ, լուռ, պատրաստ՝ լափելու իր սիրականին շունչը :

— Յիշեցիր այն վայրկեանը, չէ՞, շարունակեց Գնունիի հետզհետէ յուզուելով. դուն գիպես թէ՛ մեր սէրը կը սկսի այդ վայրկեանէն, թէ՛ սուրբ է այն, ինչպէս Յեղափոխութիւնը :

— Գնունի՛, ընդմիջեց Գեղանոյշ, որ տակաւ կը սկսէր զգալ բոպէին նշանակութիւնը, ես այդ խօսքերէն դեռ բան մը չը հասկեցայ, պարզ խօսէ՛ ինծի հետ :

— Պարզ կը խօսիմ, անո՛ւշս, շարունակեց Գնունի, մի՛ ընդմիջեր զիս, մտիկ ըրէ՛ միայն : Ինչպէս ըսի, յեղափոխութեան պէս սուրբ է, մաքուր է, անարատ է մեր սէրը, բնական, անմեղ, անհաշիւ սէր մը, որ փոխադարձ համակրութիւններու վրայ խաբսխուած է. աւելի՛ պարզ խօսիմ, Գեղանոյշ, դուն ինչո՞ւ սիրեցիր զիս, գիտե՞ս, կը յիշե՞ս ի՛նչ կ'ըսէիր ինծի յաճախ, երբ կը խօսէինք մեր ապագայի վրայ, երբ ծրագրերներ կը շինէինք, կ'աւերէինք. չէի՞ր կրկնել թէ՛ իմ անձիս մէջ

Յեղափոխութիւնը կը պաշտէիր. չէի՞ր յեղյեղեր միշտ միեւնոյն բառերը :

Գեղանոյշ, դժգոհութեան արտայայտութիւն մը սիրուն դիմագծերուն վրայ, ձեռքը քաշեց հանեց Գնունիի ձեռքերուն մէջէն և

— Գնունի', ըսաւ բողոքի ձայնով մը, բայց ինչո՞ւ այս բոլոր յառաջաբանը. ինչո՞ւ այս կրկնումները, արդեօք նորութիւն մը պիտի հաղորդես ինծի, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ այս հարցականները...

— Բա՛ն մը չըկայ, Գեղանոյշ, բա՛ն մը չըկայ,

— Բայց միթէ կը տարակուսի՞ս հաւատարմութեանս վրայ, բողոքեց Գեղանոյշ, ի՞նչ բրի արդեօք սիրտդ վիրաւորող... :

— Գեղանոյշ, ընդմիջեց Գնունի, մի' ընդմիջեր զիս կ'ըսեմ, ինչո՞ւ այդքան անհամբեր ես, մտիկ բրէ', հիմա կը հասկնաս ամէն բան : Ես համոզուած եմ թէ դուն զիս կը սիրես, այդ մասին հիւլէ մը կասկած չեմ տածեր ներսիդիս. ես գիտեմ թէ դուն իմ հաւատարիմ, անկեղծ ընկերուհիս ես, ներկայիս լոյսը, ապագայիս յոյսը, դուն իմ խաւարամած երկինքիս մէջ պլպլացող ու կեանքս լուսաւորող աստղիկն ես, աչքիս լոյսը, հոգիիս կէսը, կամ աւելի ճշմարիտ ըլլալու համար, հոգիիս հոգին ես դուն, հասկցա՞ր. բայց կը ցաւիմ որ տակաւին կը տարակուսիս իմ անկեղծութեանս վրայ.

— Ի՞նչ կ'ըսես, Գնունի', բողոքեց Գեղանոյշ, ե՞րբ տարակուսեր եմ անկեղծութեանդ վրայ, կը բողոքեմ բոլոր ուժովս ու բոլոր սրտովս, այդ խօսքդ պէտք է ես առնես.

— Շատ աղէկ, յարեց Գնունի քմիծաղով մը, խօսքս ետ կ'առնեմ, բայց չեմ ներեր որ այսպէս յաճախ ընդհատես զիս :

— Խօսէ՛, խօսէ՛ ուրեմն, կրկնեց Գեղանոյշ, ա՛լ չպիտի ընդմիջեմ, մտիկ պիտի ընեմ.

— Ուրեմն կը հարցնեմ քեզի, պատասխանէ՛, շարունակեց Գնուհի, զիս ինչո՞ւ սիրեցիր, կը յիշե՞ս.

— Որովհետեւ յեղափոխական մըն ես, անմիջապէս պատասխանեց աղջիկը պարզ չեշտով մը:

— Լա՛ւ, շարունակեց Գնուհի, հիմա խնդիր մը կը ներկայանայ, այս գիշերուընէ որոշած եմ թողուլ այս բնակարանը.

— Ինչո՞ւ, գոչեց Գեղանոյշ, ինչո՞ւ այդ որոշումը.

— Կեցի՛ր որ լրացնեմ, յարեց Գնուհի, մի՛ յուզուիր սակայն, երբ այս գիշերուան նիստը փակեցի և ժողովալաները մէկիկ մէկիկ մեկնեցան, երբ կը պատրաստուէինք քնանալ հայրդ ու ես, վարէն յանկարծ դուռը զարնուեցաւ, հայրդ վար իջաւ, բօլիս մը...

Գեղանոյշ յուզումէն ինքզինք մահճակալէն վար նետեց, բացադանչելով:

— Յետո՛յ, ո՞ւր է հայրս, ո՞ւր է հայրս,

— Մի՛ դող ելլեր, բան մը չը կայ, վստահացուց Գնուհի, հայրդ հոս է, տունը, թերեւս հիմա քունը տաւած է: Բօլիս մը ներս մտաւ, գիտե՞ս ո՛վ կը փնտռէր.

— Անդրէասեանը...: Ի՛նչ որ է, ճամբու դրուեցաւ բօլիսը, առանց ո՛րեւէ միջադէպի: Յետոյ, հայրդ բնականոցար դող ելած, առաջարկեց ինծի հեռանալ տունէն. ես ալ իրաւունք տուի իրեն, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ վաղը նորէն գայ բօլիս մը, և այս անգամ, փոխանակ Անդրէասեանի, Գնուհին պահանջէ: Ուստի, տուն մնալ ինծի համար յիմարութիւն մը պիտի ըլլար, այնպէս չէ:

— Բայց ո՞ւր երթաս, ո՞ւր, աղերսեց Գեղանոյշ, չուարած դէմքով մը.

— Ատով չը վերջանար, Գեղանոյշ, շարունակեց Գնուհի, ես որոշած եմ վերջնականապէս մեկնիլ, հե-

ռանալ այս բնակարանէն, բայց հայրդ, չեմ գիտեր ի՞նչ խելքով, կ'առաջարկէ ինծի որ զքեզ ալ առնեմ հետս տանիմ, ժամանակ մը հեռու ապրինք այս վայրերէն, մինչեւ որ անցնին այս սեւ օրերը, ըսաւ:

— Սո՛ւտ է, հապա՛, ինչո՞ւ չէ՞, սիրտ առաւ Գեղանոյշ, չա՛տ օգտակար ու գործնական խորհուրդ մըն է տուեր հայրս. ի՞նչ, կը կարծե՞ս թէ առանց քեզի ես կարենամ ապրիլ վայրկեան մը, ոչ, ատիկա միտքէդ հանէ՛, դուն ո՛ւր, ես ալ հո՛ն...:

— Բայց խորհէ՛, Գեղանոյ՜շ, լաւ խորհէ՛ կրկնեց Գնունի, կարելի՞ բան է որ հեռանա՞նք այս վայրէն, ո՛ւր կը մնայ այն ատեն մեր ծրագիրը...: Լի՛վ պիտի գործադրէ զայն. հեռանալ գիտե՞ս ի՞նչ կը նշանակէ յեղափոխութեան լեզուով. վատութիւն չէ՛ ի՞նչ է, խնդրեմ՝ դուն ըսէ՛, չէ՞...:

Գեղանոյշ լռեց:

Յուրա քրտինք մը կ'ողողէր իր թաւիշ մարմինը, որ կը սարսուար, քանի՛ աչքին առջեւ կը բերէր ըրպէին աճաւորութիւնք: Այո՛, վտանգը վտանգ էր, կը խորհէր խեղճ աղջիկը, եթէ Գնունի չը մեկնէր տունէն, անվրէպ էր իր ձերբակալումը: Եւ յետոյ, եթէ մեկնէր Գնունի, ո՛ւր պիտի մնար ինքը, որո՞ւ պիտի բանալ իր սրտին վէ՛րքը: Ամէն պարագայի մէջ, ինքզինք հարկադրուած կը տեսնէր համակերպելու, գոնէ իր պաշտեցեալին՝ Գնունիի կեանքը փրկուած տեսնելու համար, հոգ չէ թէ անոր բացակայութենէն ինքը տառապէր, հալէր և թերեւս... մեռնէր:

— Գնունի՛, ըսաւ վերջապէս, քու անձդ ինծի համար թանկագին է ամէն գանձերէ աւելի, եթէ որոշած ես մեկնիլ, և առանց ինծի, ի՞նչ կը սպասես որ ըսեմ, ի՞նչ ըսեմ, քանի որ պիտի հեռանաս և զիս պիտի թողուս հոս, հուրի սուրի միջեւ, դուն ըսէ՛, ի՞նչպէս կ'ոտարկուի այդ արարքը:

— Ո՛ր կը կարծես որ երթամ ես, Գեղանոյշ, ըսաւ Գնունի կշտամբանքի շեշտով մը, ի՛նչ, ա՛յնքան վատհոգի մէ՛կը կարծեցիր զիս որ քեզ հոս թողում ու ու ես այս անարգ մորթին համար փախչիմ, հա՛, տեսա՛ր թէ իրաւունք ունէի երբ կը պնդէի թէ՛ դուն կը տարակուսիս իմ անկեղծութեանս վրայ. տեսա՛ր ի՛նչպէս բռնուեցար:

Գեղանոյշ վիրաւորեցաւ այս դիտողութիւններէն, որոնք կէս մը կատակ կէս մըն ալ կշտամբանք էին իր հասցէին: Մեղմով մը քաշուեցաւ ետ, ու սկսաւ խոկալ: Երկու խոշոր կաթիլներ այրեցին անոր այտերը:

Յուզումէն կուլար:

— Գեղանո՛յշ, ըսաւ Գնունի մօտենալով իրեն ու համբուրելով աչքերը, որոնք թրջուած էէն տաք արցունքներով. մի՛ վախճար, մի՛, ես այս սահմաններէն չը պիտի հեռանամ, ես հո՛ս պիտի մնամ, Սամաթիոյ մէջ, ե՛ս պիտի վարեմ մարտը:

— Իսկ ե՛ս, հարցուց Գեղանոյշ արցունքոտ աչքերով, ի՛նչ պիտի ընեմ հոս, առանց քեզի, քանի որ ուխտած ենք մինչեւ ցմահ միասին ապրիլ, միասին ցաւակրիլ ու միասին վայելել, ինչո՞ւ զրկուիմ ես, և ինչո՞ւ միայն դուն կռուիս, ես ինչո՞ւ չը մասնակցիմ, չէ՞ որ մեր սէրը յեղափոխութեանէն ներշնչուած է...:

Գնունի շուարած էր, չէր գիտեր ի՛նչ պատասխանել: Գեղանոյշ՝ կնոջ կազմուածքով պարմանի մըն էր, գէնքերու քաջավարժ ու մահը ծաղրող, ինչո՞ւ չընկերանար իրեն՝ արիւնի ճամբուն մէջ, ինչո՞ւ միասին չը կռուէին, կը խորհէր Գնունի, բայց միւս կողմէ, կը դողար անոր վրայ, և կ'ուզէր որ անոր անձը պահուէր անվտանգ. հետեւաբար չէր կրնար հաշտուիլ անոր հետ միասին մեկնելու՝ զազափարին հետ. կը յուսար թէ՛

ղինեալ գիմադրութիւնը շուտով պիտի պսակուէր վըճառական յաղթանակով մը, և այդ յաղթանակին վաղորդեայնը պիտի տեղի ունենար իրենց ամուսնութեան պրծակը :

— Ձե՛ս խօսիր, կը կշտամբէր Գեղանոյշ, ինծի պատասխան մը տո՛ւր, համոզէ՛ զիս :

— Գեղանո՛յշ, ըսաւ Գնուհի յանկարծական շարժումով մը, միջոցը գտայ, դո՛ւն ալ պիտի մասնակցիս մարտին, պայմանով սակայն որ հոս մնաս ու սպասես մինչեւ որ վճռական գործողութիւնները սկսինք: Մտիկըրէ՛ ինծի, քենէ զատ ո՛չ ոք պիտի գլտացած ըլլայ այս գաղտնիքը. ես այս գիշերուընէ կը մեկնիմ, դո՛ւն միայն կ'իմանաս ո՛ւր ըլլալս, ծնողքիդ երբէք տեղեկութիւն չես տա :

— Շա՛տ լաւ, սիրտ առաւ Գեղանոյշ ու վերստացաւ իր առաջուան կորովը, այդպէս թող ըլլայ, ես միայն գիտնամ ո՛ւր ըլլալդ, ըսէ՛ ուրեմն, ո՛ւր պիտի փոխադրուիս :

— Միտաքեաններուն տունը, Գեղանո՛յշ, յարեց Գնուհի, հոն պիտի համախմբուին մարտնչող ուժերը, արդէն բաւական քանակութեամբ ռազմանիւթ, հրազէն, ռումբ, ուժանակ, փոխադրուած են հոն. երբ սկսի կռիւը, և երբ Սամաթիոյ կարեւոր կէտերէն արձակուին ռումբերը, այն ատեն ուղղակի հոն կուգաս, ճամբաները գիտես, չը՛լար :

— Բայց ինչո՞ւ հիմակուընէ չ'ընկերանամ քեզի, Գնուհի՛, աղաչեց Գեղանոյշ, երկու ոտքերը գետինը ձեծեկով, ես ինչո՞ւ հոս մնամ, քանի որ հայրս հաւանութիւնը տուեր է, ա՛լ ի՞նչ կը մնայ. դուն ինչո՞ւ կը յաժառիս :

— Ուրեմն իմ խօսքերս մոռցա՛ր, անո՛ւշս, հայրդ առաջարկեց որ քեզ հետս առնեմ տո՛ւր, օտար երկիր

մը. եթէ քիչ մը հասկնայ թէ՛ ինծի հետ Միսաքեան-
ներու տունը պիտի փոխադրուիս ու ինծի հետ պիտի
մասնակցիս կռիւին, կը հաւատամ թէ արտօնէ:

— Հայրս դարձեալ այնպէս թող կարծէ, պնդեց
Գեղանոյշ, քանի որ դուն պիտի թողուս այս բնակա-
րանը, ես մէկ վայրկեան չեմ կրնար մնալ հօրս տու-
նը, որ գերեզման մը պիտի ըլլայ ինծի համար, առանց
քեզի, ո՛ւր դուն, ես ալ հո՛ն, ահա՛ վերջին խօսքս.
մէկ քայլ չեմ թողուր որ առնես առանց ինծի:

Գնունի հասկցաւ, անօգուտ էր իր պնդումը: Մահ-
ճակալէն վար իջաւ ու դառնալով Գեղանուշին.

— Է՛հ ուրեմն, ըսաւ լուրջ դէմքով մը, շուտով,
հագուէ՛, պատրաստուէ՛, հիմակ, այս րոպէիս պէտք է
մեկնինք. ծնողքդ մի՛ անհանգիստ ընել. մենք կ'եր-
թանք հիմակուէն, յետոյ թող իմանան:

Գեղանոյշ ինքզինք կորսնցուց, շուարեցաւ, ի՛նչ
ընէր, ո՛ւր վազէր, ի՛նչպէս շարժէր:

— Այսպէս ուրեմն, հրամայեց Գնունի վճռական
չեչտով մը, պատրաստուէ՛, գամ առնեմ քեզ ու մեկ-
նինք այս բնակարանէն:

Գնունին քաշուեցաւ իր սենեակը, մանր մուկներ ի-
րեղէնները զետեղեց փոքրիկ պայուսակի մը մէջ, ձե-
ռագիրներով, ևն:

Առջին, Գեղանոյշ երկու րոպէի մէջ կազմ ու պատ-
րաստ եղած, կը սպասէր Գնունի հրամանին:

Ա.քլորը խօսեցաւ երկրորդ անգամ:

Գնունին աւարտած էր իր պատրաստութիւնները:
Դուրս ելաւ սենեակէն պայուսակը ձեռքը, ուղղակի դի-
մեց Գեղանուշի սենեակը:

Գեղանոյշ սեւ շալ մը ձգած էր գլուխը, թեթեւ
չըջաղեցնտով մը, ձեռքը փոքրիկ պայուսակ մը, կազմ

ու պատրաստ կը սպասէր: Գնունին ներս մտաւ, ազ-
դարարեց թէ հասած է մեկնումի վայրկեանը:

Գեղանոյշ մօմը վառեց, լամբը մարեց, յետոյ ան-
ցաւ Գնունիի սենեակը, հոն ալ մարեց լոյսը, դարձաւ
իր սենեակը:

Ոտքի մատներուն վրայ թեթեւ մը կսխելով, ան-
ձայն անշշուկ վար իջաւ Զոյգը սանդուխէն, դուռը
կամացուկ մը բացաւ Գեղանոյշ, դուրս ելան երկուքն
ալ, դուռը դարձեալ գոցեցին դրսէն:

Սեբրու մէջ փաթթուած, Գեղանոյշ ինկաւ Գնունիին
առջեւ, առանց աջ ու ձախ նայելու, արագաքայլ կ'եր-
թային դէպի Միսաքեաններու տունը:

Գիշերապահին հանդիպեցան ճամբան, ծերուկ
թուրքի մը, որ կասկածոտ նայուածք մը շանթելով,
մօտեցաւ իրենց:

— Ո՛վ էք դուք, հարցուց սպառնական ու խռպոտ
ձայնով մը.

— Ժամ կ'երթանք, հաճի՛ պապա, պատասխանեց
Գեղանոյշ մեղմ ու քնքոյշ ձայնով մը.

— Աստուած հետերնի՛դ ըլլայ, մաղթեց ծերուկը,
դեռ զանգակը չը զարկին, բայց մօտ է, արշալոյսը
բացուեցաւ:

Գնունի Գեղանուշին կը հետեւէր առանց խօսելու:

Հասան վերջապէս Միսաքեաններու տունը:

Գնունի զարկաւ դուռին, և ձայնեց:

Ներսէն աղմուկ մը կը լսուէր: Տիկին Միսաքեան
վար վազեց, հարուածէն գուշակեց, իսկոյն բացաւ
դուռը, ներս առաւ երկու հիւրերը:

Դուռը դարձեալ ամուր մը կղպեց:

— Խեղճ ըլլայ, ըսաւ տիրուհին, ա՛յսքան կա-
նուխ,

— Այո՛, Տիկին՛ն Աննիկ, յարեց Գնունի, այսպէս

հարկ եղաւ ընել, վեր ելլենք, յետոյ կը պատմեմ:

— Դո՛ւն ալ Գեղանո՛յշ, ըսաւ Տիկին Աննիկ, խորհրդաւոր ժպիտով մը, բարե՛կ եկար, ինտո՛ր ես նաշիմ:

— Ծնորձակա՛լ եմ, յարեց Գեղանոյշ, իմա կը պատմենք, վախճամ ձեզ անձանդիստ ըրինք:

— Ես արդէն ելած, ոտքի վրայ էի, տնեցիները դեռ կը պառկին, հոգ չէ՛, ներողամիտ կ'ըլլաք անշուշտ:

Ու հիւրերը քովի սենեակը մտան:

Զ.

Սամաթիոյ շողեկառքի կայարանին երկայնքը, Մհերձման կուգար, սպասելով կառախուժին, որ զինքը Սիրքէճի պիտի տանէր:

Նոյն օրը կանուխ ելած էր Մհեր, ճիշդ ժամանակին գտնուելու համար Գարափէօյի կամուրջին նաւաւ մատոյցի սրճարանը, ուր իրեն պիտի սպասէր Ուուլը, ինչպէս որ առջի օրը պատուիրած էր ընկեր Մարգարի:

Կառախուժին սուլոցը լսուեցաւ, Մհեր անմիջապէս առաւ տոմսակը:

Տասնութը վայրկեան հազիւ անցած էր, երբ կառախուժը հասաւ Սիրքէճի:

Մհեր ամբոխին մէջէն անտարբեր քայլերով անցաւ կայարանէն. թրամվէյի փողոցը բռնեց, ուղղակի դէպի կամուրջը, առանց տեղ մը կանգ առնելու, հասաւ նաւամատոյցին սրճարանը, ուր տակաւին յաճախորդ մը չը կար:

Անկիւն մը նստած ծովին նայող պատուհանի մը տակ, ապսպրեց իր սովորական չաքարը շատ սուրճը, նարկիլէն ու լրագիր մը: Կառսօնը նախ լրագիր մը բերաւ, Սապահը, որուն սիւնակներուն մէջ ընկղմեցաւ Մ'ներ:

Սուրճը խմեց, նարկիլէին կրակը մէկ քանի անգամ փռիւի տուաւ Մ'ներ, աչքը սակայն երբէք չը հեռացնելով նաւամատոյցէն:

Ոսկեղջիւրի եզերքները բանող բոլոր չոգենաւնեւրուն ճամբորդները, գոթէ մեծ մասով, կամուրջի նաւամատոյցին այդ սրճարանին մէջ կ'ընէին իրենց նախաճաշը: Մ'ներ հոն նստելէն ի վեր երեք չոգենաւ եկած էր, և սակայն ինչը չէր երեւցած:

Ամէն չոգենաւ հասնելուն, Մ'ներ անգամ մը ձեռքի լրագիրը վար կը դնէր ու պատուհանէն դուրս կը նետէր հետազօտ ակնարկներ, փնտռելու համար ինչը հետէ հասնող ճամբորդներու ամբօխին մէջ:

Խուլը կ'ուշանար, Մ'ներ հետզհետէ կը սկսէր զանազան կասկածներէ տանջուիլ:

— Բայց ինչո՞ւ պիտի ուշանայ, կ'ըսէր ինքնիրեն, Մարգարին կրկին ու կրկին պատուիրեցի, վաղը կանուխ թող գայ ինծի սպասէ ըսի, կամուրջի նաւամատոյցին սրճարանը: Զարմանալի բան, ինչը շատ լաւ կը ճանչնամ, ծոյլ չէ', ընդհակառակն, աշխոյժ, յոգնութենէ չը փախչող, անձնուէր տղայ մըն է, արդեօք դժբաղդութիւն մը պատահեցաւ:

Ու Մ'ների տագնապը կ'աւելնար, քանի' չոգենաւները կը հասնէին ու ինչը չէր երեւնար:

Երկու ժամ սպասեց հոն, սրճարանին անկիւնը, նորոգել տուաւ նարկիլէն, սուրճ մըն ալ ապսպրեց:

Սիրտը կը նեղուէր, ինչը չէր երեւցաւ:

Կառսօնը կանչեց, այս անգամ Քրանսերէն լրագիր

մը բերել տուաւ, Ֆառ սիւ Պօսթօրը, և սկսաւ կարգալ :

Բարկութենէն նարկիլէն ուժով մը կը քաշէր, այնպէս որ մարփուշը ջուր կը լեցուէր :

Լրագրին ընթերցումն ալ վերջացաւ, և սակայն տակաւին Խուլը չ'երեւցաւ :

Մ'ներ բոլորտիքը նայեցաւ, սրճարանին մէջ ո'չ մէկ յաճախորդ. ամէնքն ալ մեկնած էին, ոստիկան մը միայն կար դիմացի անկիւնը, որ մերթ ընդ մերթ կը նայէր Մ'ների : Ինք ալ կը պատրաստուէր մեկնելու, Խասգեղ երթալ Խուլը գտնելու և չը գալուն պատճառը հասնալու համար :

Խեղճ Մ'ներ, չէր գիտեր թէ Խասգեղի ժամկոչը ճշտութեամբ չէր հաղորդած իր պատուէրը Խուլին :

Մ'ներ սրճարանին մէջ Խուլին կը սպասէր, մինչ Խուլը, ընկեր Մարգարի յանձնարարութեան համաձայն, մինչեւ կէս օր պիտի սպասէր հոն, Խասգեղի մէջ, Մըհերի այցելութեան :

Ահա՛ թէ ի'նչ վտանգաւոր հետեւանքներու դուռ կը բանայ բթամիտ, ապիկար, ապուշ արարած մը, ուրուն կը վստահուի կենսական գո՛րծ մը : Եւ այդ կարգի արարածներէն էր արդէն ընկեր Մարգար կոչուած մարդուկը :

Ակամայ մկրտուած դաշնակցական, և սակայն, իր բովանդակ կեանքը ժամի չրջափակին մէջ անցուցած այս անվնաս ու իր շուքէն վախցող յեղափոխականը(?) կարծուածին չափ ալ միամիտ մը չէր. իր մորթին պահպանութեան համար ամէն կանխադգուշութիւններ ձեռք առած էր. օրինակի համար ինքզինք ժամկոչ արձանագրել տուած նր Դաշնակցութեան տուժարին մէջ, մինչդեռ, իրականին մէջ, Խասգեղի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիին լուսարարն էր : Եւ այս խորամանկ միջոցը մտա-

ծեր էր, որպէս զի, եթէ երբէք օր մը ձերբակալուէր իբրեւ կասկածելի, կարենար ինքզինք ազատել, առարկելով թէ ինքը Խասգիւղի ժամկոչը չէր, այլ լուսարարը, եւնէ

եւ սակայն, այս երանելի լուսարարին չնորհիւ, երկու յեղափոխական գործիչներ, Խուլ ու Մօնր, երկուքն ալ սպասողի դիրքի մէջ, իրարու հասցէին լուսանքներ կը թափէին, Ոսկեղջիւրի մէկ ծայրէն միւսը:

Մօնր ոտքի ելած, կը պատրաստուէր մեկնելու: Սրճարանին դռնէն դուրս դրած էր մէկ ոտքը, երբ մէկ կը զարկաւ ուսին:

Ետին դարձաւ Մօնր ու տեսաւ, նոյն սրճարանին մէջ, դիմացի անկիւնը նստող անծանօթ մարդն էր:

— Միւսիւ', ըսաւ Մօնրի, արհամարհոտ շեշտով մը, ետեւէս եկէ՛ք:

Մօնրի գրպաններուն մէջ կարեւոր թուղթեր կային, եթէ խուզարկուէր վրան գլուխը, բանը բուսած էր: Պահ մը խորհեցաւ անուշ ձեւերով մը համոզել ոստիկանը.

— Էֆէնտի', ըսաւ խիստ քաղաքավար կերպով մը, կը ներէք, զիս կը ճանչնա՞ք.

— Դո՛ւք կը ներէք, միւսի՛ւ, հեգնեց ոստիկանը, ես պէտք չունիմ ձեզի բացատրութիւններ տալու. չո՛ւտ, չո՛ւտ, առջեւ ինկէ՛ք նայիմ...:

Մօնր համոզուեցաւ, Համիտի վարնոց վարձկանի մը հետ էր գործը. աղերս, աղաչանք օգուտ մը չէր ունենար, դիմադրութիւնն ալ օգուտ չունէր, ուստի համակերպեցաւ, ոստիկանին առջեւ ինկաւ ու մեղմ ձայնով մը.

— Բօլի՛ս էֆէնտի ըսաւ, ո՛ւր պիտի երթանք.

— Հիմա կը հասկնաք, յարեց ոստիկանը, դուք եւ տեւէս եկէ՛ք, ինծի հետեւեցէ՛ք:

Երբ կամուրջի նաւամատոյցին սանդուխը կ'ելլէին,

Մ'ներ ձեռքի արտակարգ արագութեամբ մը, փորձ աճ-
պարարի մը պէս, գրպաններուն թուղթի ծրարները
դուրս հանել ու սանդուխին տակէն ծով նետելը մէկ ը-
րաւ: Բարեբաղդաբար. նոյն պահուն, կամուրջին տակ
ո'չ մէկ մակոյկ չէր երեւնար, նաւավարները կը բանէին
Ղալաթիայէն Սթամպուլ և փոխադարձօրէն:

Մ'ներ թեթեւաւ, ա'լ հոգը չէր: Կամուրջին վրայ,
շուտով մտերմութեան մտաւ ոստիկանին հետ, մինչեւ
որ հասան կամուրջին ծայրը, Ղալաթիոյ կողմը:

— Բօլի'ս էֆէնտի, կ'ըսէր Մ'ներ ընտանի չեշտով
մը, ի'նչ կ'ըլլայ, բարեհաճեցէ՛ք քանի մը վայրկեան
յետոյ երթալ պահականոցը, սա մօտակաները կաթնա-
վաճառի խանութներ կան, ներս մտնենք, միասին նա-
խաճաչե'նք, յետոյ տարէ՛ք ո'ւր որ պիտի տանիք զիս:
Ի'նչ կ'ըլլայ, բօլի'ս էֆէնտի:

Ոստիկանը, ամէն օր կողոպտելու վարժուած, բայց
ամէն օր անօթի, չկրցաւ մերժել Մ'ների առաջարկը: Կը
խորհէր թէ՛ նոյն օրուան իր ծախքը վիճակուած պիտի
ըլլար այս Հայուն:

— Շա'տ աղէկ, ըսաւ վերջապէս, ո'ւր երթանք,
միւսի'ւ.

— Հո'ս, հո'ս, յարեց Մ'ներ, մատովը ցոյց տալով
աջ կողմի փողոցը, որ կը վերջանար իմական Էօսէր
Ապիս խանի դուռը:

Երկուքը միասին հոն մտան, պուկար կաթնավա-
ճառի մը խանութը, ուր կային ուրիշ մէկ քանի ոստի-
կան զինուորներ: Կուշտ ու կուռ նախաճաշէ մը վերջ,
Մ'ներ բացաւ իր սիկառի տուփը, ուր մէկ սիկառ միայն
մնացած էր: Ոստիկանին երկնցուց տուփը, և

— Բօլի'ս էֆէնտի, ըսաւ շողմեղով, խնդրեմ,
թերութեանս մի' նայիք, մէ'կ հատ է մնացեր, առէ՛ք,
ասիկա դուք խմեցէ՛ք:

Ոստիկանը, իր սովորական անպատկառ անտարբե-
րութեամբ երկնցուց ձեռքը, առաւ սիկառը, բերանը
դրաւ, վառեց ու սկսաւ խմել :

Մ'ներ երկու սուրճ ալ պատուիրեց, եկան սուրճերը :
Ոստիկանը, տեսնելով որ Մ'ների ձեռքը պարապ
էր, նոյն րոպէին թելադրանքէն մղուած, գլխաց Հա-
յուն վրայ, զոր ուզած էր չարչարել իր քմահաճոյքի
մէկ չար վայրկեանին մէջ, և ժպտելով .

— Բարեկա'մս, ըսաւ ընտանի շեշտով մը, ես խը-
մեմ, դուք անգործ նստիք, ասիկա չ'ըլլար .

— Հոգ չէ', բոլի'ս էֆէնտի, ես յետոյ կը խմեմ,
արդէն մեծ հաճոյք մը կը զգամ ձեր խմելէն, հոգ չէ' .

— Չէ', չէ', բարեկա'մս, պնդեց ոստիկանը, դո'ւք
ալ պէտք է խմէք . ես հոս եմ, սա քովի ծխախոտի
խանութպանէն առէ'ք տուփ մը, թէ' կը խմենք, թէ'
կը խօսակցինք, դեռ ժամանակ կայ :

Մ'ներ քաջալըրուած՝ ոստիկանին ա'յս աստիճան
թոյլտու ընթացքէն, ոտքի ելաւ տուփ մը սիկառ դը-
նելու համար, մինչդեռ ոստիկան զինուորը տաք տաք
սուրճը կը խմէր, ախորժակով իրարու զարնելով երկու
չրթունքները :

Մ'ներ դուրս ելաւ :

Միւս ոստիկանները, սրոնք նոյնպէս կաթ կը խը-
մէին խանութին մէջ, նշանակալից նայուածքներ կը
փոխանակէին, իրարու ցոյց տալով դիմացի ոստիկանը,
Մ'ների կէս ժամուան բարեկամը :

Մ'ներ կ'ուշանար սակայն :

Ոստիկանը կը ոկսէր մտահոգ ըլլալ :

Միւս պաշտօնակիցները սկսան կատակով բաներ
մը հասկցնել իրեն :

— Ճէմի'լ էֆէնտի, կ'ըսէր մէկը ժպտելով, քանի'ով
յաջողեցար սակարկութիւնը,

— Մէկ երկու ճերմակին դրամ չ'ըսե՛ր անիկա, կը ծաղրէր ուրիշ մը,

— Շիտակ ըսէ՛, կ'ըսէր ուրիշ մը, ձէմի՛լ էֆէնտի, քանի՛ ճերմակ փրցուցիր,

-- Կատակին ատենը չէ՛, կը բարկանար Մ'ների ուստիկանը, ի՛նչ ճերմակ, ի՛նչ կ'ըսէք, իմա չը պիտի՞ վերադառնայ կը կարծէք:

— Անցած ըլլայ, կը հեգնէր ուրիշ ուստիկան մը, նիհար կազմով ու դեղին բարակ պիւխրով, դուն ուրիշ որսի մը նայէ՛, անիկա թռա՛ւ...:

Եւ այսպէս, ամէն կողմէ ծաղրանքներ կը տեղային խեղճ ուստիկանի գլխուն:

Մ'ների յապաղումէն շատ կը տառապէր: Կը խորհէր թէ ի՛նչպէս պիտի արդարացնէր ինքզինք Բերայի ուստիկանութեան տնօրէնին առջեւ, եթէ եղելութիւնը յայտնուէր: Իր պաշտօնակիցներուն վատութիւնը ծանօթ էր իրեն. նոյն օրը պիտի վազէին Կալաթա Սէրայ ու ուստիկանութեան տնօրէնին ակամջը պիտի դնէին այս միջադէպը, պիտի ամբաստանէին զինք իբրեւ կաշառակեր և թերեւս պիտի յաջողէին զինքը վտարել տալու պաշտօնէն:

Գիտեալ կացութեան մը մատնուած է ուստիկանը, ինքզինք կը դատաւարտէր ա՛յս աստիճան միամիտ գտնուելուն համար: Գլխարկաւոր մը ձերբակալել ու յետոյ ձեռքէ փախցնել, ի՛նչ յիմարութիւն է, կ'ըսէր ինքնիրեն ու ինքզինք կ'ուտէր բարկութենէն:

— Ձէմիլ էֆէնտի՛, հարցուց հոն նստող ուստիկաններէն մէկը, ամօթ չըլլա՛յ հարցնելը, կաթին, սուրճին գրամները վճարա՞ծ էր...:

Ձէմիլ էֆէնտին լռեց:

Ականջները կարմրած, աչքերէն կրակ կը ցատկէր:

Մ'ներ դեռ հաշիւը չը մաքրած, մեկնած էր, սիկառ-
քերելու համար:

— Ուր մնաց դաւաճո՞ւնը, կը մոլտար Մ'ների ոս-
տիկանը, առնելի՛քը թող ըլլայ:

Ու ոտքի ելաւ, մեկնելու համար:

Կանչեց կաթնաւաճառը, դրամապանակը բացաւ,
դողդոջուն ձեռքերովը, քառորդ մը նետեց երեսին,
սպասելով որ մնացածը վերադարձընէր:

Միւս պաշտօնակիցները կը ճաթէին խնդալէն, իսկ
ձէմիլ, քթին տակէն անլուր հայհուչներ մոլտալով,
դուրս կ'ելլէր խանութէն, երբ դէմ առ դէմ գտնուեցաւ
Մ'ների հետ, որ նոյն պահուն կը վերադառնար, քրտինքի
մէջ թաթխուած, ուրիշ ոստիկան զինուորի մը հսկո-
ղութեան տակ:

ձէմիլին աչքերը չողացին, սիրտը թնդաց խնդու-
մէն, իր որսը կը գտնէր վերստին:

— Բօլի՛ս էֆէնտի, ըսաւ Մ'ներ աղբսական նայ-
ուածքով մը ձէմիլի դառնալով ու ցոյց տալով միւս
ոստիկանը, որ քովէն չէր հեռանար, խնդրեմ, այս է-
ֆէնտիին պատմեցէ՛ք իրողութիւնը, ես այս խանութէն
դուրս չելա՞յ սիկառ գնելու համար:

— Այո՛, պատասխանեց անմիջապէս, այս միւսիւն
իմ հրամանովս դուրս ելած էր սիկառ գնելու համար,
ինծի յանձնուած է իր գործը:

— Շա՛տ աղէկ, յարեց նորեկ ոստիկանը, քանի որ
այդպէս է, ես ա՛լ գործ չունիմ հետը:

Եւ նորեկը հեռացաւ:

ձէմիլ, դառնալով իր միւս պաշտօնակիցներուն,
որոնք կաթնաւաճառի խանութին մէջ քիչ առաջ ամէն
կերպ կատակներով զինք կը ծաղրէին.

— Ընկերնե՛ր, ըսաւ գոհունակութեան շեշտով մը,
հասկցա՞ք հիմա, ճանչցա՞ք մարդս...

Յետոյ, դառնալով Մ'ների.

— Բարեկա'մա, ըսաւ մեղմօրէն, շատ ուշացանք,
Երթա'նք:

Ճէմիլ ու Մ'ներ մեկնեցան:

Մ'ներ ուզեց քրնէլ նստիլ, ոստիկանը չընդդիմա-
ցաւ: Մուտի մէջ մէծիտ մը սահեցուց ձէմիլի ափը:

Բերայի մեծ պողոտային երկայնքէն քալելով, հա-
սան վերջապէս Կալաթա Սէրայ:

Մ'ներ, վերջին փորձ մը կ'ուզէր ընել, ոստիկանը
համոզելու որ զինք արձակէր. սակայն ոստիկանը միշտ
անդրդուելի կը մնար, թէեւ Մ'ների կողմէն բաւական
պարարտ պատառ մը կը խօստացուէր: Պահ մը ձէմիլ
փորձուեցաւ Մ'ների խօստացած գումարը գրպանը նե-
տել ու զինք արձակելու, բայց, յանկարծ, իր աչքին
առջեւ արձանացան միւս պաշտօնակիցները, որոնք
Պալաթիոյ պուլկար կաթնավաճառի խանութին մէջ տե-
սած էին զինքը Մ'ների հետ, թերեւս իմաց տան և
նոյնիսկ զինք ամբաստանեն տնօրէնին առջեւ, կը խոր-
հէր ձէմիլ: Ուստի, Մ'ների թեւէն բռնած, տարաւ յանձ-
նեց տնօրէնին:

Բերայի ոստիկանապետը հայատեաց համիտական մըն
էր, ոստիկանութեան նախարար Նազըմ բաշայի արա-
բածներէն, անոր երկրորդ տպագրութիւնը: Քանի' քանի
անմեղներ, բաւական է որ հայ անունը կրէին, մանաւանդ
գլխարկաւորներ, առանց հարցաքննութեան ենթարկե-
լու, փօստ ըրած ու զրկած էր Ոստիկանութեան Դու-
ռը, Կեդրոնական Բանտը նետուելու համար իբրեւ յե-
ղափոխականներ և Նորին Կայսերական Վեհափառու-
թեան սրբազան Անձին դէմ դաւադրական դիտումներ
անուցանող անիշխանականներ:

— Մ'ների առաջին տեսքը, իր թեթեւ յարդի գըլ-
խարկով, կը բաւէր վայրկենապէս արթնցնել հայակեր

ոստիկանապետին մէջ քնացած վայրագ կիրքերը :

— Առաջ անցի՛ր նայիմ, գոռաց Մ'ների երեսին, որ գլխարկը ձեռքը կըսպասէր դուռին առջեւ, ըսէ՛ նայիմ ի՛նչ կը կոչուիս :

— Պոխօ՛ր, պատասխանեց Մ'ներ, առանց ո՛րեւէ այլայլումի :

— Պոխօ՛ր... կրկնեց տնօրէնը, դուռն ի՛նչ ազգէ ես :

— Մուսեվի՛ւ եմ էֆէնտի՛ս, մուսեվի՛ւ, պատասխանեց Մ'ներ, կեղծելով հրէաներու թուրքերէնի հնչումը. փատիչանին աղօքը կրնեմ ամէն օր, կը բանիմ, կը բանիմ, ապրուստս կը ճարեմ :

Ոստիկանապետին բարկութիւնը բաւական իջաւ. կամաց կամաց կ'ուղէր հաւտալ թէ Հայու մը հետ չէր գործը, Մ'ների թուրքերէնէն կը խաբուէր մանաւանդ, ա՛յնքան ճարտար կերպով նմանցուած հրէական հնչումով թուրքերէն մը :

— Խասգիւլէն չե՛ս, հարցուց տնօրէնը.

— Ո՛չ, էֆէնտի՛ս, Սէլանիկցի եմ, չըջուն մանրաւ վաճառ մը, քանի՛ չաբաթ է, դրամագլուխս կերայ, անգործ եմ հիմա :

Ոստիկանապետը, որ մասնաւոր համակրանք մը կը տածէր հրէայ ցեղին, մանաւանդ գեղեցիկ սեռին, որոնց քով յաճախ ջերմ ընդունելութիւն գտած էր, կը մտածէր խեղճ հրէայի մը կերպարանքին տակ ծածկուած Մ'ների դրամագլուխ մը ճարել տալ, բնականաբար իր այցաքարտով յանձնարարելով մայրաքաղաք հաստատուած Սէլանիկցի մեծ վաճառականի մը :

— Քանի՞ տարու ես, շարունակեց Ոստիկանապետը, նոյնինքն Համտի պէյ, Բերայի հռչակաւոր Համտի պէյը :

— Էֆէնտի՛ս, ըսաւ Մ'ներ, միշտ պահելով իր փոխ

առած խեղճուկ հրէայ մանրավաճառի դիրքը, տարիքս կարծեմ թէ քսան քսանըմէկ է. հոգեւոյս մայրս կ'ըսէր թէ մեր Վեհափառ Սուլթանին գահը բարձրացած գիշերը ծնած եմ, ինէ գատ կրտսեր քոյր մըն ալ ունիմ, որ հիմա տասնինը տարու կայ չը կայ, մէկ տարուան հարս էր, այրի մնաց.

— Է՛, յարեց Համտի պէյ զուարթ շեշտով մը, կրտսեր քոյրդ զաւակ ունեցա՞ւ.

— Ո՛չ, էֆէնտի'ս, զաւակ չունի՛, իմ վրաս մնացած է, ի՛նչ ընեմ, պիտի բանիմ ապրեցնեմ խեղճը, ի՛նչ թող ընէ, այրի մըն է, կարուծեւ գիտէ, ինք ալ կ'աշխատի:

— Աղէ՛կ, աղէ՛կ, առաջ տարաւ Համտի պէյ հարցաքննութիւնը, որ տակաւ շահեկան կը դառնար իրեն համար, ո՛ւր կը բնակիք.

Մ'ներ ի՛նչ պիտի պատասխանէր. սկսաւ մտմտալ, գլուխը կախած, մտածկոտ, արգահատանք կը շարժէր.

— Չե՛ս խօսիր, տղա՛ս, յարեց Համտի պէյ հայրական շեշտ մը դնելով ձայնին մէջ, ըսէ՛, մի՛ քաշուիր, ո՛ւր կը բնակիք:

— Հասքէօ՛յ, էֆէնտի'ս, նաւամատոյցէն վեր, նեղ փողոցի մը մէջ, փայտաշէն, խարխուլ, փոքրիկ խրճիթ մը. քոյրս ու ես միասին կը բնակինք:

— Ուրիշ դրացի չունի՞ք, հարցուց ոստիկանապետը, մօտերը պահականոց չը կա՞յ.

— Ուրիշ դրացի չունինք, ըսաւ Մ'ներ, պահականոցը քանի մը հարիւր քայլ հեռու է մեր խրճիթէն:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, շարունակեց ոստիկանապետը, քոյրդ աղէկ կար կարօ՞ղ է, ի՛նչ կրնայ կարել, հանըմնեալու Ֆիսսան կը կարէ՞.

— Անշո՛ւշտ, յարեց Մ'ներ, հպարտ շեշտով մը, ամէն տեսակ հագուստներ կը կարէ, Բարիզէն ամէն

ամիս նորաձեւութեան մօտէլներ կը ստանայ, ինքը ճարտար մօտիս մըն է. ամբողջ գիւղը կը ճանճնայ քոյրս, թուրքերէ՛ն ալ կը խօսի, ֆրանսերէն լաւ գիտէ, նոյնպէս իտալերէն.

— Ի՛նչ կ'ըսես, ընդմիջեց ժպտելով ոստիկանապետը, չըսե՛ս որ քոյրդ գո՛ւար մըն է, անգին գո՛ւար մը, աղամա՛նդ մը. ապրի՛ս, ապրի՛ս: Դուռն ի՛նչ գործով կը զբաղիս կ'ըսէիր.

— Էֆէնտի՛ս, պատասխանեց Մ'ներ աղերսարկուի մը լալկան ձեւերով, իմա զբաղում մը չունիմ, դրամագլուխս կերայ, ըսի, արհեստս՝ ժանրավաճառութիւն է, եթէ փոքրիկ գումար մը ձեռքս ունենայի, նախկին արհեստս պիտի սկսէի ի գործ դնել, բայց ի՛նչ ընեմ, ձեռքս պարա՛պ է, ի՛նչ կրնամ ընել.

— Քանի՞ ղրուշի խօսք է, յարեց ոստիկանապետը, որ հաստատապէս որոշած էր Պոխօրի այրի քրոջ այցելութիւն մը տալ:

— Էֆէնտի՛ս, պատասխանեց կարծեցեալ Պոխօրը, աչուքները մանրցնելով ու մատներուն վրայ համրելով, սա՛նկ երեք չորս ոսկիով կը դառնայ գործս.

— Երեք ոսկիով կը դառնայ գործդ, Պոխօ՛ր, կրկնեց ոստիկանապետը, ձեռքը բաճկոնակի գրպանը տանելով.

— Է՛հ, Էֆէնտի՛ս, կամմաց կեղծ իրեան, եթէ չորս ոսկի ըլլայ, անմիջապէս կը սկսիմ գործի:

— Ծա՛տ լաւ, յարեց Համտի պէյը, գրպանէն հանելով չորս օսմանեան ոսկի. ու առջեւի սեղանին վրայ դնելով, նայէ՛, տղաս, այս գումարը քեզի փոխ կուտամ, կ'երթաս ապրանք կ'առնես, մանրավաճառութիւնդ կը շարունակես, ապրի՛ս, դուռն շատ աշխատասէր, պարկեշտ ու հաւատարիմ տղայ մը կ'երեւաս.

— Էֆէնտի՛ս, յարեց Մ'ներ, բոլորովին յաղթահա-

րած ըլլալու համար իր դիմացինը, ե՛րբ պիտի վճարեմ այս գումարը և ի՞նչ միջոցով.

— Հոգ չէ՛, տղա՛ս, ըսաւ Համտի պէյ ժպտելով, դուն աշխատէ դրամ վաստկիլ, եթէ այդչափ հոգ կ'ընես, քոյրդ ինծի ղրկէ՛, մեր տունը թու գայ, մեր տունի հագուստները կարելով թող կամաց կամաց վճարուի, չըլլար... :

Մ'ներ, պաշտօնական անունովը Պոխօր, իր անձին ապահովութիւնը գտնելէ ու չորս ոսկի ալ բացէն գըրպանելէ յետոյ, աւելի համարձակախօս կը դառնար, ոստիկանապետին դէմ : Չէ՛ր ալ ուզէր իր ինքնութիւնը կասկածի ենթարկել, ուստի, վարանոտ մէկու մը ձեւերով .

— Էֆէնտի՛ս, ըսաւ, քոյրս, այրի մնացած օրէն ասդին դուրս ելլելու սովորութիւնը ձգած է, նոյնիսկ չուկայ չիջներ, կարի վերաբերեալ կերպասներ և ուրիշ նիւթեր գնելու համար, գրեթէ ե՛ս կը հոգամ իր այդ պէտքերը, հետեւաբար, պիտի ներէք, էֆէնտի՛ս, եթէ առարկեմ որ քոյրս չպիտի կրնայ ձեր վսեմութեան ապարանքը դալ, կը վախնայ. ճամբան կրնայ ըլլալ որ ձախողուածի մը հանդիպի .

— Ինչո՞ւ համար, Պոխօ՛ր, ինչո՞ւ կը վախնայ .

— Էֆէնտի՛ս, թոթովեց Պոխօր, քոյրս քիչ մը տեսքոտ է. անցորդներուն հետաքրքրութիւնը գրաւելու աստիճան գեղեցիկ... :

Համտի պէյի սիրտը կը տրոփէր : Եթէ կարենար, նոյն րոպէին պաշտօնատունը պիտի ձգէր, Հասքէօյ երթար, Պոխօրի քրոջը խրճիթը :

— Հա՛, Պոխօ՛ր, ըսաւ, մոռցայ հարցնելու, ի՞նչ կը կոչուի քոյրդ .

— Էսթեր է անունը, Էֆէնտի'ս, յարեց կեղծ Պո-
խօրը, իբր թէ ամօթէն երեսը կարմրած .

— Շա՛տ աղէկ, յարեց Համտի պէյ, դուն հիմա
կ'երթաս, ազատ ես, այդ չորս ոսկինով վաղուրնէ կը
սկսիս գործի, Զանա՛ դրամ վաստկիլ ու քոյրդ ապ-
րեցնել, մե՛ղք է .

— Բայց, Էֆէնտի'ս, կամմաց Պոխօր, կը խնդրեմ
որ անգամ մըն ալ բօլիսները զիս չը Հարչարեն, մինչեւ
այս տեղերը չը բերեն ու ,

— Ապո՛ւշ, քահքահով ընդհատեց Համտի պէյ,
գէ՛շ եղաւ հիմա հոս գալդ...

— Շնորհակա՛լ եմ, Էֆէնտի'ս, ըսաւ Պոխօր ժպտե-
լով, իրիկունը գիտէ՞ք սրբան պիտի խնդայ քոյրս,
բայց, եթէ կարելի է, Էֆէնտի'ս, այցաքարտ մը տայիք
ինծի, մէջը գրուած երկտող մը թէ՛ այս տղուն դպչե-
լու չէ՛ ,

— Ի՛նչ ծորամանկ հրեայ ես, ըսաւ Համտի պէյ ծի-
ծաղելով, շատ լաւ, շատ լաւ, արցաքարտ մըն ալ
տանք քեզի :

Ու սեղանին դարակը քաշելով արցաքարտ մը հա-
նեց, վրան գրեց, — Այցաքարտս կրող այս տղան իմ
հաւատարիմ ծառայս է :

Ու կարդալով այցաքարտը, տղուն երկնցուց ըսե-
լով .

— Հաւնեցա՛ր հիմա, գնա՛ ուրեմն, իմ կողմէս
մասնաւոր բարեկներ ըրէ՛ քրոջդ, տիկին Եսթերին :

Մհեր, ոստիկանապետի այցաքարտին ալ տիրացած ,
գետնամած Թերկրպագութեամբ մը կը պատրաստուէր
մեկնիլ, երբ Համտի պէյ սեղանին զիւր հնչեցուց :

Ոստիկան մը ներս մտաւ, թէմէննան ըրաւ ու դու-
ռին առջեւ կեցաւ .

— Բէշի'տ էֆէնտի, ըսաւ Համտի պէյ հրամայական շէշտով մը, այս միւսին ազատ է, կրնայ մեկնիլ :

Ու Մհեր, շնորհիւ իր հրեայ ազգութեան, մանաւանդ իր այրի քրոջ, ինքզինք ազատեց Բերայի հայաւեր ոստիկանապետին ճիրաններէն : Արագ արագ վար կ'իջնէր պաշտօնատան սանդուխներէն :

Կալաթա Սէրային դիմացը, թրամվայի ճամբուն անկիւնը ծխախոտի խանութ մը կար, ուղղակի հոն դիմեց, գրպանէն հանեց մէկ ոսկին . հալվաճաւ չորս խոշոր սիկառ ու տուփ մըն ալ հարիւր բարանոց սիկառիկ առաւ ոսկին մանրելու համար : Մնացած դրամը գրպանը նետելով, բռնեց Բերայի շխտակ ճամբան, ուղղակի թընէլի հրապարակը : Շուտով առաւ տոմսակ մը, թընէլ մտաւ : Անցած էր արդէն կէս օրը, բաւական անօթի կը դգար ինքզինք : Երբ թընէլէն դուրս ելաւ, դիմեց Ղալաթիոյ մաքուր ճաշարաններէն մէկը, ուր լաւ մը փորը կշտացուց, մէկ երկու գաւաթ ալ գինի պարպեց :

Երջանիկ էր Մհեր այն օրը, բոլորովին մոռցած էր իր առաքելութիւնը : Գրպանին ոսկիները փորձիչ սատանայի մը պէս կը դրդէին զինքը Ղալաթիոյ կողմը գիշերելու, մինչեւ առտու հոն անցընելու, հանրային տուններէն մէկուն մէջ : Սակայն, կը խորհէր թէ՛ Խուլը չերեցաւ, թէ՛ նոյն իրիկունը գաղտնի գիշերաժողով մը պիտի գումարուէր Սամաթիա, ոսկերիչ Գաբրիէլ աղայի տունը, գարձեալ Գնունիի նախագահութեան տակ, և թէ՛ նոյն իրիկունը պարտաւոր էր ինք նոյն օրուան տեղեկատուութիւնը բերել ժողովին : Ուստի, յեղափոխականի պարտականութեան ձայնը, որ աւելի հզօր էր իր մէջ, հրաւիրեց զինք շարունակելու իր սկսած գործը : Հիմա վախ մըն ալ չունէր որ զգուշաւոր վարուէր . Բերայի ոստիկանապետին այցաքարտը կը կրէր իր ծոցը . Համիտի լրտեսներուն ու վարձկան ոստիկաններուն դէմ

ամենազօր էր Մ'ներ, ի՜նչ կ'ըսեմ, տիկին Եսթերի եղբայրը Պոխօր. այսուհետեւ, առանց երկիւղի, արձակ համարձակ պիտի կրնար երթեւեկել Խասգեղ, Հալըճօղլու, քանի որ ի՞նչ էր իրենց փայտաչէն, խարխուլ, խրճիթը, ուր իրեն հետ առանձին կ'ապրէր այրի քոյրը, տեսքոտ Եսթերը, որուն պիտի հաղորդէր Համտի պէյի բարեւները:

Այս մտածումներով, Մ'ներ իր քայլերը կ'ուղղէր Փարաքէօյի Կամուրջը, անմիջապէս շոգենաւ մը նետւելու և Հալըճօղլու երթալու նպատակով: Խուլը չէր երեւցած մինչեւ այն վայրկեանը, պէտք էր գտնէր Խուլը. ասիկա խիստ կարեւոր, կենսական խնդիր մըն էր իրեն համար:

Դարձեալ իջաւ կամուրջին նաւամատոյցի սրճարանը, դուրս ելաւ, առաւ տոմսակ մը, անցաւ սպասման սրահը և նետուեցաւ շոգենաւին մէջ, որ դեռ նոր հասած, պիտի վերադառնար Հալըճօղլու, ամէն նաւամատոյց հանդիպելէ յետոյ:

Մ'ների համար տաժանքոտ, նեղացուցիչ ճամբորդութիւն մը պիտի ըլլար, որովհետեւ ինքը կ'աճապարէր և կը փափաքէր ժամ առաջ երթալ գտնել Խուլը, որ անգտանելի էր եղած...:

Շոգենաւը սուկեց ու ղեկը դարձուց դէպի Նէմիշի կողմը:

Հալըճօղլուի նաւամատոյցէն ուղղուեցաւ դէպի վեր, Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին:

Ընկեր Մարգար հոն չէր:

Մ'ներ սկսաւ ման գալ ընդարձակ բակին մէջ:

Քիչ յետոյ ներս մտաւ ընկեր Մարգար, որ Մ'ները տեսնելուն, դող ելաւ, լեզուն կապկպուած մնաց.

— Ո՛ւր է, կշտամբեց Մ'ներ, ընկե՛ր Մարգար, ո՛ւր

է խուլը, եղա՛ւ ասիկա. մինչեւ հիմա կամուրջի նաւամատոյցին սրճարանը կը սպասէի.

— Ներեցէ՛ք, ընկե՛ր Մ'ներ, ծամծմեց Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիի լուսարարը, Դաշնակցականներուն ժամկոչ Մարգարը, խուլը մինչեւ կէս օր ձեզ սպասեց, հազիւ կէս ժամ կայ, մեկնեցաւ. Սամաթիա պիտի երթար ձեզ գտնելու:

— Զարմա՛նք, այդպէ՛ս պատուիրած էի քեզի, ընկե՛ր ժամկոչ. յանդիմանեց Մ'ներ, մոռցա՛ր պատուէրս. քեզի ըսած էի թէ՛ ինծի թող գայ խուլը, Գարաքէօյի կամուրջին Ոսկեղջիւրի նաւամատոյցին սրճարանը կը սպասեմ իրեն չըսի՛...:

Մարգար լուեց, յանցաւոր էր:

— Ի՞նչ պիտի ընեմ հիմա, շարունակեց Մ'ներ, եթէ Սամաթիա երթամ, ինք արդէն վերադարձած պիտի ըլլայ, ի՞նչ ըսաւ, չոգեկառքո՛վ պիտի երթար, քալելո՞վ թէ թրամվէյով, քեզի բան մը չըսա՛ւ այդ մասին:

— Ո՛չ, ընկե՛ր Մ'ներ, պատասխանեց լուսարարը, յանցապարտ մէկու մը դէմքով, ինք այդ մասին բան մը չըսաւ. միայն ըսաւ թէ՛ Սամաթիա պիտի երթար քեզ գտնելու:

— Ինծի նայէ՛, ընկե՛ր ժամկոչ, յարեց Մ'ներ, կըրնայ ըլլալ որ ես իրեն չը հանդիպիմ այսօր, եթէ այս իրիկուն վերադառնայ, կ'երթաս զինքը կը գտնես, իմաց կուտաս իրեն որ ես դարձեալ հոս եկայ այսօր և զինքը չգտայ, կը պատուիրես իրեն որ վաղը, առտուն առաջին չոգենաւով, աշխատի գալ կամուրջին նաւամատոյցի սրճարանը, եթէ զիս հոն չը գտնէ, մինչեւ կէս օր թ'ող սպասէ, կ'ըսես իրեն, անպատճառ վաղը պէտք է հոն գտնուի, առտուն կանուխ, հասկցա՛ր, չը մոռնա՛ս...:

— Այո՛ , այո՛ , հասկցայ , կրկնեց Մարգար , այս անգամ չեմ մոռնար , այս իրիկուն իր տունը կ'երթամ կը հաղորդեմ ձեր պատուէրը , վաղը , առտուն կանուխ , առաջին շոգենաւով պիտի գայ ձեզ գտնէ կամուրջին նաւամատոյցի սրճարանը , շատ լաւ , կ'ըսեմ իրեն :

Յետոյ խօսակցութիւնը դարձաւ Խառգիւղի կազմակերպութեան վրայ : Մարգար , անունով միայն Դաշնակցական , և կեղծ անունով մը , երբեք տեղեկութիւն չէր կրնար ունենալ գիւղին մէջ անցած դարձածներէն : Գիտէր միայն թէ՛ քիչ ատենէն պիտի պայթի ահաբեկի դէպք մը , մայրաքաղաքին մէջ : Սարսափը կը տիրէր ամենուրեք . սրճարանները չէին համարձակեր ուշ ատեն զուարճանալ , ամէն մարդ իր տունը կը քաշուէր , հաւերու պէս շատ կանուխ կը քնանային . փողոցները լըրտեսներուն շահատակութեանց ասպարէզ դարձած էին , ամէն վայրկեան տասնեակներով ձերբակալումներ , ամէնքն ալ Հայերու :

Մ'հերի ու Մարգարի խօսակցութեան առանցքը կը կազմէր օրդւան կացութիւնը : Ամէն մարդ սպասումի մէջ էր , Մեծ Դէպքի մը նախընթօրը կը գտնուէր փառիշահներուն մայրաքաղաքը :

Մ'հեր կ'աճապարէր , կ'ուզէր իրիկունը կանուխ վերադառնալ Սամաթիա , Գնունին տեսնել և պատմել նոյն օրուան արկածները : Ուստի , հրաժեշտ առաւ ընկեր Մարգարէն և արաքաքայլ վար իջաւ , այս անգամ քալելով մինչեւ Հասքէօյ , ուրկէ նստաւ շոգենաւը , որ պատրաստ էր մեկնելու :

Եւ միշտ ելաւ , արտօտ փողոցներէն անցաւ , և դէպի Սիրքէճի ուղղեց իր քայլերը , շոգեկառքը չէր ուղեր փախցնել , առաւ երկրորդ կարգի տոմսակ մը , և նետւեցաւ շոգեկառքին մէջ , որ շոգիի վրայ էր :

Երբ կայարան իջաւ , Սամաթիոյ կայարանը , առանց

բոլորտիքը դիտելու, հապճեւով գնաց Գաբրիէլ աղային տունը, ուր կը յուսար գտնել Գնունին :

Ոսկրիչ Գաբրիէլ աղային տունը սուգի մէջ էր, տիկինը վարը նստած էր, բակին մէջ, բազմոցի մը վրայ, սեւերու մէջ փաթթուած, կուլար : Երբ տեսաւ Մանրը, տեղէն ցատկեց ու գրկելով կտրիճը,

— Զաւակս, անուշիկ զաւակս, հառաչեց լալա-
գին, լուր մը չունի՞ս արդեօք :

— Ի՞նչ բանէ, տիկին, պատասխանեց Մանր, յան-
կարծակիի եկած,

— Զիմացա՞ր, ո՛ւր էիր դուն, հարցուց Գեղանու-
շին մայրը .

— Ի՞նչ, տիկին, ի՞նչ կայ, խնդրե՛մ, ընդմիջեց
Մանր տենդագին :

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, յարեց տիկինը միշտ հառա-
չելով ու թաց աչքերը սրբելով ձեռքի սեւ թաշկինա-
կովը, մէջտեղ չը կա՛յ Գնունին, ո՛չ ինքը, ո՛չ ալ աղ-
ջիկս, գիշերո՛վ կորսուած են, անհետացած են, խեղճ
Գաբրիէլ աղան փնտռտուքի ելեր է, մինչեւ հիմա չը
դարձաւ :

Մանր գամուած մնաց կայնած տեղը :

Պահ մը, լուռ ու մունջ, իրարու երես նայեցան,
երկուքն ալ շուարած դէմքով մը : Խեղճ կինը, կէս օր-
ւան մէջ բոլորովին այլափոխուած էր. դալկահար,
գլխուն մազերը ձգուած անփոյթ, աչքերը լալէն լալէն
կարմրած, ինքը գլխուն զարնուած, ընկճուած, մէ՛կ
գիշերուան մէջ զրկուած էր իր մէկ հատիկ զաւկէն,
Գեղանուշէն . . .

— Մի՛ հոգ ընէք, տիկին, սիրտ տուաւ վերջա-
պէս Մանր, կարելի է մինչեւ իրեկուն կը վերադառնան,
թերեւս Գաբրիէլ աղան բարի լուր մը կը բերէ մինչեւ
իրեկուն, ինչո՞ւ կը տրտմիք այդչափ, տիկին, օրիորդ

Գեղանուշը յանդուգն, անվեհեր, քաջ աղջիկ մըն է, ինչ կը վախնաք. իսկ Գնունին, ինչ պիտի հասկնաք ինչ սրտի տէր ըլլալը :

— Շնորհակա՛լ եմ, զաւա՛կս, որ եկար զիս մխիթարելու, յարեց անմխիթար մայրը. կ'աղաչեմ, դուն ալ փնտռէ՛, հարցո՛ւր, թերեւս հեաքերնին գտնուի.

— Շա՛տ աղէկ, մայրի՛կ, ըսաւ Մհեր, արդէն անպատճառ պիտի գտնեմ Գնունին. այս գիշերը ժողով չպիտի գումարուէր.

— Ինչ ժողով, զաւա՛կս, ըսաւ կինը թախծոտ դէմքով ժը, գիտե՞ս ինչե՛ր եղան այս գիշեր. բօլիս եկաւ, բօլի՛ս. խուզարկութիւններ կ'ըլլան կօր, գիտե՞ս, ես պառկեր էի, Գաբրիէլ աղան առտուն իմացուց, Անդրէասեա՛նը կը փնտռուի, ա՛խ, զաւա՛կս, ո՛ւր պիտի երթայ ասոր վերջը.

— Մի՛ մտմտար, մայրի՛կ, կը սրտապնդէր Մհեր, ա՛յս ալ կ'անցնի, բօլոր այս նեղութիւնները կը մոռնանք վաղը :

Մհեր հրաժեշտ կ'ուղէր առնել Գեղանուշի մօրմէն, երբ Գաբրիէլ աղան, խելակորոյս մէկու ժը պէս ներս մտաւ.

— Օ՛ֆ... հառաչեց խեղճ մարդը, ամէն տեղ հարցուցի, փնտռեցի, Սամաթիան տակնուվրայ դարձուցի, ո՛չ տեսնող կայ, ո՛չ լուր ունեցող. օ՛ֆ, աս ինչ փորձանք էր եկաւ գլուխնիս :

— Գաբրիէ՛լ աղա, կը պաղատէր կինը, Միսաքեաններուն չը գացի՛ր.

— Ինչ կ'ըսես, կնի՛կ, տեղ մնաց որ չը մտնէի, Տիկին Աննիկը տեսայ, դուռին առջեւ ժամերով կեցայ, սպասեցի. Միսաքեաններուն տղաքերէ՛ն ալ լուր մը չը կայ, ամենքն ալ անյայտ եղեր են.

— Ինչ կ'ըսես, հեծեց կինը, արդեօք ինչ կ'ընէ

հիմա Աննիձան .

— Ի՞նչ պիտի ընէ , յարեց ոսկերիչը , քեզի պէս ծուռեկերը կը ծեծէ . ի՞նչ ըսեմ սա . . . փիճերուն , կը մըռլտար ցոյց տալով Մհերը , որ բակին մէջ կեցած , մըտիկ կ'ընէր ոսկերիչին ողբերգութիւնը — , ի՞նչ ըսեմ այս անառակ տղաքներուն որ Պոլիսին խաղաղութիւնը խանգարեցին . . . :

Ու գնաց ինկաւ բաղմոցին վրայ , թաշկինակ մը հանեց ու սկսաւ երեսին քրտինքը սրբել :

Մհեր մեկնեցաւ :

Է.

Մայրաքաղաքին հայաշատ կեդրոններուն մէջ ամէնօր զէնք , ուժանակ , ռումբ և ուրիշ ռազմամթերք կը փոխադրուէր Դաշնակցական զինւորներու ձեռքով , ամէնքն ալ ընտիր ուժեր , որոնց մէջ կը գտնուէին նաեւ աղջիկներ ու կիներ : Այս փոխադրութիւնները կը կատարուէին ոստիկաններու աչքին առջեւ . ընդհանրապէս սակառներու մէջ զետեղուած էին մահուան այդ ատաղձները : Սակայն , Ոստիկանութիւնը չէր կրցած տակաւին երեւան հանել գաղտնիքը , թէեւ երլտըզի Թահսին բաշան ու Ոստիկանութեան նախարար Նազըմ բաշան ամէն միջոցներ ձեռք առած էին , մայրաքաղաքին ամէն կէտերուն վրայ ցրուելով իրենց գործակալները , և գիշեր ցերեկ խուզարկութիւններ ու ձերբակալումներ կատարել տալով :

Զուր միջոցներ՝ այդ ձերբակալումներն ու խուզարկութիւնները :

Եւրոպայի ծանօթ յեղափոխական կեդրոններէն

պարբերաբար Պոլիս եկած մտած էին այդ օրերը խումբ մը Դաշնակցական ահաբեկիչներ, և յաջողած էին հաստատուիլ մայրաքաղաքի զանազան թաղերուն ու նոյնիսկ արուարձաններուն մէջ։ Եւրոպայի օսմանեան դեսպաններուն կողմէն այդ յեղափոխականներու մասին ժամանակին ծածկազիր հեռագիրներ տեղացած էին Երլադը, բայց, ինչպէս որ է, կարեւորութիւն չէր տրուած և շատ մեղմ, տկար միջոցներ ձեռք առնուած էր արգիլելու Դաշնակցականներուն մուտքը Թուրքիոյ մէջ։

Այս ահաբեկիչները, որոնք պաշտօն ունէին հսկայ, հանդ, արիւնահեղ ցոյց մը կազմակերպելու նոյնիսկ մայրաքաղաքին մէջ, ամէն օր նոր տարազով մը դուրս կ'ելլէին իրենց թագստոցներէն, այնպէս որ գաղտնի ոստիկանութեան գործակալներուն աչքէն կը վրիպէին։

Ոստիկանները սակայն, նախարարին մէկ գաղտնի չըջաբերականին վրայ, որ վերջերը զրկուած էր բոլոր պահականոցները, կրկնապատկած էին իրենց եռանդը, ժամերով կը սլքտային շոգեկառքի կայարաններուն մէջ, Սիրքէճիէն մինչեւ Սան Ստէֆանօ, կասկածելի ճամբորդները դիտելու և ասոնց իջած տեղերը հասկընալու համար։ Կային լրտեսներ, որոնք պաշտօն ունէին հետապնդելու միայն գլխարկաւոր երիտասարդները, ուրիշներ՝ յատկացուած էին հալածելու պարզ հագուած աղջիկները, որոնք ընդհանրապէս կը պտըտէին ծովնզերքը կամ երկաթուղիներու քովի երկայն ճամբան, և կամ կը նստէին երիտասարդներու հետ, այս կամ այն կայարանի զբօսարանին մէջ։

Լրտեսներուն մէջ կիներ ալ կային, որոնք մասնաւորապէս Մեծ Շուկան կը սլքտային, իսլամոհիի տաբաղով, գնումներ ընելու պատրուակով։ Այս կին լրտեսները, ընդհանրապէս ընտրուած՝ գեղեցիկ սեռի ինչպէս զառակարգէն, չատերը Ղալաթիոյ հանրատան

հրեայ, յոյն, մալթացի, իտալացի, սիւրիացի և ուրիշ անձանօթ ծագումէ բնակչութիւններէն, անուշ ակնարկներ կը նետէին երիտասարդ ու տեսքոտ հայ խանութպաններու, որոնց կը մօտենային, գնումներ ընելու ձեռով մը, խանութէն ներս կը սողոսկէին, իբր թէ յոգնութիւն առնելու համար, ժամերով կ'առանձնանային ու խօսակցութեան կը բռնուէին խեղճ, միամիտ ու անփորձ խանութպանին հետ, ժամադրաւայր կ'որոշէին, գիշերելու համար Բերայի հիւրանոցներէն մէկուն մէջ, և այսպէս, կնոջական զգլխիչ ձեւերով կը կախարդէին, կը գերէին իրենց որսը, բերնէն խլելով ամէն գաղտնիք, ընտանեկան, ընկերային, ազգային, յեղափոխական, և այլն :

Կին-լրտեսները կը յաջողէին մուտ գտնել նոյնիսկ տուններէն ներս, ընտանիքներուն ներքին գաղտնիքներուն ալ կարենալ հասու ըլլալու :

Եւ զոհերը կ'աւելնային օրէ օր :

Դժբաղդաբար ասիկա չէր նշմարուէր Մեծ Շուկայի բնակիչներէն, որոնք իրենց յաճախորդներուն մեղրածուրան չրթունքներէն կախուած, ժամանակ չէին կրնար ունենալ զիտելու պարապը, որ իրենց բոլորտիքը կը կազմուէր և օրէ օր կը լայննար, կը բացուէր : Մեծ ու փոքր խանութներ, Մեծ Շուկային մէջ, յաջորդաբար կը գոցուէին : Խանութպանը չէր երեւնար օրերով, չաբաթներով, ամիսներով : Ո՛ւր էր այդ խանութպանը, հիւանդ էր արդեօք, ի՞նչ էր պատճառը բացակայութեան, որ այդքան երկար կը տեւէր յաճախ :

Ու կին լրտեսները, երկրորդի լրտեսութիւններուն մանքանկարները թէեւ, անոնցմէ վար չէին մնար ու երբեմն զանոնք ալ կը գերազանցէին իրենց հրապուրող կերպերով, չէին դադրեր Մեծ Շուկայի կտմարներուն առակ երթիւնկելէ, աննպատակ չրջաններ ընելէ և ան-

ցորդներուն ցոյց տալէ իրենց կիսամերկ կուրծքը, որ պայծառօրէն կը տեսնուէր նրբաթեկ հիւսուածքով շղարշի մը տակէն. եւ այսպէս, իրենց անպարկեշտ ու լկտի ձեւերով, իրենց անուշ լեզուով, գլխէ կը հանէին անփորձ երիտասարդները, երբեմն ալ փորձ, ընտանիքի հայր, թոռներու տէր ծերերը...

Այս կին լրտեսներուն մէջ աչքի կը զարնէր մանաւանդ մէկը, բարձր հասակով, հոյակապ յօրինուածքով մանր ոտքերով, երկայն ճախարակ թեւերով ու հարուստ լանջքով մը, Մեծ Շուկայի լեզուով Աստուածաւար յորջորջուած։ Այս կինը, սովորաբար առանձին կը քալէր, և չաբաթ մէկ անգամ միայն կ'իջնէր Մեծ Շուկան, ընդհանրապէս չաբաթ օրերը։ Անխտիր առուտուր կ'ընէր շատ մը խանութներէ, գրեթէ ամէն շաբաթ գոհարեղէն մը կը գնէր, ապարանջան կամ օղ, ժամացոյց, մանեակ, ամէնքն ալ աղամակուռ։ Ուսումը պանները հօգի կուտային այս կնոջ, որ իր լուրջ, պարկեշտ ու սիրուն կերպերով, բացառութիւն մը կը կազմէր միւսներուն մէջ, որոնք առհասարակ ճանչցուած էին իրենց պոռնիկի յատուկ նիստուկացքով։

Այդ չաբաթ օրը, ինչպէս մայրաքաղաքին ազգային վարժարանները, Սամաթիոյ վարժարանն ալ կէս օրէ ետքը դոց էր. Սամաթիոյ վարժարանի ուսուցիչներէն Արտաշէս Անդրէասեան և ուսուցչուհիներէն Վերգինէ Յակոբեան, նշանածը, նոյն օրը թեւ թեւի մտած Մեծ Շուկան իջած էին, ձեռագործի նիւթեղէններու քանի մը մանր մօնը գնումներու համար։ Ոսկերիչ Գաբրիէլ աղայի խանութին առջեւ հասած էին, երբ, Մեծ Շուկայի Աստուածամարը, մօտենալով օրիորդ Վերգինէի, արծաթի հնչուն ձայնով մը.

— Մատուազէ՛լ, կը ներէք, ըսաւ թուրքերէն լեզուով, կրնամ ձեզի հետ քանի մը վայրկեան տեսակցիլ,

հոգ չէ՛ միւսի՛ւն ալ կրնայ ներկայ ըլլալ մեր տեսակ-
ցութեան :

Օրիորդ Վերգինէ շուարած , Արտաշէսին երեսը կը
նայէր , բառ կը պակսէր իրեն , արտայայտելու համար
իր զարմանքը՝ այս խորհրդաւոր , կնոջ հանդիպումին
վրայ :

Պահ մը լուռ մնաց . յետոյ , ինքզինք ամփոփելով ,
ժպտուն դէմքով մը , և մեղրանոյշ ձայնով մը .

— Հանը՛մ էֆէնտի , ըսաւ , ինչո՞ւ չէ , կրնանք
տեսակցիլ , բայց ո՛ւր . հոս շուկայի մէջ յարմարութիւն
չառնե՛ր կարծեմ , այնպէս չէ՞ :

Անդրէասեան իր նշանածին քով անձայն կեցած ,
կը դիտէր անծանօթ , խորհրդաւոր կինը , որուն նուրբ
ու թափանցիկ յաջակին տակէն սեւ ու խոշոր աչքերը
կը խնդային ու լուսնկայ դէմքը կը շողշողար : Արտա-
շէս մէկ կողմէ հազարումէկ ենթադրութիւններ կ'ընէր ,
սեւ կասկածներէ կը տարուէր , բայց միւս կողմէ ամէն
ծիգ կ'ընէր ինքզինք չը մատնելու , կ'աշխատէր աւելի
լաւատես ըլլալ :

— Ե՛ս ալ գիտեմ թէ հոս յարմարութիւն չունի ,
մատմուազէ՛լ , յարեց անծանօթ կինը , ժպտելով լաջա-
կին տակէն և մերթ ընդ մերթ վրայի սաւանը վեր առ-
նելով , դուք առանց վարանելու ետեւէս եկէ՛ք , սա
մօտերը տուն մը գիտեմ , հոն կը մտնենք ու կը տեսակ-
ցինք , չ'ըլլար :

Վերգինէ լռեց . ի՞նչ պիտի պատասխանէր . անծա-
նօթ կին մը , թէեւ արտաքինը վեհ , պատկառազգու և
համակրելի , առաջին հանդիպումի մը մէջ , ի՞նչպէս կը
համարձակէր իրենց , թէ՛ իրեն և թէ՛ իր նշանածին , որ
վերջապէս արու մըն էր , այսպիսի առաջարկ մը բերել .
ո՞վ էր այդ կինը , ինչո՞ւ կ'ուզէր տեսակցիլ , կը ճանչ-
նա՞ր զինքը . արդեօք ի՞նչ գաղտնիք կար այս բանին

տակ : Մանաւանդ , իր նշանածին՝ Անդրէասեանի ընկերութիւնը կը մտածէր , անծանօթ , առաջին անգամ հանդիպած , գեղանի , հոյակապ իսլամուհիի մը հետ . եթէ ինքը մինակ ըլլար , ա՛յնչափ չպիտի վարանէր . Արտաշէս գլխարկաւոր մըն էր , եւրոպական տարազով երիտասարդ մը , ուշագրաւ դէմք մը , որ անցորդներուն հետաքրքիր նայուածքներուն առարկայ պիտի ըլլար , եթէ զինքը տեսնէին այս իսլամուհին հետ , արդեօք ի՞նչ մեկնութիւններ պիտի տային , կը խորհէր Վերգինէ , և շատ վտանգաւոր կը գտնէր իրենց համար ընդունիլ այդ կնոջ առաջարկը : Բաւական երկար խոկալէ վերջ , մօտեցաւ անոր ու ըսաւ շատ քաղաքավար ձեւով մը .

— Հանրմ էֆէնտի , կը ցաւիմ որ չպիտի կրնամ ընդունիլ ձեր առաջարկը .

— Բայց ինչո՞ւ , մատմուազէ՛լ , յարեց կինը , ինչո՞ւ կը քաշուիք , մի՛ վախնաք , ես օտար մը չեմ , ես ձեզի համար բարիք միայն կը խորհիմ , մի՛ վախնաք երբէք , ինչ որ կ'ըսեմ , մի՛ մերժէք , յետոյ կը զոջաք , մատմուազէ՛լ , ըսէ՛ք ինչո՞ւ չէք ընդունիր առաջարկս :

— Ներեցէ՛ք հա՛նրմ էֆէնտի , յարեց Վերգինէ գրեթէ պաղատելով , մի՛ ստիպէք , կ'աղաչեմ , կը տեսնէք , միւսիւս հետս է , փողոցներէն ի՛նչպէս պիտի համարձակի անցնիլ մեր երկուքին ընկերացած , մեր մէջ հոգ չէ , սովորութիւն է . այր ու կին , մօնչ ու աղջիկ , թեւ թեւի մտած կրնան պտըտիլ , բայց , հանր՛մ էֆէնտի , դո՛ւք ալ գիտէք , ձեզի պէս ազնուական իսլամուհիի մը հետ գլխարկաւոր երիտասարդ մը չը կրնար անցնիլ փողոցներէն , մանաւանդ Ստամպուլի կողմը , ուր գիտէք , չար աչքերը կը հսկեն :

— Հասկցա՛յ , մատմուազէ՛լ , հասկցա՛յ , ըսաւ ժողովուրդ , ձեր միւսիւսին համա՛ր է որ այդչափ կը վարանիք .

— Այո՛, հանր՛մ էֆէնտի, յարեց Վերգինէ, եթէ միւսիւս հետս չըլլար, ամենայն սիրով պիտի հետեւէի ձեզի։

— Շա՛տ աղէկ, ըսաւ վերջապէս անծանօթ կինը, ատո՛ր ալ հնարը կայ, մենք միասին կ'երթ'անք, միւսիւն ալ մեզի կը հետեւի քանի մը քայլ հեռուէն, մեր հետքը չը կորսնցնեն, մինչեւ որ հասնինք տունը։ Դուք դուռին առջեւ կը սպասէք, իսկ ես ներս կը մտնեմ։ ձեր միւսիւն բնականաբար կը տեսնէ զձեզ դուռին առջեւ, կուգայ, և միւսիւին հետ ներս կը մտնէք, առանց նըշմարուկու դրացիներէն։

Վերգինէ կամաց կամաց կը համոզուէր, բայց Անդրէասեան կը կասկածէր կնոջ անկեղծութեան վրայ։

Գաբրիէլ աղայի խանութին քով այսպէս երկարատեան խօսքի բռնուիլ, իսլամուհիի մը հետ, Անդրէասեանի և իր նշանածին համար աղէկ բան մը չէր։ Մեծ Շուկայի յաճախորդները, խանութպանները, անցորդները, ամէնքն ալ հետաքրքիր ակնարկներ կ'ուղղէին իրենց։ Անդրէասեան ուզեց կարճ կապել, վերջացնել գործը։ Ուստի, Վերգինէի դառնալով, ըսաւ թուրքերէն լեզուով.

— Վերգինէ՛, մի՛ մերժեր հանրմին առաջարկը, դուն գնա՛, ես կուգամ ձեզ կը գտնեմ հոն։

Անծանօթ կինը, որ մինչեւ այն վայրկեանը կը քաշուէր Արտաշէսէն, համարձակութիւն առաւ և ըսաւ ժպտելով.

— Միւսիւն խելացի է, խելացի՛, խե՛րը տեսնես, մատմուռաղէ՛լ, օ՛ն ուրեմն, երթա՛նք մենք, միւսիւն իր գործը գիտէ։

Ու Վերգինէ անծանօթ կնոջ հետ հեռացաւ Գաբրիէլ աղայի խանութին առջեւէն, Անդրէասեանի կրկին ու կրկին պատուիրելով որ աչքէ չը կորսնցնէ զիրենք։

Արտաշէս քիչ մը նստիլ ուզեց խանութին մէջ ,
բայց Գարրիէլ աղան չը կար հոն :

Մեծ Շուկայի Աստուածամարը , օրիորդ Վերգինէի
հետ կը քալէր կամաց կամաց . քանի մը խանութներու
առջեւ կանգ առին , գնումներ ընել փորձեցին , տեղ
տեղ , ճամբուն վրայ կեցան , դիտելու համար փողոցնե-
րուն մէջտեղը դրուած մանրավաճառներու աժան ապ-
րանքները : Գլխարկաւոր , քրիստոնեայ մատմուազէլի
մը հետ լաջակաւոր , սաւանաւոր իսլամուհի մը տեսնել՝
անսովոր բան մը չէր , վարժուող աչքերու համար :

Տունին մատմուազէլը , կ'ըսէին իրարու խանութ-
պանները , ցոյց տալով օրիորդ Վերգինէն ,

— Ան ի՞նչ փառաւոր հասակ է , կ'ըսէր ուրիշ մը՝
քովի ընկերովը , ան ի՞նչ կուրծք , ան ի՞նչ աչքեր ,
նայէ՛ , նայէ՛ , Արշա՛կ , ինչպէ՛ս կը վառին լաջակին
տակէն :

— Աստուածամարը , մեր Աստուածամարը , կը փրս-
փրսային իրարու , երկու շուկացի չարածճի խանութ-
պաններ , որոնք Մահմուտ բաշայի պողոտան ի վեր կ'ել-
լէին դէպի Մեծ Շուկայի Դուռը :

Այսպէս , փողոցին մէջ , ամէն անկիւնները հիացիկ
աչքեր , ամէն կողմէ ձայնարկութիւններ , մինչեւ որ
հասան բազմածորակ մարմար աղբիւրին առջեւ , որուն
աջ կողմէն նեղ փողոց մը կը բացուի :

Վերգինէ , անծանօթ ուղեկից կնոջը քովէն քալե-
լով միշտ , երբեմն երբեմն ետին կը դառնար , ամէն ան-
գամ որ փողոցի մը գլուխ հասնէին , նայելու համար
թէ Արտաշէսը կը հետեւէ՞ր իրենց :

Արտաշէս , թէեւ հեռուէն , վայրկեան մը չէր փախ-
ցնէր իր աչքէն զանոնք , և առանց ինքզինք յայտնի
ընելու , կամաց կամաց կը հետեւէր անոնց :

Բարձր ու չքեղ շէնքի մը դուռին առջեւ հասած

էին, երկու արոյրէ ջախջախներով, գոց կանանչ ներկով, ոսկեգօծ դրուագներով դուռ մը, որ գոց էր:

Հոն կանգ առին:

Իսլամուհին ձեռքի թեթեւ հարուած մը տուաւ դուռին: Շատ չանցաւ, առաջին յարկի պատշգամին մէկ լուսամուտէն, որ փողոցի դուռին վրայ կը նայէր վերէն, կնոջ գլուխ մը դուրս ելաւ, մանկամարդ, դեղձան մազերով, նուրբ դիմագծերով ու կապոյտ աչքերով կնոջ մը, որ վար նայեցաւ, յետոյ գլուխը ներս քաշեց:

Դուռը վայրկենապէս բացուած էր:

Վերգինէի աչքին առջեւ պարզուեցաւ ընդարձակ, մարմարէ քառակուսի բակ մը, իւղաներկ պատերով ու դռներով, որոնց տակ թաղարներ տրուած էին գոյնզգոյն ծաղիկներու: Դուռին երկու կողմի լուսամուտներուն մետաքսէ ծանրագին վարագոյրները թեթեւ ստուեր մը կը սփռէին բակի մթնոլորտին մէջ, ձեղունէն վար կախուած փոքրիկ ջահի մը պրիսմակներուն վրայ ծիածաններու վէտվէտումներ ձեւացնելով:

Անծանօթ հանըմը նետեց վրայի սեւ պատանքը, վեր առաւ թափանցիկ լաջակը, որ իր դէմքի թարմութիւնը կը ծածկէր: Ու եղաւ կատարեալ եւրոպացի կին մը:

Բակին մէջ ոչ ոք երեւցու:

Վերգինէ, ինչպէս որ անծանօթ ընկերուհին յանձնարարած էր իրեն, դուրսը դուռին առջեւ կը սպասէր: Անդրէասեան երեւցաւ դիմացի փողոցին անկիւնէն, և և իր նշանածը տեսնելով դուռին առջեւ, երագեց իր քայլերը, շուտով հասաւ ու միացաւ անոր:

Երկուքը միասին ներս մտան ու դուռը գոցուեցաւ:

Բակին մէջ երեքը մէկտեղ էին հիմա :

Վերէն սպասուհի մը վար վազեց, հազիւ քսան տարու մանկամարդ աղջիկ մը, որ Յոյն ըլլալ կը թուէր : Սա մօտեցաւ հանրմին, ժողվեց սաւանը, և, հանրմին ակնարկութեան վրայ, վեր առաջնորդեց երկու հիւրերը, Անդրէասեան ու Վերգինէ, ինքը բակին երեսփսնեակները մտնելով ելլելով կարգով :

Օրիորդ Վերգինէ, առաջին յարկի կահազարդ փառաւոր սննեակի մը մէջ, արեւելեան ճաշակով շինուած ու դամասկեան կերպասէ ծածկոցներով, բարձերով, լայն ու երկայն բազմոցի մը վրայ նստած, Անդրէասեանի քով, որ հանած էր գլխարկը, անհամբեր կը սպասէր հանդիպումի ելքին, որ չէր գիտեր, եղբրակա՞ն պիտի ըլլար թէ զուեշտական :

Հանրմը ներս մտաւ, երկուքը մէկտեղ ուքի ելան :

Հագած էր մետաքսէ թեթեւ պլուզ մը, մինչեւ ծղիները ժանեակներով վերջացած, մերկ թեւերը թուլակի ձգած երկու քովերը : Անցաւ նստաւ բազմոցին դիմացը, երկայն աթոռի մէջ օրօրուելով :

Կարճատեւ լռութիւն մը, յետոյ սպասուհին անուշ բերաւ արծաթ ափսէի մը մէջ. երեքն ալ առին, սպասուհին մեկնեցաւ :

Հանրմը բանալով խօսակցութեան դուռը.

— Մատմուաղէ՛լ Վերգինէ, ըսաւ մտերիմներու յատուկ ընտանի չեչտով մը, դուք հիմա կը զարմանաք, այնպէս չէ՞, և թերեւս կասկածներու ալ կ'ենթարկուիք, երբ կը գիտէք թէ հիւր կը գտնուիք տան մը մէջ, ուրուն ո՛չ տէրը կը ճանչնաք, ո՛չ ալ տիրուհին. սակայն, հանդարտեցէ՛ք, զարմանալու կամ կասկածելու տեղի չը կայ, օտար տեղ մը չէք, և ձեր խօսակիցը շատ մօտէն, վաղուց կը ճանչնայ զձեզ, մատմուաղէ՛լ...

— Ինչպէ՛ս, ընդմիջեց օրիորդ Վերգինէ, բոլորո-

վին չփոթած , ի՛նչպէս , խնդրեմ , բացատրեցէ՛ք , հա-
նը՛մ էֆէնտի .

— Կ'աղաչեմ , բողոքեց տանտիրուհին , հանրմ է-
ֆէնտի չեմ , ե՛ս ալ ձեզի պէս...

Ու հեծկտանքի մէջ խեղդուած , չը կրցաւ շարու-
նակել : Հանեց շրջազգեստի քղանցքին քովի գրպանէն
մետաքսէ թաշկինակ մը , և սկսաւ աչքերը սրբել :

Արտաշէս , Վերգինէի քով նստած , անբարբառ , կը
դիտէր դիմացի կնոջ ներքին հոգեկան յուզումը , գե-
ղեցիկ դիմագծերուն վրայ նկարուած :

Յետոյ շարունակեց յուզուած ձայնով մը , որ կը
թրթռար .

— Ե՛ս ալ ձեզի պէս մատմուռազէլ մըն էի , և եթէ
քիչ մը ձեր յիշողութեան դիմէք , դժուարութիւն չպիտի
կրէք ճանչնալու զիս , ձեր երբեմնի դպրոցական ընկե-
րուհին...

— Ի՛նչ կ'ըսէք , մատա՛մ , ի՛նչ կ'ըսէք , բացաքան-
չեց Վերգինէ , տեղէն վեր ցատկելով , բոլորովին այլայ-
լած , մինչ Արտաշէս լուռ վկայի մը պէս կը հետեւէր
երկուքին խօսակցութեան , որ տակաւ խորհրդաւոր
հանգամանք մը կը ստանար և գերազանցօրէն շահա-
գրգիռ ըլլալ կը խօստանար :

— Ս,յո՛ , մատմուռազէ՛լ Վերգինէ , լաւ յիշեցէ՛ք ,
շարունակեց անծանօթ կինը , ձեր դպրոցական ընկե-
րուհին...

— Ձեր անո՞ւնը..., հարցուց յանկարծ Վերգինէ ,
իր յիշողութեան խաւերը քրքրելով , ձեր անունը կը
հաճի՞ք տալ .

— Ո՞ր անունս , պատասխանեց իրաւմունին , նախ-
կինը՞ թէ հիմակուանը , ա՛խ , սիրելի՛՛ ընկերուհիս , հի-
մակ ես անուն չունիմ , այս տան մէջ պարզ կարասի
մըն եմ , հաճոյքի գործիք մը , հեշտանքի առարկայ մը ,

գերի՛ մը... պերճանքի ու ճոխութիւններու այս զըն-
տանին մէջ:

Յետոյ դառնալով Արտաշէսի.

— Անուշի՛կ եղբայրս, միւսի՛ւ Արտաշէս, ըսաւ
խորհրդաւոր կինը, հոս ուրիշ մէկը չը կայ, երբէք մի՛
վախնաք, բոլորովին ապահով էք, մինչեւ իրիկուն
կրնանք խօսակցիլ առանց դրսէն խանգարուելու.

— Բայց, մատա՛մ, ռաքի ելաւ ու բացազանչեց
Անդրէասեան զարմացական շեշտով մը, ուրկէ՞ ո՛ւր ա-
նունս կրնաք գիտնալ, ո՞վ ըսաւ ձեզի թէ Արտաշէս է
անունս:

— Մի՛ զարմանաք, մի՛ զարմանաք, չարունակեց
իսլամունին, ես զձեզ վաղուց կը ճանչնամ. թէ՛ զձեզ
և թէ՛ օրիորդ Վերգինէն. և որպէս զի վերջնականա-
պէս համոզուիք թէ՛ վաղեմի, անկեղծ ու զձեզ սիրող
բարեկամունի մըն է ձեր խօսակիցը, համբերատար ու
գիով մը մտիկ ըրէ՛ք զիս:

Ու սկսաւ իր ապշեցուցիչ հարցումները.

— Օրիո՛րդ Վերգինէ, դուք չիմա Սամաթիոյ Նուն-
եան-Վարդուհեան աղջկանց վարժարանին մէջ չէ՞ք
պաշտօնավարեր, աւագ ուսուցչուհին չէ՞ք...

Օրիորդ Վերգինէ ընդմիջել կ'ուզէր, բայց արգիլ-
ւեցաւ:

— Յետոյ, չարունակեց իսլամունին, ձեր միւսին
Սամաթիոյ Ս. Սահակեան աղգային վարժարանին ու-
սուցիչներէն չէ՞... սխալ կը խօսիմ արդեօք:

— Նոյն վարժարանին տնօրէնը չէ՞ եղած Խաչիկ
Գնունին, սր նոյնպէս եէտի-Գուլէի Որբանոցին մէջ կը
պաշտօնավարէր վերջերս, չարունակեց նոյն թափով:

Արտաշէս ու Վերգինէ սահմուկած մտիկ կ'ընէին ա-
ռանց կարենալ բառ մը գտնելու, որ արտայայտէր ի-
րենց ներքին յուզումը:

— Այսպէս ուրեմն, չարունակեց իսլամունին, կը յուսամ թէ ա'լ հիմա իրարու ծանօթներ ենք, կը մնայ հիմա ինքզինքս ծանօթացնել, այնպէս չէ.

— Ո՛րքան երախտապարտ պիտի ընէք զմեզ, յա-
րեց Արտաշէս, եթէ հաճիք մեր կասկածները փարատել
և յայտնել մեզի թէ՛ որո՛ւ տունը կը գտնուինք այս պա-
պանուս :

— Համբերեցէ՛ք, քիչ մը համբերեցէ՛ք, ըսաւ
տանտիրունին, ամէն բան պիտի պատմեմ ու շուտով
պիտի հասկնաք թէ որո՛ւ տունը կը գտնուիք այս պա-
նուս :

Նոյն պանուն սպասունին ներս մտաւ, սուրճը բե-
րաւ, և, տիրունին նշանացի ակնարկին վրայ սկահակ-
ները իւրաքանչիւրին առջեւի սատափէ սեղանիկներուն
վրայ դնելէ ետքը դուրս ելաւ :

Պահ մը խօսակցութեան դադար տրուեցաւ, սկսան
սուրճը խմել. յետոյ, իսլամունին վերստին առաւ խօ-
սակցութեան թիւը :

— Սիրելիներ, ըսաւ, հինգ տարիէն աւելի կայ,
ես այս ապարանքին մէջ փակուած կ'ապրիմ, ինչպէս
թուչուն մը՝ օսկի վանդակի մը մէջ. այս ապարանքը
մեր հայ եղբայրներուն արիւննովը շաղախուած է, Հա-
միտի արբանեակներէն արիւնկզակ բաշայի մը սեփական
ապարանքին մէջ կը գտնուիք հիմա, բաշային անունը
համանիչ է արիւնի, թալանի, հրդեհի : Զրկուածներուն,
այրիներուն, որբերուն ձեռքէն յափշտակուած հացո՛վը
կ'ապրին այս Անէճքի Տունին բնակիչները : Մտիկ ըրէ՛ք,
առանց ընդմիջելու, պատմութիւնս վէպ մըն է : Քստմը-
նելի, գեհնեային ոճիրներու այս որջին մէջ ապրելու
դատապարտուած զոհի մը պատմութիւնը, գիտեմ, պի-
տի սարսուռով համակէ ձեր սիրտերը. սակայն, չեմ
ուզեր յուզել, չեմ ուզեր իմ ցաւերովս զբաղեցնել զձեզ :

հիմա ժամանակը չէ պատմութիւնս ընելու. ուրիշ կարեւոր, խիստ կարեւոր, անհունապէս կենսական խնդիր մը կայ, որուն համա՛ր է որ զձեզ մինչեւ այս ապարանքը բերի: Միայն պէտք է յայտնեմ ձեզի թէ՛ ես մինակ չեմ այս ապարանքին մէջ ապրելու դատապարտուածներու տխուր երամին մէջ. հոս ուրիշ զոհեր ալ կան, հուրէ սուրէ ապրած զոհեր, որոնք իրենց սուրբ հաւատքը զոհելո՛ւմ միայն յաջողած են ողջ մնալ, հայկական տիեզերասարսուռ ջարդերու զոհերէն վերապարածները՝ իմ դժբաղդ, իմ անմխիթար քոյրերս, որոնք վերը, միւս յարկերուն մէջ, ինծի պէս և թերեւս ինչ չա՛տ աւելի կը տառապին, իրե՛նք ալ սահմանուած յագեցնելու մարդակերպ գազանի մը կի՛րքը...: Այս ապարանքին տէրը՝ Երլտըզի մէջ յարգուած, նախաբարներուն անուարաստիք, միայն ոստիկանութեան նախարար Նազըմ բաշային բարեկամը, խաղամու, կնամու, կաշառակուրծ, անբարոյական, աւարներով հարստացած, իր ամէն օր տուած ժուռնալներուն շնորհիւ չքանչաններու, լիաթոշակ պաշտօններու տիրացած բաշա՛մըն է, Սասունի ջարդին մէջ կարեւորագոյն դերը կատարողներէն: Այս բաշան, ոստիկանութեան նախարարին աջ բաղուկը, իր հսկողութեան ներքեւ, իր ապարանքին մէջ կը պահէ, կը գգուէ, կը կերակրէ, կը հագլեցնէ լեզուագէտ, զարգացած ու գեղանի կիներու խումը մը, որոնք պաշտօն ունին ամէն օր փողոցները շրջիլ, շուկան երթալ, գնումներ ընել, և ամէն օր տեղեկութիւններ քաղել ու բերել բաշային, հայ յեղափոխականներու վրայ: Այս կիները, ամէն իրիկուն կը վերադառնան իրենց պոյտներէն ու կը բերեն տեղեկութիւններ, որոնք ժուռնալի ձեռով կը ղրկուին Երլտըզ:

Ու այս լրտես կիներուն մէ՛ջ կը գտնուիմ ես այսօր, և ե՛ս ալ կին-լրտես մըն եմ, Համիտի վարձկան

գործակալութիւններէն . . . :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, տի'կին, ընդհատեց օրիորդ Վերգինէ, սարսափահալ, չը կրնալով զսպել իր սահմըն-կումը :

— Այո՛, ե՛ս եմ կին-լրտեսներուն պետը, և այս պաշտօնը կը վարեմ հինգ տարիներէ ի վեր, այս անի-ծեալ ապարանքին, ի՞նչ կ'ըսեմ, այս դժոխքի՛ն մէջ . . . կը յուսամ թէ այս նախնական ծանօթութիւնները կը բաւեն ծառայելու յառաջաբանի, այնպէս չէ՞ :

Դառնանք հիմա բուն նիւթին : Աւելորդ է կրկնել, պաշտօնիս բնութեամբ ու բերումով դիւրութիւններ ունիմ, գրեթէ ամէն օր, տեղեկանալու ո՛ր և է գաղտնի հրահանգի մը, հրամանի մը, որ կը հաղորդուի ոստի-կանութեան նախարարին կամ Եղլարդի լրտեսապետին կողմէն : Հոս, գիշերները, ընթրիքէն վերջ, երբ օրուան ժուռնալները կարգի կը դրուին, բաշան իր սենեակը կ'առանձնանայ, զիս իր քով կը կանչէ և յաջորդ օրուան համար նոր հրահանգներ կը հաղորդէ ինծի, որպէս զի ես ալ, իմ կարգիս, հաղորդեմ զանոնք բոլոր միւս կին լրտեսներուն : Արդ, երէկ գիշեր, իր քով կանչելով, ինծի պաշտօն տուաւ, այսօրուընէ սկսեալ, հետապնդել Սամաթիոյ չրջանակին մէջ երեւցող կասկածելի Հա-յերը, գլխաւոր Դաշնակցականներէն Խաչիկ Գնունին, Արտաշէս Անդրէասեանը, Արտաշէս ու Ներսէս Միսա-քեանները, Հայկ Արապեանը, և քեզ, օրիորդ Վեր-գինէ . . . :

Արտաշէս ու Վերգինէ, շունչերնին բռնած, դալ-կահար, անծանօթ կնոջ չրթունքէն կախուած, մտիկ կ'ընէին :

— Ներեցէ՛ք, տի'կին, յարեց օրիորդ Վերգինէ, կրնա՞մ արդեօք երկրորդել հարցում մը, որուն պատաս-խանին չ'արժանացայ տակաւին, կրնա՞նք արդեօք ի-

մանալ ձեր անունը ,

— Անո՞ւնս , ի՞մ անունս , կրկնեց անձանթ կինը . ո՞ր մէկը սակայն , նախկին անունս թէ հիմակուանը . սիրելի՛ս , մի՛ նորոգէ՛ք հին վիշտերս . այսօրան վտանգաւոր խոստովանութիւններէ վերջ , կրնա՞ք երբէ՛ք տարակուսիլ թէ ինքնութիւնս չը յայտնեմ ձեզի , ես , սիրելիներ՛ր , իսլամուհի մըն եմ , այսօր , այս ապարանքին մէջ . անունս , նոր անունս , Զօհալ է , մանեկաւոր մուրակին , Երեւակին անունո՞վը , աւա՛ղ , ես ի՛նչ եմ արդէն , ես ալ մուրակ մը չե՛մ , և մանեկաւոր մուրակ մը . ունիմ տասնեակներով մանեակներ , մաքգրիտէ , ադամանդէ օղեր , քայռեր , պոօշներ , մատնիներ ամէն տեսակ քարերէ , ապարանջաններ , գոհարեղէններ , ամէնքն ալ ինծի ընծայ տրուած՝ անարգ ծառայութիւններուս փոխարէն . . .

— Զեր հին անո՞ւնը , ընդմիջեց Վերգինէ տենդոսանհամբերութեամբ մը .

— Սպասեցէ՛ք , սիրելի՛ մատմուազէլ , սպասեցէ՛ք որ կարգով պատմեմ , իմ հին անո՞ւնս . . . չե՛ս յիշեր Վերգինէ՛ , ըսաւ կինը , յանկարծ իր ձայնին տալով մտերմական , ընտանի չեչտ մը , չե՛ս յիշեր զիս . . . :

Օրիորդ Վերգինէ զո՛ւր կը զննէր Զօհալ հանրմիդիմագծերը , զո՛ւր կոչում կ'ընէր իր յիշողութեան , անկարելի՛ էր , չէր կրնար իր մտքին մէջ կաղապարել ո՛ւրէ աղջկան պատկեր մը , որ Զօհալ հանրմին հետ ունենար աղօտ նմանութեան ստուեր մը . չէր կրնար երեւակայել աղջիկ մը , որուն հանդիպած ըլլար իր կեանքին մէջ , աղջիկ մը , որուն հետ մտերմացած ըլլար տարիներ առաջ և որմէ , տարիներ յետոյ , կազմուած ըլլար Զօհալ հանրմի պէս չքնաղ կին մը : Իր թափանցող աչքերը սեւեռած՝ Զօհալի աչքերուն , կ'ընկղմէր , կը խորասուզուէր անոնց մթին , խորին անդունդներուն մէջ , այնպէս ,

րոպէներով կը թաղուէր անոր տրտում, անոյշ ու տարտամ նայուածքին մէջ, անթարթ, կարենալ գտնելու համար անցեալի նշխար մը, յիշատակի բեկոր մը, նմանութեան կոտորակ մը, որմէ յաջողէր ամբողջութիւն մը կազմել, մարմին մը, չնչոյ էակ մը, յարեման Զօհալ հանրմին...։ Եւ սակայն չէր յաջողէր։ Անցեալի մշուշներուն մէջէն արշաւակի սուրալով, իր երեւակայութեան թեւերը թուլցած, յուսահատօրէն թաւալեցաւ ու գահավէժ ինկաւ յիշողութեան պարապին մէջ ու սկսաւ գալարուիլ։

— Օրիորդ Վերգինէ, մնչեց իսլամուհին թախծոտ ժպիտով մը, հասկցա՛յ, աւա՛ղ, դուն չպիտի կրնաս յիշել նախկին ընկերուհիդ, Մելինէն, Սկիւտարի...

— Հօմ Սգո՛ւլը... բացազանչեց Վերգինէ տեղէն վեր ցատկելով ու խելայեղօրէն պլլուելով հանրմի վիզին, չըսե՛ս, չըսե՛ս, իմ դպրոցական ընկերուհիս, Մելինէն, ա՛խ, Աստուած իմ, այս ի՛նչ հանդիպում էր...։

Յետոյ, դառնալով Անդրէասեանի։

— Արտաշէ՛ս, ըսաւ հեծկլտալով, չե՛ս յիշեր, քանի՛ քանի անգամներ ըրած եմ խօսքը, Մէլինէիս խօսքը չէ՛ի ըներ, մոռցա՛ր...

Յուզիչ տեսարան մը պարզուեցաւ սենեակին մէջ, յայտնութիւնը զգայացունց յայտնութիւն մըն էր, անակնկալ մը. Մելինէ ու Վերգինէ, այնպէս իրարու փաթթուած կուլային։

Այսպէս անցան մէկ քանի րոպէներ, Վերգինէ դարձեալ նստաւ բազմոցին վրայ, Մելինէի դիմացը։

— Ուրեմն ա՛լ գաղտնիք չը մնաց, այնպէս չէ՛, ըսաւ Վերգինէի դպրոցական ընկերուհին հայերէն լեզուով, յիշեցիր Մելինէն, Հօմ Սգուլի ժիր, աշխոյժ, անկեղծ, մատով ցոյց տրուած երկայն մազերով, կլորիկ դէմքով, բարձր հասակով աղջիկը... Ծանչցա՛ր հիմա...

Վերգինէ տակաւին կուլար ցնծութենէն ու յուզումէն :

— Ախ, Մելինէ'ս, յարեց Անդրէասեանի նշանածը, ի՛նչ ես եղեր, այս ի՛նչ այլափոխում, այս ի՛նչ յեղաշրջում է... :

— Վերգինէ', կ'ըսէր Մելինէ, այսուհետեւ յաճախ պիտի հանդիպինք իրարու, հին օրերու յիշատակները պիտի քրքրենք միասին, պիտի լանք, պիտի խնդանք միասին. բայց, ինչպէս ըսի, ժամանակը թանկագին է, բոպէսները կը սա՛ին, իրիկունը կը մօտենայ, բռնաւոր տէրս, պատիւիս դա՛իճը պիտի վերադառնայ երկու ժամէն. ուստի աճապարե՛նք, կենսականը չը մոռնանք, մնացեալը վաղուան կը յետաձգենք :

— Այո', այո', ընդ-միջեց Արտաշէս, ժամացոյցը նայելով, ժամանակը կ'անցնի,

— Ուրեմն, շարունակեց Մելինէ մաքուր հայերէն հնչումով մը, երկու բառով լսեցէ՛ք իրողութիւնը :

Արտաշէս ու Վերգինէ լարեցին իրենց ուշադրութիւնը.

— Ելլաք՛ի Բռնաւորը, շարունակեց Մելինէ նոյն դօճով, կատղած է Հայերուն դէմ, հայ յեղափոխականներուն պետերը փնտռել կուտայ. մայրաքաղաքին բոլոր գլխաւոր կէտերը պաշարման տակ առնուած են, սատիկանական շլթայի մը տակ. խուզարկութիւնները սկսած են արդէն երէկուրէն. Պոլիսի կողմը Սիրքէճիէն մինչեւ Այ Ստէֆանօ, և Եէմիշէն մինչեւ Էյուպ, մէկ խօսքով, Մարմարայի և Ոսկեղջիւրի միջեւ պառկող Սառապոլի հրուանդանին երկու կողերուն վրայ ցանցնուած բոլոր հայաբնակ թաղերը, ամենախիստ հսկողութեան մը ներքեւ առնուած են. և այս բոլոր թաղերուն մէջ կը թափառին լրտեսներու վճմանները, մեր բաշային վեթին հրամանատարութեանը տակ, մ զր

բաշան գիտէ՞ք ո՛վ է. Պալատի լրտեսագետ Անմէտ ձե-
լալէտտին բաշայի ազգականներէն զինւորական մը,
լիվա Մուսթաֆա բաշա, որ ինչպէս յիշեցի, Սասունի
Ջարդին մէջ կարեւոր դեր մը կատարած է, և որ այս
պահուս կը վայելէ Երլարզի Բռնաւորին անհուն վըս-
տահութիւնը: Արդ, կը խնդրեմ որ չը յուզուիք, սի-
րելի՛ Վերգինէս, երկու օրէ ի վեր կը փնտռուիք դուք,
թէ՛ դուն և թէ՛ նշանածդ, Անդրէասեանը. ասիկա
ձեզի կը հաղորդեմ ի պաշտօնէ. հետեւաբար, կը զգու-
շացնեմ ձեզ, հիմակուքնէ միջոց մը խորնեցէ՛ք, փա-
խուստի կամ թագուստի, վերջապէս ձեռք չիյնաք...:

Այս միջոցին, վարէն կառքի շառաշ մը լսուեցաւ:
Մեկինէ իսկոյն պատշգամը վազեց, վար նայեցաւ. պա-
լատական կառք մըն էր, եկաւ կեցաւ ապարանքին
դուռին առջեւ: Երկու րոպէ ետքը, կառքին միջին
դուռս ելաւ երիտասարդ պալատական մը, Երլարզի
քարտուղարներէն, որ ծանօթ էր Մուսթաֆա բաշայի
տնեցիներուն:

Մեկինէ դողահար, դարձաւ հիւրերուն — Ա՛խ, սի-
րելինե՛ր, ըսաւ շուարումով մը, ի՛նչպէս ընեմ հիմա,
բռնուած ենք, բռնուած, Երլարզէն է, քարտուղար
մը, վարը կը սպասէ:

Ու խենդի պէս ասդին անդին կը դառնար Մեկինէ,
լեզուն կապկպուած. ո՛ւր պահէր հիւրերը, ո՞ր սենեակը
տանէր դնէր զանոնք, մինչեւ անցնէր վտանգը. յե-
տոյ, վերստին գտնելով ինքզինք, քիչ մը հանգա-
րած, մօտեցաւ հիւրերուն ու Վերգինէի ձեռքէն բռ-
նելով, Անդրէասեանին ալ նշանացի.

— Հո՛ս եկէ՛ք, հո՛ս, ըսաւ շուար դէմքով մը,
ցոյց տալով սենեակին անկիւնի գոց դուռ մը, զոր իս-
կայն բացաւ իր ծոցէն հանած փոքրիկ բանալիով մը.
հո՛ս ժաէք առ այժմ, տեսնենք ի՛նչ պիտի ընենք:

Երկու նշանածները մտան անկիւնի սենեակը :
Մելինէ վրանին դուռը կղպեց ու ինք վար իջաւ :
Պալատականը դուռին զանգակը քաշած էր արդէն :
Մելինէ սպասուհին վար ղրկեց , պատուիրելով դուռը բանալ և հասկնալ թէ ի՞նչ կ'ուզէր մարդը :

Պալատականը բաշան կ'ուզէր . Երևորդէն ստիպողաբար ուզուած էր :

Մելինէ՝ սպասուհին բերնով Երևորդի քարտուղարին հաղորդեց թէ՛ բաշան բացակայ էր տունէն և թէ՛ իրիկունը վերադառնալուն , իրեն պիտի հաղորդուէր կայսերական իրատէն , անմիջապէս Երևորդ երթալու :

Պալատականը նեղսիրտի շարժուածեւով մը կառքը մտաւ նորէն ու մեկնեցաւ :

Վեր վազեց Մելինէ , յուզումէն կը դողար : Անկիւնի սենեակին դուռը բացաւ խսկոյն և երկու խցարգեղ նշանածները դուրս հանեց : Ասոնք ալ կը դողային , քանի մը բոպէի բանտարկութեան մը մէջ փոխուած էին երկուքն ալ , դալկահար ու թախծագին :

— Բա՛ն չը կայ , բա՛ն չը կայ , կրկնեց Մելինէ սրտապնդելով իր հիւրերը , անցաւ վտանգը . Երևորդի քարտուղար մըն էր , ոճրագործ մը , որ մաս ունի խեղճ Տօքթ . Փէշտրիմալձեհանի խորհրդաւոր մահուան մէջ... : Բաշան ուզեր են Երևորդէն , և անմիջապէս :

Մելինէի դողը դեռ չէր անցած , սեւ նախազգացումէ մը կը տանջուէր :

— Է՛հ ուրեմն , ըսաւ հիւրերուն , դուք հիմա մեկնեցէ՛ք , ինչպէս որ ըսի , ամէն միջոց ձեռք առէք չը բռնուելու , եթէ կարելի է , հեռացէ՛ք Սամաթիայէն , աւելի լաւ է թողուլ Պոլիսի կողմը , Բերա անցէ՛ք , եւրոպական կեդրոն մըն է վերջապէս , հո՛ն փոխադրուեցէ՛ք . եթէ շարունակէք Սամաթիա բնակիլ , դիտցած ըլլաք , պիտի ձերբակալուիք , ասիկա անխուսա-

«**Ի՞նչ է...**»

Վերգինէ ու Մելինէ զիրար ողջագուրեցին, իսկ Վրաաչէս գլխի յարգալիւր շարժումով մը բարեւեց ազնիւ կինը :

Հրաժեշտի ըոպէն էր, մեկնեցան :

Մելինէ վար իջաւ, ընկերացաւ մինչեւ բակը, ձեռքովը դուռը բացաւ և հոն կեցաւ սպասեց, մինչեւ որ երկու նշանածները հեռացան և անցան միւս փողոցը :

Ճամբան կը խորէին ա'լ չը դառնալ Մեծ Շուկան, սակայն, միւս կողմէ Վերգինէ կը խորէր իր գնումներուն վրայ : Իսկ Արտաչէս, մտածումը սեւեռած էր իր ձերբակալման վրայ. կը վարանէր Սամաթիա վերադառնալու, կասկած չը կայ, պիտի ձերբակալուիմ, կ'ըսէր ինքնիրեն, բայց ի՞նչ ընել պէտք էր. Սամաթիայէն հեռանալ վատութիւն մը պիտի ըլլար իրեն համար. իրեն, որ Գնունիին խոստացած էր ներկայ ըլլալ նոյն գիշերուան գաղտնի նիստին, որ դարձեալ Գաբրիէլ աղայի տունը պիտի գումարուէր : Ո՛չ Վերգինէ, ո՛չ Արտաչէս, երկո՛ւքն ալ տեղեկութիւն մը չունէին ո՛չ բօլիսի գիշերային այցելութենէն Գաբրիէլ աղայի բնակարանը, ո՛չ ալ Գեղանուշին ու Գնունիին անյայտացումէն : Իրենք առջի գիշերուան որոշման համաձայն, դարձեալ Գաբրիէլ աղայի տունը պիտի երթային, նիստին ներկայ ըլլալու. հետեւաբար, կը մտածէր Անդրէասեան, ամէն գնով պէտք էր հաւատարիմ մնար իր յեղափոխականի մեծ պարտականութեան, պէտք էր չը թերանար անոր մէջ, անպատճա՛ռ պարտաւոր էր յարգել ժամադրութիւնը, մանաւանդ որ, կ'ըսէր ինքնիրեն, այս գիշերուան նիստին մէջ խիստ կարեւոր խնդիրներ պիտի լուծուէին ու վճռական կարգադրութիւններ պիտի ձեռք առնուէին. բացակայե՛լ... բացարձակ վատութիւն մը պիտի ըլլար :

Ուստի, իր այս մտածումը հաղորդել ուզեց օրիորդ Վերգինէի, որ իր ձեռագործի նիւթեղէններու գնումներուն վրայ կ'որոճար տակաւին: Ըն ճամբան կը շարունակէին երկուքն ալ, առանց խօսակցութեան:

Հասած էին արդէն Ձէմպերլի Թաշին տակ, Օսմանիյէ Տպարանին առջեւ, երբ իրենց աչքին զարկաւ ամբողջ մը, որ խռնուած էր կէտիկ Բաշա տանող զառիվայրին դագաթը: Քիչ յետոյ տեսան երկու երիտասարդներ, սրածայր ժօրուքով, երկո՛ւքն ալ յարդէ գըլխարկով, որոնք ոստիկան զինւորներէ ապտակուելով ծեծ ուտելով կը քաշկռտուէին: Արտաշէս իսկոյն ճանչցաւ, Գում Գարուի վարժարանին ուսուցիչներէն էին, երկուքն ալ Դաշնակցական:

Ոստիկան զինւորներէն մէկուն ձեռքը ծրար մը լրագիր կար: Արտաշէս, որ քանի մը քայլ միայն հեռու կը գտնուէր անոնցմէ, նայեցաւ, կրցաւ որոշել գիւրերը, Դրօսակներէն... Առանց անգամ մըն ալ այն կողմը նայելու, դառնալով Վերգինէի՝

— Շո՛ւտ, Վերգինէ՛, ըսաւ հապճեպով, չուտրէ՛, հեռանա՛նք, չուտո՛վ, հեռանա՛նք այս անիծեալ սահմանէն, յետոյ կը պատմեմ:

Ու երկու նշանածները նետուեցան հանրակառքին մէջ, որ կեցած էր հոն. հասկցած էին, Ագ Սէրայի կողմը պիտի երթար ան, յետոյ գիծը պիտի փոխուէր և իրենք պիտի փոխադրուէին միւս հանրակառքը, որ շիտակ Սամաթիա պիտի հանէր զիրենք:

Հանրակառքին մէջ ո՛չ մէկ Հայ, ամէնքն ալ փաթթոցաւորներ էին, հօճաներ, որոնք Ագ Սէրայ իջան ուցրուեցան զանազան նեղ փողոցներու մէջ: Արտաշէս Վերգինէի թեւէն բռնած, վար իջան ու նետուեցան միւս հանրակառքին մէջ որ հոն կը սպասէր, Սամաթիա տանող գիծին վրայ:

Առանց խօսակցելու, երկու նշանածները վար իջան հանրակառքէն, որ հասած էր Սամաթիա և կանգ առած էր կաթնավաճառի մը խանութին առջիւ:

Իրիկուան դէմ էր, անցուդարձը դադարած կը թուէր, տակաւին շուկացիները չէին վերադարձած, միայն ձրկ-նավաճառներուն խռպոտ կանչիւնը կը լսուէր օդին մէջ, հեռաւոր ու խուլ անկիւններէ:

Արտաշէս ու Վերգիլնէ յաջողեցան վերադառնալ իրենց բնակարանը, առանց ո'ւնէ միջադէպի:

Բ.

Գարաքէօյի Կամուրջին երկու ծայրերը, զինուորական խիտ չղթայի մը տակ առնուած էին: Կամուրջին վրայ հազարաւորներու երկսեռ ամբօխ մը, մէկ զանգուածի պէս, արգիլուած կեցած էր, երթեւեկը կանգ առած, կառքեր ալ կային այդ ամբօխին մէջ: Իրանցում մը, ընդհանուր խուճապ մը.

— Մարդասպանը, մարդասպանը, կը պօռային ամէն կողմէ. բռնեցէ՛ք մարդասպանը:

Եւ երկու ծայրերը հետզհետէ կը խռնուէին ոստիկան զինուորները: Կամուրջին վրայ կարելի չէր անցուդարձը, Ղալաթիայէն թէ Պոլիսէն դադարած էր երթեւեկը: Զինուորական չղթան հետզհետէ կը նեղնար, կը սեղմուէր:

Կէս օրուան մօտ էր:

Կամուրջին Սկիւտարի նաւամատոյցին կողմը, սանդուխին վրայ ոճիր մը գործուած էր:

Կիսամեռ մարմին մը պառկած, արիւնի ճապաղիքներու մէջ, կը թափլտկէր հոգեւմարքի գալարումնե-

ՏՕԲՈՐ ՏԻԳՐԱՆ ԲԱՇԱ ԲԷՇՏԻՄԱՆԺԱՆ

(Ապսիւ Համիսի անձնական բժիշկը)

րով կը չարչարուէր հոն, սանդուխին ոտքը, նաւամա-
տոյցի տախտակամածին վրայ :

Կուրծքին վրայ, ձախ ծիծին տակ, լափն վէրք մը
բացուած, արիւնը կը պոռթկար ու կը ներկէր տախ-
տակամածը :

Սպայ մըն էր, երլտըզի պահակախումբի սպաներէն,
ինչպէս ցոյց կուտար համազգեստը :

— Մարդասպանը, բռնեցէ՛ք մարդասպանը, կա-
մուրջին վրայ է տակաւին, կ'աղաղակէին ոստիկան
զինւորները :

Ու երկսեռ ամբոխին մէջ կը փնտռէին մարդաս-
պանը :

Մահամերձ սպան կը յայտարարէր, կցկտուր բառե-
րով, թէ իր սպաննիչը կին մըն էր, սեւ սաւանի մը
մէջ փաթթուած իսլամուհի մը, թէ՛ այդ կինը սաւանին
տակէն հանած էր դաշոյն մը, զոր իր կուրծքին միւս
էր ու փախած :

Սաւանաւոր կիները մէկիկ մէկիկ զատուած, կա-
մուրջին եզերքը շարուած էին ոստիկան զինւորներու
կողմէ, որոնք առաջ կը տանէին խուզարկութիւնները,
գտնելու համար մարդասպան դաշոյնը :

Վերջապէս քակուեցան զինւորական շղթաները,
որոնք կամուրջին անցքը կը խափանէին : Սգատ ան-
ցուդարձը վերսկսաւ երկու կողմէն և կամուրջը հետդ-
հետէ թեթեւեղաւ ամբոխէն, որ հոն խռնուած արգիլ-
ւած էր :

— Գտնուած է, գտնուած է, կը գոչէին բազմու-
թեան մէջէն, գտնուած է մարդասպան դաշոյնը... :

Մահամերձ սպային յայտարարութիւնը ճիշդ էր,
սաւանաւոր կին մըն էր մարդասպանը, որուն ծոցէն
հանուած էր դաշոյնը, դեռաջեր արիւնով ներկուած :

Շուտով բերուեցաւ գոց կառք մը, որուն մէջ դրուեցաւ մահամբրձ սպան: Մարդասպան կիներն ալ դրուեցաւ ուրիշ գոց կառքի մը մէջ և, ոստիկաններու հրակողութեան տակ, երկու կառքերն ալ տարուեցան ուղղակի Ոստիկանութեան Դուռը:

Նազըմ բաշան հոն էր, ոճիրը ժամանակին հաղորդուած էր իրեն, ինչպէս նաեւ Ելլաթլի Առաջին Քարտուղարութեան: Ոստիկանութեան նախարարին քով կը գտնուէին երկու պալատականներ, մէկ բժիշկ և մէկ քարտուղար, որոնք Հիւնքեարին կողմէն ղրկուած էին ներկայ ըլլալու և մասնակցելու նախնական քննութեան, որ ամենախիստ կերպով պիտի կատարուէր, ինչպէս կը հրամայէր կայսերական իրատէ մը:

Սպային կիսամեռ մարմինը փոխադրուեցաւ վերը, նախարարին քով: Պալատական բժիշկէն զատ, ուրիշ երեք բժիշկներ, խորհրդակցութեան մտան, սպային ստացած վէրքին ծանրութեան աստիճանը որոշելու համար: Միաձայնութեամբ որոշեցին, վէրքը ծանր էր, մահացու, և սպան հազիւ կէս ժամուան կեանք կրնար ունենալ տակաւին:

Մինչ բժիշկները տեղեկագիրը կը խմբագրէին, ասպիտին, Նազըմ բաշա անձամբ սկսաւ վարել հարցաքննութիւնը.

— Ի՞նչ կը կոչուիք, դաւա՛կս, հարցուց վիրաւոր սպային, որ հազիւ քսանեօթը տարու գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր.

— Զիյա՛, պատասխանեց սպան խեղդուած ձայնով մը, Ելլաթլի խումբէն նմ, Վեհափառ Սուլթանի թիկնապահներէն.

— Կը ճանչնա՞ք ձեզ զարնողը, եթէ տեսնէք, հարցուց նախարարը մեղմով.

— Այո՛, բերէ՛ք, կը ճանչնա՛մ, պատասխանեց

սպան կցկտուր բառերով :

Անմիջապէս բերուեցաւ սաւանաւոր կինը :

— Գաւորն, լաջակնիդ վեր առէ՛ք, հրամայեց նա խարարը, մօտեցէ՛ք նայիմ :

Սպան մարմրուն նայուածք մը զրկեց կնոջ և ձեռքը բարձրացնելով

— Տարէ՛ք, տարէ՛ք, իմ մարդասպանս է, կը ճանչնամ զինքը :

— Կրնա՛ք ըսել, զաւա՛կս, հարցուց գորովանքով նախարարը, կրնա՞ք ըսել պատճառը, այս կինը ինչո՞ւ գործեց այս ոճիրը :

— Բաշա՛, հառաչեց սպան, մի՛ նեղէք զիս, ինքը գիտէ՛ պատճառը, մի՛ չարչարէք զիս, Կս եմ՝ յանցաւորը, այդ կինը յանցանք չունի՛ . . . :

— Բայց ինչպէ՛ս, ընդմիջեց նախարարը, այս կինը չէ՞ քեզ դաշուհանար ընողը . . .

— Իրաւո՛ւնք ունէր, ըսաւ սպաւ, ուժգին ցնցու մով մը :

Մարմինը ջլածագային պրկումներով կը քաշուէր, մահուան բոլոր աղբանշանները կ'երեւէին իր վրայ : Վերջին ճգնաժամին մէջ էր խեղճ սպան, սառոյց բիբե-րը սեւեռած՝ իր մարդասպանութիւն, որ հօն, իր դիմա-ցը, անտարբեր կը համբէր իր գո՛նն վերջին վայրկեան-ները :

Երկու վայրկեան չէր անցած, երբ սպան վերջին ցնցում մըն ալ ունեցաւ, աչքերը փակեց յաւիտենապէս :

Մեռած էր :

Զարնուրիկ՛, աղետորո՛վ տեսարան . . . :

Մարդասպան կինը, որ մինչեւ այն վայրկեանը լուռ, անտարբեր, պաղարիւնով մը կը դիտէր սպային գալա-րումները՝ յանկարծ փոխուեցաւ, սկսաւ խենդի շար-ժումներ ընել, ցաւագին ճիչ մը փրցուց, նետեց վրայի

սաւանը, սկսաւ մագները փետտել ու ապտակել իր երեսները, ինկաւ իր զոհի դիակին վրայ :

Կ'անիծէր ու կուլար :

Նախարարը, Երլտըզի քարտուղարին դառնալով .

— Ի՞նչ կը հասկնաք այս եղածներէն, պէ՛յ, ըսաւ զարմացական չեշտով մը, ի՞նչ գաղտնիք կայ արդեօք այս ամէնուն մէջ .

Մարդասպան կիներ կը շարունակէր իր լացուկոծը : Անկապ, կցկտուր բառերով, կը հեծկլտար, կը հառաչէր, կ'անիծէր, իր սեւ ճակատագիրը կ'ողբար :

— Վա՛խ, Զիյա՛ս, կը հեծեծէր կիներ մագները փետտելով ու կուրծքը ծեծելով, ինչո՞ւ, ընչո՞ւ ընել տուիր ինծի այս բանը, ինչո՞ւ զինեցիր ձեռքե՛րս, ա՛խ, ինչո՞ւ մտար արիւնս . . . :

— Խորհրդաւոր ոճիր . . . կը մուտար Երլտըզի քարտուղարը, նախարարին ուղղելով խօսքը, ես այս ոճիրին մէջ ա՛նաւոր գաղտնիքներ կը գուշակեմ, ես այս կնոջ անմեղութենէն չեմ կասկածիր. զո՛հ մըն է, զո՛հ մը, ո՛վ գիտէ ո՞վ է թելադրեր, ո՛վ է գլխեր իր ձեռքը, հոս քննութիւն առաջ չը՛ տարուիր, բաշա՛, եթէ հաճիք, թէ՛ զոհին դիակը, եւ թէ՛ մարդասպան կիներ փոխադրել տանք Երլտըզ, Հիւնքեարը շատ գրգռուած է, չափազանց կը սիրէր սպան .

— Շա՛տ լաւ, ձէվա՛տ պէյ, ըսաւ նախարարը, անմիջապէս վերցնել տանք, երկո՛ւքն ալ տանինք Երլտըզ :

— Այո՛, այո՛, կրկնեց քարտուղարը, այդպէս ընել պէտք է, այդպէս, Հիւնքեարը կը սպասէ այս պահուս : Աճապարե՛նք, չուտով փոխադրել տանք :

Անմիջապէս կառքերը բերուեցան, Զիա պէյի դիակը դրուեցաւ դոց դիակառքի մը մէջ, ուրիշ կառքի մը մէջ դրուեցաւ մարդասպան կիներ, եւ ոստիկան զինուոր-

ներու հսկողութեան տակ, տարուեցան Երևան :

Նազըմ բաշան ու քարտուղար Ճէվատ պէյ միասին կառք նետուեցան, դէպի Երևան :

Երևանի մէջ իրարանցումը մեծ էր, ամէնքը ոտքի վրայ, ոճիրին լուրը հասած էր Հարէմը, ուր զանազան մեկնութիւններ կը տրուէր ոճիրին :

Ապտիւլ Համիտ, ոճիրը գործուելէ գրեթէ մէկ քառորդ ժամ ետքը տեղեկացած, հրամայած էր անմիջապէս իրեն հասցնել անոր մանրամասնութիւնները : Անհամբեր, մտահոգ, կը սպասէր իր քէօշկին մէջ, երբ սենեկապետ Արիֆ պէյ ներս մտաւ .

— Վեհափառ տէ՛ր, ըսաւ Արիֆ պէյ, ոստիկանութեան նախարարին հետ քարտուղար Ճէվատ պէյը վերադարձաւ, զարնուած յիսնապետը մեռած է, դիակը հոս փոխադրեցին .

— Մարդասպանը, մարդասպանը չը գտա՛ւ, գուռաց Համիտ սպառնաձայն .

— Գտա՛ծ են, Վեհափա՛ռ տէր, յարեց սենեկապետը .

— Հայ մըն է անշուշտ, գօմիթէի Հայերէն, չէ՞, հարցուց Համիտ վստահ չեշտով մը .

— Չե՛մ գիտեր, Վեհափա՛ռ տէր, կմկմաց Արիֆ պէյ :

— Ի՛նչպէս, յարեց Հիւնքեարը, մարդասպանը գտա՛ծ են չէ՛ր ըսեր :

Այո՛, գտած են, Վեհափա՛ռ տէր, կրկնեց սենեկապետը, բայց կարծեմ թէ կին մըն է մարդասպանը, միասին բերած են .

— Կի՛ն մը... բացազանչեց Ապտիւլ Համիտ. Հաբէմէն .

— Չե՛մ գիտեր, Վեհափա՛ռ, պատասխանեց սենեկապետը դողալով, կառքով հոս բերած են .

— Շո՛ւտ, հրամայեց Հիւնքեարը, շուտ ըրէ՛, գնա՛ հոս կանչէ՛ Նազըմ բաշան :

Արի՜Ֆ պէյ դուրս թռաւ Հիւնքեարին իրատէն դուրս ծաղրելու :

Ոստիկանութեան նախարարը, Արի՜Ֆ պէյի առաջնորդութեամբ վեր ելաւ, Հիւնքեարին առանձնասենեակը :

Փ.

Ապտիւլ Համիտ անհանդարտ քայլերով ման կուգար սենեակին մէջ, երբ Նազըմ բաշա ներս մտաւ :

Հիւնքեարին երեսէն թոյն կը հոսէր : Նազըմ բաշա ղզուշութեամբ մօտենալով, քղանցքը համբուրեց ու ետ ետ քաշուեցաւ :

Սոսկումէն կը դողար, դիմացը բարեւ բռնած :

— Այս ի՛նչ է Նազը՛մ, օր ցերեկով, կամուրջին վրայ, թիկնապահս կըսպաննուի և դուն կը քնանաս, ըսաւ Համիտ սպառնական շեշտով մը :

— Վեհափա՛ռ տէր, յարեց ոստիկանութեան նախարարը, մարդասպանը ձերբակալուած, հոս փոխադրել տուի :

— Պատմէ՛ նայինք, հրամայեց Հիւնքեարը, ետեւի գրպանը տանելով ձեռքը, պատմէ՛ նայինք :

— Վեհափառ տէր, շարունակեց նախարարը, ոճիրը դործուած է կամուրջին վրայ, Իւսկիւտարի նաւամատոյցը⁴, վայրկենապէս շղթայի աակ առնել տուի կամուրջին երկու ծայրերը, ինչպէս նաեւ բոլոր նաւամատոյցներու բերանները. Ձեր Վեհափառութեան թիկնապահներէն Ձիյա պէյը զարնուած էր կուրծքէն, դաշոյնի

հարուածով մը, արիւնին մէջ կը լողար, դեռ ողջ էր. սաւանաւոր կին մըն է մարդասպանը, ինչպէս որ յայտարարած էր Զիյա պէյ, մահամերձ վիճակի մէջ. անմիջապէս խուզարկութիւններ կատարուեցան կամուրջին վրայ գտնուող բոլոր սաւանաւոր կիներուն վրայ, և կնոջ մը վրայ գտնուեցաւ մարդասպան դաշոյնը, արիւնթաթախ. թէ՛ սպան և թէ՛ կինը փոխադրել տուի ոստիկանութեան դուռը, պալատական բժիշկէն զատ ուրիշ երեք բժիշկներու ներկայութեան զննուեցաւ վէրքը. խեղճ զոհը դեռ կ'ապրէր, կարելի եղաւ բերնէն առնել կարեւոր խոստովանութիւններ, մարդասպան կինը ցոյց տուինք զոհին, ճանչցաւ, բայց յայտարարեց թէ՛ անմեղ էր կինը, և թէ ի՛նք է յանցաւորը...:

Ապտիւլ Համիտ, եղեռնական պոտմութիւններ լըսելու վաղուց վարժուած, մտիկ կ'ընէր առանց ընդմիջելու, դիտելով միեւնոյն ժամանակ նախարարին գունաթափ դէմքը, որ վայրկեանէ վայրկեան կ'այլայլէր ու տարօրինակ արտայայտութիւններ կ'առնէր:

— Վեհափառ տէ՛ր, շարունակեց նախարարը, հարցաքննութեան ներկայ էր նաեւ ձէվատ պէյ, Զեր Վեհափառութեան քարտուղարը, ականատես եղաւ մինչեւ վերջին վայրկեանը: Զիյա պէյ, կէս ժամուան մէջ, հոգեւարքի սոսկալի գալարումներով, մեռաւ. մարդասպան կինը, որ զոհին գլխուն վերեւ կեցած էր, յանկարծ, վրայէն նետեց սաւանը, մաղերը փետտել սկսաւ ու զարնուրելի ճիւ մը փրցնելով ինկաւ Զիյա պէյի անշնչացած դիակին վրայ. կուրծքը կը ծեծէր, կը կոծէր, կ'անիծէր ու կուլար, խելայեղ վիճակի մը մէջ: Այս տեսարանին առջեւ սարսափահար մնացինք, և ձէվատ պէյ, տեսնելով մարդասպան կնոջ աղետալ հառաչանքները, խորհրդաւոր ոճի՛ր մըն է, բացառանչեց. Վերջապէս, թէ՛ զոհը և թէ՛ մարդասպանը կառքերով հոս

փոխադրել տուի .

— Հիմա ի՞նչ կը խորհի՞ք ընել , ընդմիջեց Հիւն-
քեարը .

— Զեր վեհափառութեան իրատէ՛ն , վեհափա՛ռ-
տէր , պատասխանեց նախարարը :

Ապտիւլ Համիտ իսկոյն հնչեցուց սեղանին վրայի
ղիւր :

Արիֆ պէյ ներս մտաւ .

— Գնա՛ , հրամայեց Հիւնքեարը , ըսէ՛ որ սպան-
նուած Զիյա պէյին դիակը դուրս հանեն կառքէն ու
բերեն դէնն վարը , քէօշկիս պատշգամին տակ , վերջին
անգամ մը կ'ուզեմ տեսնել . . . :

Արիֆ պէյ անմիջապէս գործադրել տուաւ կայսե-
րական իրատէն :

Ապտիւլ Համիտ դուրս ելաւ , քէօշկին պատշգա-
մէն վար նայեցաւ , աչքովը տեսաւ իր սիրական թիկ-
նապահին դիակը :

Յետոյ Արիֆ պէյ վեր կանչուեցաւ :

— Թո՛ղ անձնական գանձիս ծախքովը կատարուի
յուզարկաւորութիւնը , հրամայեց Հիւնքեարը :

Եւ դիակը փոխադրուեցաւ Եըլտըղի թիկնապահնե-
րուն դամբարանը :

Նազըմ բաշա կը սպասէր առանձնասենեակին մէջ :

Ապտիւլ Համիտ , ուզելով լսել հարցաքննութիւնը ,
Արիֆ պէյի հրամայեց մարդասպան կիներ քէօշկը բերել ,
յետոյ Նազըմ բաշայի դառնալով .

— Նազըմ՛ , ըսաւ , հարցաքննութիւնը դո՛ւն պիտի
վարես , և ես մտիկ պիտի ընեմ վարագոյլին ետե-
ւէն :

Նազըմ բաշա ոտքի ելաւ և առաջացաւ դէպի քովի
սենեակը :

Հիւնքեարը վարագոյլին ետին աւցաւ :

Մարդասպան կինը սենեակը բերուեցաւ, Նազըմ բաշային առջեւ :

Սենեակին դուռը գոցուեցաւ ետեւէն : Նազըմ բաշա նստած՝ աթոռի մը վրայ, սեղանին առջեւ, ու կինը դիմացը կեցած, ոտքի վրայ, սկսաւ հարցաքննութիւնը :

Կինը կը դողար, տակաւին բոլորովին չէր անցած յուզումը, մերթ ընդ մերթ կը ցնցուէր :

— Ի՞նչ կը կոչուիս, հարցուց նախարարը .

— Ֆէհիմէ, պատասխանեց կինը .

— Քանի՞ տարու ես .

— Քսաներեք .

— Որո՞ւ աղջիկ ես .

— Մըր մըն եմ, ծնողքս չեմ ճանչնար .

— Ո՞ւր կը բնակիս .

— ...

Կինը լռեց .

— Ո՞ւր կը բնակիս, երկրորդեց հարցումը .

— ...

Կինը դարձեալ լռեց :

— Ձե՞ս գիտեր, ո՞ւր կը բնակիս, չըսե՞ս, երրորդ անգամ հարցուց նախարարը :

— Հարէմէն եմ, պատասխանեց կինը վերջապէս .

— Հարէմէն, կրկնեց նախարարը զարմանքի չարժուձեւով մը, որի՞ հարէմէն .

— ...

Կինը լուռ մնաց :

— Քեզի՛ կ'ըսեմ, գատը՛ն, չըսե՞ս, քեզի՛ եմ, չըսե՞ս, կրկնեց Նազըմ բաշա խրոխտ շեշտով մը, որի՞ հարէմէն ես :

Կինը լռեց դարձեալ, գլուխը կ'երեբցնէր ու դժ-կամակովեթեան շարժումներ կ'ընէր, չէր ուզեր պատաս-

խանել :

— Քեզի՛ կ'ըսեմ, գատը՛ն, հարցուց նախարարը որի՛ հարէմէն ես .

— Երլտըզի՛ . . . , պատասխանեց վերջապէս մարդասպան կինը :

Վարագոյրը , որուն ետին Հիւնքեարը կը դարանէր , երերալ սկսաւ : Նախարարը նշմարեց , հարցաքննութիւնը դադրեցուց ու վարագոյրին ետին անցաւ , կինը ձգելով առանձին , սենեակին մէջ , դուռը վրան գոցուած .

Ապտիւլ Համիտ , վարագոյրին ետին ինքզինք կ'ուտէր , պատուիրեց նախարարին պահ մը դադրեցնել հարցաքննութիւնը , մինչեւ որ ինք ետ վերադառնար : Եւ ինքը , Հիւնքեարը , վարագոյրին ետեւի գաղտնի դռնակէն դուրս սահեցաւ . մինչ Նազըմ բաշա վերադարձաւ սենեակը , ուր մարդասպան կինը , ոտքի վրայ , կը սպասէր :

Այսպէս . մէկ քանի վայրկեան լռութիւն մը տիրեց սենեակին մէջ : Նախարարը գաղտագողի ակնարկներով կը զննէր դիմացի կնոջ դիմագծերը :

Վարագոյրը յանկարծ երերաց , նախարարը հասկըցաւ , Հիւնքեարը վերադարձած էր :

Ապտիւլ Համիտ , հարեմ բառը լսելուն պէս , ցընցուած էր , անմիջապէս հրամայած էր ներքինապետին , երթալ չլթայի տակ առնել Երլտըզի Հարէմը :

— Երլտըզի հարէմէն ես , այնպէս չէ՛ , հարցուց նախարարը .

— Այո՛ , պատասխանեց կինը .

— Դուն կը ճանչնայի՞ր Զիյա պէյը .

— Այո՛ .

— Քանի՞ տարիէ ի վեր .

— Երկու տարի կայ .

— Ի՞նչ առիթով .

— Զիս կը սիրէր .

— Ի՞նչպէս , հարցուց նախարարը , դուն հարէմը
չէիր , ի՞նչպէս յարաբերութեան մտած էր քեզի հետ .

— Ներքինի Սայիմ աղայի միջոցաւ , ըսաւ Ֆէ՛իմէ ,
Սայիմ աղան կը բերէր կը տանէր մեր նամակները .

— Բայց ո՞ւր անսած էր քեզ .

— Անգամ մը , պտոյտէ վերադարձիս , տեսած էր
զիս , երբ կառքէն վար կ'իջնէի :

— Իրարու նամակներ կ'առնէիք կուտայիք , ո՞ւր
են այդ նամակները .

— Կը պատռէի .

— Սայիմ աղայէն զատ ուրիշ մէկը չէր գիտէր
ձեր երկուքի գաղտնիքը .

— Ո՛չ , միայն Սայիմ աղան գիտէր , ըսաւ կի՛նը
վստահ չեշտով մը :

Նազըմ բաշա կը խորհէր թէ՛ Սայիմ աղան ալ
սպաննուած էր արդէն հարէմին մէջ :

— Շա՛տ աղէկ , չարունակեց նախարարը , ինչո՞ւ
սպաննեցիր Զիյա պէյը .

— ...

Ֆէ՛իմէ լռեց :

— Ըսէ՛ , աղջի՛կս , ըսէ՛ , կրկնեց նախարարը , ինչ
ո՞ւր սպաննեցիր Զիյա պէյը .

— Ես չէի՛ սպաննողը , պատասխանեց Ֆէ՛իմէ .

— Ինչո՞ւ կ'ուրանաս , յանդիմանեց չարածճի ժպի-
տով մը .

— Ձե՛մ ուրանար , բաշա՛ , ես չէի սպաննողը .

— Ո՞վ էր ուրեմն .

— Ի՛նքը , ի՛նքը , կրկնեց Ֆէ՛իմէ , ի՛նքը մտաւ իր
արիւնը .

— Բայց ծոցէ՛դ ելաւ դաշոյնը , մոռցա՞ր , յիշեցուց

նախարարը .

— Ծոցէս ելաւ , այո՛ , ծոցէս ելաւ դաշոյնը . բայց
ես չէի՝ սպաննողը .

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ , զարմանք , յարեց նախարարը ,
ինչո՞ւ սուտ կը խօսիր .

— Ես սուտ չեմ խօսիր , պնդեց Ֆէ՛իմէ . ես չէի՝
սպաննողը .

— Բայց արիւնթաթախ դաշոյնը քու ծոցէդ ելաւ ,
ասոր ի՞նչ կ'ըսես . . .

— Ծի՛շդ է , իմ ծոցէս ելաւ դաշոյնը , բայց ես չէի՝
որ զայն անոր կուրծքը մխեցի .

— Ը՞վ էր ուրեմն , եթէ դուն չէիր , հարցուց նա-
խարարը .

— Ի՛նքը , ի՛նքը , պատասխանեց Ֆէ՛իմէ , խեղդուկ
ձայնով մը , որուն մէջ կը մարմնանար իր բովանդակ
լուսահատութիւնը , ի՛նքը մտաւ իր արիւնը .

— Յետո՞յ . . . , հարցուց Նազըմ բաշա , հեռզնեաէ
մօտենալով այս խորհրդաւոր ոճիրին լուսաբանութեան .

— Ինք իր ձեռքով դաշոյնը մխեց իր կուրծքը ,
յարեց Ֆէ՛իմէ , և յետոյ ինծի՛ յանձնեց զայն . . . :

Նախարարը խորասուզուեցաւ սեւ կասկածներու
մէջ . կամաց կամաց երեւան կ'ելլէր գաղտնիքը . իրա՛ւ ,
կ'ըսէր ինքիրեն , ձէվատ պէյ իրաւունք ունէր , երբ
խորհրդաւոր ոճիր մըն է կ'ըսէր . արդեօք ճիշդ է՞ր այս
կնոջ յայտարարութիւնը , արդեօք ինքնասպանութեան
մը շուրջը կը դառնար խնդիրը . վերջապէս Ֆէ՛իմէի հա-
մարձակ խօսուածքը , հակառակ հոգեկան տագնապնե-
րուն որոնց տպաւորութեան ներքեւ կը գտնուէր տա-
կաւին , անոր անայլայլ դէմքը , անվերապա՝ խոստո-
վանութիւնները . այս ամէնը վստահութիւն ներշնչելու
բնոյթ ունէին . տակաւ կը համոզուէր կնոջ անմեղու-
թեան , և այս համոզումը կը զօրանար , կ'արմատանար

Իր մտքին մէջ, ա՛յնքան տպաւորիչ էին Ֆէհիմէի խօսքերը: Սակայն մութ կէտ մը կը մնար, լուսաբանութեան կարօտ կէտ մը, սպային ինքնասպանութեան շարժառիթը: Սիրային տուամ մը ծածկուած է, կ'ըսէր ինքնիրեն, այս խորհրդաւոր ոճիրին տակ: Ուստի, փորձեց առաջ տանիլ հարցաքննութիւնը, և մասնաւորապէս ծանրանալ այդ կէտին վրայ.

— Շա՛տ լաւ, ըսաւ նախարարը, ենթադրենք թէ՛ ի՛նք յանձնած ըլլայ ձեզի դաշոյնը, և թէ՛ Զիյա պէյ ինքնասպան եղած ըլլայ. ըսէ՛ ուրեմն, Զիյա պէյ ինչո՞ւ անձնասպանութեան դիմեց.

— . . . :

— Ինչո՞ւ չես պատասխաներ, հարցուց Նազըմ բաշա, ձայնը բարձրացնելով, դուն չե՞ս գիտեր, ինչո՞ւ սպաննեց ինքզինք:

Կինը ջղածգային սարսուռներով սկսաւ լալ, ինքզինք զսպելու անկարող. յետոյ, յանկարծ պոռթկաց.

— Այս անիծեալ կամարներուն տակ ո՞վ կրնայ ապրիլ.

— Ինչ ըսել կ'ուզես, գատը՛ն, ո՞ր կամարներուն տակ.

— Ձէ՛ք հասկնար, բաշա՛, Նըլտըզի մէջ ապրած ունի՞ք. . . :

Վարագոյրը դարձեալ երեքաց, կարծես թէ ուժգին հովէ մը կը շարժէր: Նըլտըզ անունը Բոնաւորին ջիւղերուն կը դալչէր.

— Քեզի՛ եմ գատը՛ն, դուն իմ հարցումի՛ս պատասխանէ, յարեց նախարարը, Զիյա պէյ ինչո՞ւ սպաննեց ինքզինք.

— Որովհետեւ կը լրտեսուէր, պատասխանեց Ֆէհիմէ, որովհետեւ մեր գալտնի յարաբերութիւնը հասկցուած էր Հարէմի մէջ և Զիյա պէյ կը վախնար. . .

— Ո՞րմէ, ընդմիջեց Նազըմ .

— Հիււքեարէն, շարունակեց Ֆէհիմէ, արդէն հարէմին մէջ թշնամիներ շատ ունիմ, նախանձոտներ, որոնք Զիյա պէյը ձեռքէս առնել կ'ուզէին .

— Շա՛տ աղէկ, յարեց նախարարը, սովորաբար ի՛նչպէս, ի՛նչ միջոցով և ո՞ւր կը գտնէիք զիրար .

— Ես շաբաթը մէկ անգամ կրնայի դուրս ելլել, ներքինի մը հետս, կ'երթայի Բերա .

— Ի՛նչ գործով .

— Պաշտօնով .

— Ի՛նչ էր պաշտօնդ .

— Լրտեսութիւն .

— Որո՞նց վրայ .

— Երիտասարդ թըքուհիներու վրայ .

— Ուրի՞շ .

— Հայ դօմիթէներու վրայ .

— Հայերէն գիտե՞ս .

— Այո՛, կը խօսիմ, կը կարդամ, կը գրեմ .

— Ո՞ւր սովրած ես այդ լեզուն .

— Հոս, Հարէմին մէջ, հայ մատմուաղէլէ մը .

— Լա՛ւ, Զիյա պէյ ո՞ւր կը գտնէր քեզ .

— Բէրա, Լիւքսէմպուրկի մէջ, կանխորոշ ժամադրութեան մը համաձայն .

— Ըսել է թէ, հետզհետէ պեղելով հարցաքննութիւնը, ըսաւ նախարարը, ըսել է թէ ամէն շաբաթ կրնայիք իրարու հանդիպիլ Լիւքսէմպուրկի մէջ .

— Այո՛ .

— Ի՛նչպէս յայտնուեցաւ յետոյ ձեր գաղտնի յարաբերութիւնը, ո՞վ մատնեց .

— Պալատին մէջ լրտեսի սո՞վը կայ . Հարէմէն քարտուղար Իզզէթ պէյի լրտեսունին մատնած էր .

— Ո՞վ ըսաւ քեզի .

— Զիյա պէյ ի՛նչքը... , հառաչեց Ֆէ՛իմէ , և գիտէ՞ք ի՛նչ մատնութիւն ըրած էր . Իզգէ՞թ պէյին մատնած էր Զիյա պէյը , իբրեւ Նրիտասարդ Թուրքերու գաղնի գործակալը պալատին մէջ , և զիս ալ անոր գործակիցը... :

— Զիյա պէյ ուրիշ ի՛նչ ըսաւ քեզի , ինքնասպանութեան դիմելէ առաջ քեզի բան մը չըսա՞ւ .

— Ըսաւ , բայց ես կարեւորութիւն չըտուի . չէի հաւտար . երիտասարդ էր , զիրար կը սիրէինք , չէի կարծեր թէ իր կեանքին վերջ պիտի տար այս կերպով .

— Ի՛նչ ըսաւ .

— Մատնուա՛ծ ենք , ըսաւ , Ֆէ՛իմէ՛ , ա՛լ գործ չունինք մենք այս պալատին մէջ .

— Խորհուրդ չը տուի՞ր իրեն փախչելու , հարցուց նախարարը չարամիտ ժպիտով մը .

— Ի՛նչ օգուտ , կրնայի՞նք փախչիլ , պատասխանեց Ֆէ՛իմէ ցաւագին շեշտով մը , լրտեսներէ , լրտեսուհիներէ չըջապատուած , գիշեր ցերեկ հսկողութեան առարկայ , ի՛նչպէս կրնայինք փախուստի ճամբան բռնել : Թէեւ պա՛ն մը խորհեցանք Նգիպտոս փախչիլ , բայց , անկարելի եղաւ . լրտեսներու հսկողութիւնը սաստիկ էր :

— Հիմա շիտակը խօսէ՛ , Ֆէ՛իմէ , յարեց նախարարը , երբ որ շաբաթը մէկ անգամ Բերա կ'երթայիք , դուն ու Զիյա պէյը , Լիւքսէմպուրկի մէջ բնաւ չէի՞ք հանդիպեր հայ յեղափոխականներու .

— Ո՛չ , պատասխանեց Ֆէ՛իմէ վստահ շեշտով մը , երբէ՛ք չեմ հանդիպած հայ յեղափոխականի մը , Զիյա պէյ անոնց խօսքը շատ կ'ընէր . կ'ըսէր թէ՛ Նրիտասարդ Թուրքերուն հետ կը գործեն միասին , թէ՛ վերջերս Եւրոպայէն քանի մը հայ յեղափոխականներ եկած են . մայրաքաղաքիս մէջ խռովութիւններ պիտի հանեն . այս-

քան է իմ տեղեկութիւնս հայ յնդափոխականներուն վրայ :

— Լա՛ւ, լո՛ւ, հասկցուեցա՛ւ, մրթմրթաց Նազըմ՝ բաշա :

Նոյն պահուն, վարագոյրին ետեւէն խժլտութեամբ մը լսուեցաւ, չոր հագի մը ձայնը. Ապտիւլ Համիտի ջիղը բռնած էր, գէշ գէշ կը հաղար :

Նազըմ՝ բաշան այդ հաղը նկատելով ազդանշան մը, դադար տուաւ հարցաքննութեան և ինքը վարագոյրին ետին անցաւ :

Հիւնքեարը կատղած էր, ա՛լ չէր կրնար սպասել հոն, սպասել երկար ատեն. հրամայեց շուտով ճամբել այդ գարշելի կինը, և արգիլել տալ զայն Ելլաթլիխաւար նկուղներէն մէկուն մէջ, ուր սովորաբար կը նետուէին Հարէմին մահուան դատապարտուած թշուառ բռնակցուները :

Նախարարը սենեակին դուռը բացաւ և դուրսը սպասող պալատական աստիկանին հրամայեց կինը փոխադրել Հարէմի քաւարանը : Իսկ ինքը Նազըմ՝ բաշա վերադարձաւ Հիւնքեարին քով :

— Է, կ'ըսէր Ապտիւլ Համիտ, հիմա պարզուեցաւ գաղտնիքը, այս կինը վտանգաւոր գօմիթածի մըն է, Զիյա պէյի մեղսակիցը, այդ ապերախ դաւաճանը պատիժը գտած է, ինք իր ձեռքով, ևս արդէն իմացած էի, Երիսասարդ Թուրքերուն կը հաղորդէ եղբր պալատիս գաղտնիքները. Նազըմ՝ ինծի նայէ՛, տղա՛ս, այս կինը ողջ պահել չըլլար, այս գիշերուընէ կը զրկենք իր սիրահարին, Զիյա պէյի քով. Թո՛ղ անդէնը զիրար գտնեն ու հո՛ն աշխատին գօմիթի ճաններուն հաշուն, չըլլար... :

Ու դիւային քա՛ջած մը ձգեց :

— Սակոյն, Վեհափա՛ռ աէր, առարկեց Ոստիկա-

նութեան նախարարը, այդ կինը պէտք է ապրի ատեն մը, պէտք ունինք իրեն:

— Զը հասկցայ, բացատրէ՛ միտքդ, յարեց Համիտ, ինչո՞ւ պէտք պիտի ունենանք իրեն:

— Վեհափա՛ռ տէր, ըսաւ Նազըմ համարձակօրէն, հարցաքննութեան ընթացքին մէջ դիտեցի որ այդ կնոջ քով չատ մը գաղտնիքներ կան. հայ յեղափոխականներու խօսքեր ալ ըրաւ, ըսաւ թէ՝ Զիյա պէյ յաճախ ատոնց խօսքը կ'ընէր իրեն. նոյնպէս, Երիտասարդ Թուրքերուն, մանաւանդ Թրքուհիներուն վրայ, մեզի կրնայ չահեկան տեղեկութիւններ տալ:

— Կը կարծես, դիտել տուաւ Հիւնքեարը, կը հաւտա՞ս դուն այդ կնոջ անկեղծութեան:

— Այո՛, Վեհափա՛ռ տէր, ըսաւ ոստիկանութեան նախարարը, խորհրդաւոր կին մըն է, ես ատոր համոզւած եմ:

— Շա՛տ լաւ, մէկ քանի օր ալ թո՛ղ ապրի, հրամայեց Հիւնքեարը. բայց, վաղուան ձգելու չէ՛, այս գիշերուընէ պէտք է քաղել անոր բերնէն ամէն գաղտնիք. ես կը վախնամ թէ Հարէմի խաղ մը չըլլայ ասիկա:

— Ամէն բան կարելի է, Վեհափա՛ռ տէր, յարեց Նազըմ, քաջալերուելով իր տիրոջ մտերմական վարմունքէն. Զիյա պէյի սպաննութեան շարժառիթը տակաւին չէ՛ լուսաբանուած ինծի համար, ո՛չ ալ այդ սպանութեան պարագաները:

— Այս գիշեր այդ կինը պալատին մէջ նոր ու խիստ հարցաքննութեան մը կ'ենթարկուի և ամէն գաղտնիք կը պարզուի. այդ խնդիրը վերջացած համարե՛նք: Կը մնայ հիմա կամուրջին այս ոճիւրը վերադրել Հայերուն, կը հասկնա՞ս, Նա՛զըմ...

— Այո՛, Վեհափա՛ռ տէր, պատասխանեց ոստիկանութեան նախարարը, ստրուկի կեղծաւոր ձեւերով Հայերուն կը վերագրենք ոճիրը, սքանչելի՛ յղացում, փայլուն գաղափար... :

Հիւնքեարը ներքին գոհունակութեան շարժուձեւով մը, սկսաւ երերցնել իր եղեռնասուն գլուխը, և քմծիծաղով մը,

— Նազը՛մ, ըսաւ, ուրեմն կը գնահատես տիրոջ տաղանդը .

— Ծառայ եմ Զեր Վեհափառութեան, չողոմեց Նազըմ, ես վաղճեց հիացած եմ Զեր ստեղծագործ հանձարին վրայ, կը պաշտեմ Զեր Վեհափառութիւնը, ո՛չ միայն իբր մարմնացում Բարութեան, այլ մանաւանդ իբրեւ նոր Սողոմոն Իմաստունը... :

— Ապրի՛ս, կը գնահատեմ դատելու կարողութիւնդ, Նազըմ, սպային սպաննութիւնը գործուած է վերջերս եւրոպայէն հոս հասած կարգ մը գոմիթաճիւներու ձեռքով, այնպէս չէ՛ .

— Այո՛, Վեհափա՛ռ տէր .

— Ուրեմն, այսօրուընէ կը սկսիս ամենախիստ միջոցներ ձեռք առնել այդ անիծեալ սրիկաներուն որջը գտնելու . ամէն տուն, ուր հայ մը կը բնակի, խուզարկել կուտաս, մանաւանդ պանդոկները . ձերբակալել կուտաս ամէնքն ալ, խտիր չես դներ սեռի . բոլոր դպրոցներուն վարժուհիները բանտարկել կուտաս, առանց այլ և այլի . այդ գարշելիները թունաւորուած են, ամէնքն ալ դաւաճաններ են . թո՛ղ բանտարկուին, դպրոցները թո՛ղ գոց մնան . տեսնե՛նք ո՛վ կը յոգնի . թո՛ղ Իզմիրեան յամառի տակաւին, թո՛ղ Անգլիայէն օդնութիւն սպասէ... :

— Կէտ առ կէտ պիտի գործադրուի ձեր Վեհափառութեան բարձրագոյն իրատէն . ես այսօրուընէ մայրա-

քաղաքին մէջ սկսել կուտամ խուզարկութիւնները , կրակի պէս առաջ կը տանիմ ձերբակալումները , վերջապէս Հայերուն աչք բանալ չեմ տար :

— Աֆէրի՛ն , ըսաւ Ապտիւլ Համիտ , հիմա դուն պաշտօնատուն գնա՛ , ես այս գիշեր երեւան հասնել կուտամ Զիյա պէյի սպաննութեան բոլոր պարագաները :

Նազըմ բաշա , Հիւնքեարէն հրաժեշտ առաւ և մեկնեցաւ Երլտըզէն ուղղակի դէպի օստիկանութեան դռուը , ուր , Զօհալ Հանըմի բռնաւորը՝ լիվա Մուսթաֆա բաշան , իր վարձած կին լրտեսներուն ժուռնալները ներկայելու համար կը սպասէր իրեն :

ԺԱ .

Սամաթիա զինուորական շղթայի տակ առնուած էր , բայց Դաշնակցականները յաջողած էին , Գնուներն յայտարարեց Դաբրիէլ աղայի տունը գումարուած գիշերաժողովին մէջ , Սամաթիոյ մէջ քսանըութ տուններ զինել ուսմբերով , հրազէշներով ու ռազմանիւթերով :

Ոստիկան զինուորներ ու գաղտնի գործակալներ , որոց մէջ դժբաղդաբար Հայեր ալ կը գտնուէին , գիշեր ցերեկ կը հետապնդէին Դաշնակցականները , որոնցմէ մասնաւորապէս կը փնտռուէին Գնուներն և Անդրէասեանը , ինչպէս նաեւ վարժուհի մը , որ , աւելորդ է կրկնել , օրիորդ Վերգինէ Յակոբեանը պէտք էր ըլլար :

Ընթերցողները կը յիշեն , Մհեր Խասգիւղէն երկրորդ անգամ ըլլալով ձեռնունայն վերադարձած էր , առանց Խուլը տեսնելու , որովհետեւ Խուլը նոյն միջոցին

Սամաթիա գացած էր, ընկեր Մարգարի յանձնարարութեան համաձայն: Եւ սակայն, Սամաթիոյ մէջ ալ իրարու չի հանդիպեցան երկու յեղափոխականները, Մհեր ու Խուլը: Մհեր, Խաազիւղէ վերադարձին, ոսկերիչ Գաբրիէլ աղայի տունը հանդիպած ու ներկայ եղած էր Գեղանուշի մօր հոգեկան տագնապներու տեսարանին, մինչ Խուլը զուր փնտռած էր, իր կարգին, ի՛նք ալ ձեռնունայն վերադառնալով Սամաթիայէն, առանց Մհերը տեսնելու:

Այսպէս, երկու յեղափոխական գործիչներ, երկուքի՛ն ալ ամենափափուկ պաշտօններ յանձնուած, երկուօրէ ի վեր զո՛ւր կը փնտռէին զիրար, և չէին յաջողիր հանդիպիլ իրարու, ապուշ լուսարարի մը մոռացումին հետեւանքով ...:

Խուլը, իրիկուան դէմ ուշ ատեն, Սիրքէճիի կայարանէն դուրս ելած, կ'ուղղուէր դէպի Գարաքէօյի կամուրջը, Ոսկեղջիւրի նաւամատոյցը, Հալլեօղլուի շոգենաւը նստելու համար:

Հապճեպով կը քալէր առանց բոլորտիքը զգիտելու:

Սիրքէճիի կայարանէն, գաղտնի ոստիկան մը կը հետապնդէր Խուլը, առանց նշմարուելու այս վերջինէն: Երբ հասաւ Պահճէ Գաբու և կանգ առաւ ջրավաճառ Պօղոս աղայի խանութին առջեւ, գաւաթ մը ջուր խմելու, գաղտնի ոստիկանն ալ եկաւ Խուլին քով կեցաւ և ուղեց կիտրոնի օշարակ մը խմել:

Խուլը ճանչցաւ, լրտես մըն էր, վարնոց տեսակէ չրտես մը, որ ընդհանրապէս Պոլսոյ կողմերը կը սլըքտար, հայաշատ թաղերու փողոցները: Յաճախ հանդիպած էր իրեն Գուժ Գաբուի, Եէնի Գաբուի և Սամաթիոյ երկաթուղիներու կայարաններուն երկայնքը, և ամէն հանդիպումի, ստիպուած էր ակամայ բարեւներ զրկել մօտէն թէ հեռուէն այդ մարդուկին, որ, մէկ

քանի ամիսներէ ի վեր մանաւանդ, կեղծ ու պատիր կերպերով Զանքեր կ'ընէր յարաբերութեան մտնելու իրեն հետ, իսկ ինքը, ընդհակառակն, ամէն հանդիպելուն, պատրուակ մը կը փնտռէր խուսափելու այդ վտանգաւոր մարդէն :

Այս անգամ, ջրավաճառի խանութին մէջ քով քովի գտնուեցան : Խուլը՝ տասնոցը մարմարին վրայ ձգած, կ'աճապարէր մեկնելու, չոգենաւին պիտի հասնէր, երբ քովի գաղտնի ոստիկանը, օշարակին վերջին ումպը կոկորդին մէջ, ձեռքի նշանով մը կեցուց ինքը, որ պարտաւորուեցաւ անոր օշարակին դրամն ալ ինքը վճարել, և կամայ ակամայ, հետեւիլ անոր :

Ճամբան խօսակցելով կ'երթային .

— Ի՞նչ այսպէս չտապով, հարցուց գաղտնի գործակալը, կեղծաւոր ժպիտով մը .

— Բերա պիտի ելլեմ, ըսաւ ինքը, չուզելով լըտեսին յայտնել իր ընակավայրը, շատ ուշացած եմ արդէն :

— Հոգ չէ՛, յարեց լրտեսը մտերիմ չեչտով մը, դեռ ուշ չէ, ե՛ս ալ Բերա պիտի ելլեմ, այս քանի շաբաթ է, կը փափագէի ձեզի հետ գլուխ գլխի տեսակցութիւն մը վայելել . . . :

Խուլը խօսակ սկսաւ : Շեղակի նայուածք մը սա հեցուց աչքին քովէն և իր արդէն խոժոռ դիմագծերը ծամածռութիւններ առին . ձեռք ինկա՛յ, կ'ըսէր ինքնիրեն, տեսնենք ի՛նչպէս պիտի ազատինք այս մարդուն ճիւղաններէն . բայց, միւս կողմէ, չէր ուզեր ո՛ր և է կասկած մը ներշնչել իր վրայ, կը զգուշանար ինքզինք մատնելէ, ուստի, ակամայ զուարթութիւն մը տալով իր դէմքին, որ կուլար, ինքզինք ամփոփեց, և վաղեմի մտերմի մը համարձակութեամբ,

— Բարեկա՛մս, ըսաւ, ե՛ս ալ կը փափագէի ձեզի

Նետ տեսակցիլ, թէեւ ձեր ծանօթութիւնը չեմ վայելեր, բայց, ինչպէս որ է, առիթ մը չէր ներկայանար. հաւատացէ՛ք, առանց անձամբ ճանչցած ըլլալու զձեզ, բնական, ներքին համակրութիւն մը կը զգայի ձեզի հանդէպ, ամէն անգամ որ հանդիպէի ձեզի. ուրախ եմ որ առիթը պիտի ունենամ այսուհետեւ մօտէն ճանչնալու զձեզ և ձեր բարեկամութիւնը վայելելու:

Լրտեսը խնդաց:

— Շնորհակալ եմ, ըսաւ չարածճի քմծիծաղով մը, դուք զիս չէք ճանչնար, բայց ես զձեզ կը ճանչնամ վաղուց:

Խուլը սրտի սեղմումով մը կը լսէր լրտեսին այս խօսքերը, որոնց ներքեւի սեւ թոյնը կը սողոսկէր իր ուղեղէն ներս. ո՛ւրկէ ո՛ւր, կ'ըսէր ինքնիրեն, այս չաբաշուք մարդուկը պիտի ճանչնար զիս...:

— Միւսի՛ւ Արամ, ի՞նչ կը խորհիք, ըսաւ յանկարծ լրտեսը, կը տարակուսի՞ք արդեօք իմ անկեղծութեանս վրայ. երբ որ Բերա ելլենք ու սրճարան մը քաշուինք, այն ատեն ինքզինքս կը ճանչցնեմ ձեզի:

— Ո՛չ, բարեկա՛մս, կմկմաց Խուլը, բա՛ն մը չեմ խորհիւր, ընդհակառակը, չա՛տ գո՛ւ եմ ձեր ընկերութեանէն, միայն կը խորհիմ թէ չա՛տ ուշ է ժամանակը...:

Կամուրջին բերանը հասած էին, գաղտնի գործակալը, վեհանձն մէկու մը շարժումէն, առաջուրնէ ձեռքին մէջ պատրաստած երկու տասնոցները սանձացուց իր արտաքին մարմանը, և երկուքը միասին անցան:

Խուլը կարօտագին, անձկոտ ակնարկ մը նետեց կամուրջին Ոսկեղջիւրի նաւամատոյցին վրայ, ուր Հալըճօղլուի շոգենաւը կը սուլէր, և ինքնակոչ ընկերօրք քովէն առանց հեռանալու, անցաւ Ղալաթիոյ կողմը:

Շուկայէն վերադարձողներու խուռն ամբօխին մէ-

Չէն կը քալէին :

Լրտեսը չէր հաւններ Խուլին ձեւերը , մէ'կ վայրկեան չէր ուզեր աչքէն հեռացնել զայն , ուստի միշտ քովէն կը քալէր և կը ջանար չը կորսնցնել ամբոխին մէջ :

— Միւսի'ւ Արամ , ըսաւ ընտանի շեշտով մը , եթէ կ'ուզէք թընել մտնենք , քանի որ այդքան կ'աճապաւրէք :

— Ո՛չ , հարկ չըկայ , Եիւքսէք Գալտըրըմէն կ'ելլենք քալելով , ա'լ եղաւ , հոգ չէ' , այս գիշեր ձեզի հետ կ'անցընենք :

Լրտեսին դէմքը չողաց , Խուլը ձեռք տուած էր օձիքը :

— Շա՛տ լաւ , յարեց ժպտելով , քալելով կ'ելլենք Բերա , ձամբան ալ զուարճանալով կ'երթանք , չըլլար :

— Ինչո՞ւ չէ , յարեց Խուլը մեքենայօրէն , քալելով կ'ելլենք , գէշ չըլլար :

Ու սկսան մագլցել Եիւքսէք Գալտըրըմի սանդուղները :

Բերայի Շիտակ ձամբան հասած էին : Լրտեսը կ'ուզէր Խուլը Բերայի նեղ ու մութ գոհնորուն մէջ ձգել , նկուղներէն մէկուն մէջ , ուր սովորաբար ամէն իրիկուն կը հաւաքուէին խաղամուկները :

— Այս փողոցը չը մտնե՞նք , ըսաւ լրտեսը , ցոյց ապով ձախ կողմի նեղ փողոց մը , որուն երկու եզերքներուն վրայ կը բարձրանային բազմաշարի շէնքեր :

— Մտնե՛նք , ըսաւ Խուլը :

— Եւ երկուքը միասին առաջացան և քանի մը քայլ անդին , փողոցին վրայ բացուած փոքր դռնէ մը ներս մտան և իջան նկուղ մը , ստորերկրային սրճարանի մը մէջ , սիկառի և նարկիլէի մուխերէն մթնոլորտը ծանրաբեռնուած ընդարձակ սրահ մը , մարմար սեղաններով ,

չուրջը համախմբուած նստած էին երկսեռ յաճախորդներու խումբեր ու գարեջուր և ուրիշ ոգելից ըմպելիներ կը խմէին :

Այս նկուղը՝ ելլալով լրտեսներուն ժամադրաւայրը կը թուէր, անոնց որջը, ուր ձեռք ինկած որսերը կը բերուէին նախապէս, և ուր սակարկութիւնները կ'ըլլային : Որսերէն չատերը, իրենց քսակը, և նոյնիսկ ժամացոյցը վրայ տալէ յետո՛յ միայն կը յաջողէին ճողոպրիլ Համիտի գործակալներուն ճիրաններէն . իսկ մնացեալները, չը կրնալով կշտացնել զանոնք, բօսքա կ'ըլլային և ուղղակի Գալաթա Սէրայ կ'առաջնորդուէին : Այս կարգի որսերէն էր խուլը, որ իր պատահական բարեկամին (•) հետ անցաւ նկուղին մէկ անկիւնը . և երկուքը քովէ քով նստան պարաս սեղանի մը շուրջ :

Կառսօնը շուտով ցցուեցաւ .

— Ի՞նչ կը խմէք, հարցուց լրտեսը խուլին, զուարթ դէմքով մը .

— Դո՛ւք գիտէք, պառասխանեց խուլը, ես սուրճ մը կ'առնեմ .

— Գարեջուր մը չէ՞ք առներ, յարեց լրտեսը .

— Ո՛չ, ներեցէ՛ք, ոգելից ըմպելիներ արգիւտած են ինձի համար, բժիշկը խստիւ պատուիրած ոգելից ըմպելի չը գործածեմ .

— Գարեջուրը չի՛ մնասեր, սիրելի՛ս, պնդեց լրտեսը :

Յամառիլ անօգուտ էր, համակերպեցաւ խուլը .

— Շա՛տ աղէկ, ըսաւ, գաւաթ մը գարեջուր թո՛ղ բերէ :

Եւ կառսօնը բերաւ երկու գաւաթ գարեջուր, ճօխ, ախորժադրգիւ մեղեկներով :

— Կառսօ՛ն, ըսաւ լրտեսը, մեղի երկու նարկիլէ լեցո՛ւր, քեմպեֆին կակուղ ըլլայ, հասկցա՛ւր .

— Հայ՛սէ, շարունակեց լրտեսը զուարթ դէմքով :

մը, գաւաթը բարձրացնելով ու խուլի գաւաթին դըպ-
ցնելով, ձեր կենս'ցը, պարպե'նք.....

Երկու գաւաթները պարպուեցան.

Լրտեսը մէզէնքերուն վրայ ինկաւ, մինչ խուլը
շուրջը կը պտտցնէր իր կասկածոտ նայուածքները, ա-
ռանց կարեւորութիւն տալու սեղանին վրայ չարուած
աղանդերներուն, տապկած ձուկերուն, կարմիր բոլ-
կիկներուն, կոռավիյի շերտիկներուն ու սալամնե-
րուն:

— Չ'առնէ՞ք, կը հրամցնէր լրտեսը, սա գայայէն
չառնէ՞ք, տեսէ՞ք ի'նչ համով ձուկ է, ձեր խասգիւղի
բէրքը....:

Խուլը ցնցուեցաւ: Լրտեսը վտանգաւոր տեսակէ
լրտես մըն էր, կը ճանչնար զինքը, անունովը տեղովը,
ա'լ ազատում չը կար, կը խորհէր խեղճը, և մտքովը
կ'անիծէր Մ'երը, որ այս փորձանքը փաթթեց իր գըլ-
խուն....:

Կառսօնը նարկիլէ մը բերաւ, խոշոր, չքեղ նար-
կիլէ մը,

— Բարեկա'մ, ըսաւ լրտեսը խուլին ուսը ծեծե-
լով, ա'ռ քաշէ' նայինք, այս առիթը ձեռք չանցնիր
ամէն ատեն, քաշէ' նայինք:

Յետոյ դառնալով Կառսօնին ու ցոյց տալով գարե-
ջուրի թափուր գաւաթները,

— Նորոգէ՛, ըսաւ, մեզէնքերուն ուշադրութի'ւն:
Կառսօնը շուտով վերադարձաւ, երկրորդ նառկի-
լէն ձեռքին մէջ, մարփուշը լրտեսին երկնցուց:

— Գարեջո'ւր, գարեջուրը չը մոռնաս, Կառսօ'ն,
կրկնեց լրտեսը հրամայական շեշտով մը, շուտով բե'ր
նայինք, մեզէնքերուն լաւ նայէ'.

— Ամեսոս, ըսաւ Կառսօնը, և թռաւ:

Երկու վայրկեան ետքը, սեղանին վրայ չարուե-

ցան գարեջուրի լեցուն երկու գաւաթները, ճօխ մէզէները :

— Պարպեցէ՛ք նայինք, բարեկա՛մս, ըսաւ լըտեսը, չա՛տ դանդաղ կ'երթանք կօր, պարպե՛նք որ ուրիշը գա՛յ... :

Գաւաթները դարձեալ պարպուեցան ու լրտեսը դարձեալ ինկաւ մէզէներուն վրայ, այնպէս, ինչպէս մսավաճառի խանութին առջեւ սլքտացող անօթի չուն մը կը յարձակի գետինը նետուած ոսկորի մը վրայ :

Սակայն ինչու ձեռք չէր դպցնէր մէզէներուն, մըտածկոտ կը թուէր .

— Բարեկա՛մս, բողոքեց լրտեսը, ասանկ ընկերութիւն չը՛լար, մէզէներէն առէ՛ք նայինք, տեսէ՛ք, ի՛նչ պատուական ժամպօն է, առէ՛ք նայիմ :

— Ախորժակ չունիմ, կ'ըսէր ինչու, աղերսող նայուածքով մը, հաւատացէ՛ք, բնաւ ախորժակ չունիմ, դեղ կը գործածեմ արդէն :

Ու բաճկոնակի վերի գրպանէն փոքրիկ տփիկ մը հանելով ցոյց տուաւ լրտեսին .

— Նայեցէ՛ք ըսաւ, բանալով տփիկը, այս դեղահատերէն երեք անգամ կ'առնեմ օրը, առտուն, կէս օրը, իրիկուն, միշտ կերակուրէն առաջ .

— Ի՞նչ դեղահատ է, հարցուց լրտեսը .

— Ստամոքսի դե՛ղ է, յարեց ինչու, մարսողութիւնը կը դիւրացնէ և արեան շրջանը կը կանոնաւորէ, Տօգթ . Մալրօյէնիի դեղագի՛րն է... :

— Ըսել է թէ չա՛տ օգուտ ունի ստամոքսին, ըսաւ լրտեսը, քանի՞ հատ առնելու է օրը, կ'ըսէիք .

— Երեք հատ, ըսաւ ինչու .

— Դուք դարձեալ չի՛նել կուտաք, յարեց լրտեսը, ե՛ս ալ ստամոքսի հիւանդութենէ կը տառապիմ, ապկա ինծի՛ տուէ՛ք, ե՛ս գործածեմ .

— Ամենայն սիրով, ըսաւ Խուլը, առէ՛ք, ձեզի՛
թող ըլլայ, ես ուրիշ մը պատրաստել կուտամ՝ վաղը :
Ու ձեռքի տփիկը յանձնեց լրտեսին :

Այս դեղահատերը մասնաւոր խնամքով մը պատ-
րաստել տրուած էին և կը գտնուէին սովորաբար յեղա-
փոխական գործիչներուն քով : Ասոնցմէ մէկ հաւոր
կրնար կէս ժամուան մէջ հոգւոցը կարդալ, տեսակ մը
թոյն էր . . . :

— Է՛, չարունակեց լրտեսը միւսնոյն զուարթ դո-
նով, մեր գործին նայի՛նք հիմա, սա գաւաթները նո-
րոգե՛նք :

— Շնորհակա՞լ եմ, ըսաւ Խուլը, ախորժակս դեռ
գոց է .

— Ախորժակը խմելով կը բացուի, բարեկա՛մս, ա-
ռարկեց լրտեսը, և մէղէներուն վրայ ինկաւ :

— Կը ներէ՛ք, ըսաւ Խուլը, եթէ կարելի է, այդ
դեղահատիկներէն հատ մը տայի՛ք ինծի, այս իրիկուն
ընթրիքէն առաջ պիտի առնեմ .

— Լա՛ւ, լա՛ւ, յարեց լրտեսը եռանդով, ձեռքը
վերցնելով մէղէներէն, ու գրպանը տանելով, առէ՛ք,
առէ՛ք, եթէ կ'ուզէք, երկու հատ առէ՛ք .

— Ո՛չ, չնորհակալ եմ, ըսաւ Խուլը, մէկ հատ
միայն կը բաւէ. այս իրիկուն կերակուրէն առաջ կ'առ-
նեմ .

Ու հատ մը միայն վերցուց տփիկին մէջէն :

Քանի մը գաւաթ ալ պարպեցին ու կը պատրաս-
տուէին մեկնիլ, երբ կառսօնը ներկայացաւ :

— Ա՛ռ, կառսօ՛ն, սա կէս ոսկին, ըսաւ Խուլը,
բաճկոնակի գրպանէն հանելով ու կառսօնին երկնցնե-
լով կէս օսմանեան ոսկի մը, հաշիւը մաքրէ՛, բե՛ր .

Լրտեսը Խուլին ձեռքը թոյլ մը բռնած, իբր թէ
արգելել կ'ուզէր. բայց, Խուլը մտիկ չըրաւ :

Կառսօնը վերադարձաւ, հաշիւին մնացորդ դրամները փոքրիկ պնակի մը մէջ դրած: Խուլը քառասուն բարանոց մը թողուց պնակին մէջ իբրեւ պախիւ:

Երկուքը միասին մեկնեցան ստորերկրեայ դարեջրատունէն, ու նոյն փողոցին անկիւնը, փոքրիկ ճաշարանի մը մէջ մտան:

— Դեղահատը, բացագանչեց լրտեսը, կերակուրէն առաջ չպիտի առնուէր.

Այո՛, կերակուրէն առաջ հատ մը պիտի առնուի, հաստատեց Խուլը, ձեռքը գրպանը տանելով, իբր թէ դեղահատ առնելու համար:

Լրտեսը տփիկին մէջէն դեղահատ մը հանեց, բերանը նետեց ու վրայէն քիչ մը ջուր խմեց: Խուլը հետեւեցաւ լրտեսին, առանց սակայն բերանը նետելու դեղահատը, քիչ մը ջուր միայն խմելով առջեւի գաւաթէն:

Ընթրիքը վերջացուցին և ճաշարանէն դուրս ելան, երբ լրտեսը խիթի գալարումներ սկսաւ զգալ ներսիդին.

— Աման, եղբայր, կ'աղերսէր լրտեսը, բան մը կը զգամ ներսիդիս, աղիքներս կը գալարուին.

— Մի՛ վախնաք, բան չը կայ, կ'ըսէր Խուլը գուրգուրանքով, սա մօտակաները միզելու տեղ մը չը կա՞յ.

— Խիթը կը սաստկանա՞յ, կը պաղատէր լրտեսը, գալարուելով, ներսս կ'այրի, լեզուս կը ցամքի...:

Ու փորը կը սեղմէր երկու ձեռքերով, որոնք հետըզնոտէ կը կծկուէին ու կը քաշուէին: Ուղեքը կը դողային ու գլուխը կը դառնար: Քալիկ կը փորձէր, ա՛լ չէր կրնար առաջանալ, Խուլին կը կոթնէր, իսկ Խուլը, սարսափահար, կ'ուզէր ժամ առաջ կծիկը դնել:

Նեղ փողոցին մէջ անցուղարձը չէր դադրէր, բանուկ փողոց մըն էր: Խուլը կը խորհէր թէ ի՞նչ պիտի

ընէր ինք, եթէ յանկարծ լրտեսը գետին իյնար. ո՛ւր պիտի երթար ինք, կը վախնար :

Խիթը կը սաստկանար երթալով ու լրտեսը ճգնա-
ժամային նոպաներու մէջ կը չարչարուէր :

Թունաւորուած էր :

Լրտեսին ըտզէները համրուած էին. թոյնը խիստ
զօրաւոր բաղադրութիւն մըն էր, չուտով ազդեցու-
թիւնը գործած էր : Խուլը կը մտածէր կամացուկ մը
քովէն հեռանալ, վստահ էր թէ՛ անկուածը վերջնական
էր, և թէ՛ լրտեսը փողոցին մէջ պիտի փչէր շունչը :

Անցորդները կը տեսնէին լրտեսը, և անտարբեր
ակնարկ մը միայն նետելով, կը հեռանային :

Լրտեսը փորին վրայ պառկած, կը հռնտար, հոգե-
ւարքի հոնտիւնը :

Խուլը մութին մէջ սողոսկելով անյայտացաւ. իսկ
լրտեսը, հոն, փողոցին անկիւնը, լքուած, փչեց իր
վերջին շունչը :

Նոյն փողոցի շունները, որոնք անցորդներուն անցքը
խափանելու պաշտօն ունէին, անշնչացած դիակին մօ-
տերը սլքտալ սկսան : Կուգային, կը մօտենային անոր,
ու խուլ հաչոցներով ետ ետ կը փախչէին, այնպէս որ
ի վերջոյ, մարդիկներուն հետաքրքրութիւնը շարժեցին :
Ամէնքն ալ սկսան դիմել դէպի հոն, փողոցին անկիւնը,
ուր կը պառկէր լրտեսին դեռ տաք դիակը : Ամբոխը
հետզհետէ կը խռնէր հոն, դիակին բոլորտիքը :

Քիչ յետոյ, երկու շատիկաններ հասան դէպքին
վայրը, ցրուեցին ամբոխը, մօտեցան, գետնէն վեր առ-
նել տուն դիակը, և կառքի մը մէջ դնել տալով,
Կալաթա Սէրայ տարին զայն :

Խուլը բազմութեան մէջ նետած էր ինքզինք ա-
ռանց նշմարուելու և յաջողած էր անվտանգ իջնել Ղա-
լաթիա :

Հոն, պահականոցին առջևի քարափը սպասող նա-
ւակներէն մէկուն մէջ նետուեցաւ և ուշ ատեն հասաւ
Հալըճօղլուի նաւամատոյցը :

Ամայութիւն մը կը տիրէր բոլորտիքը, փողոցնե-
րուն մէջ անցուդարձը դադրած, միայն քանի մը խա-
նութներ դեռ բաց էին, գինետուն, նպարավաճառի ու
մսավաճառի մէկ երկու խանութներ, ինչպէս նաեւ ջր-
հանկիրներու սրճարանը :

Խուլը Չրգ Սալընի գառիվարը բռնեց ուղղակի
դէպի իր բնակարանը :

Դուռին բանալին միշտ իր վրայ կը կրէր, հանեց
գրպանէն ու դուռը բանալով, առանց աղմուկի ներս
մտաւ :

ԺԲ.

Նազըմ բաշան Երլարզէն վերադարձած, անմիջա-
պէս ձեռնարկած էր իր տիրոջ իրատէի գործադրութեան :
Բոլոր պահականոցները նոր հրամաններ հաղորդուեցան,
նոր խուզարկութիւններ ու նոր ձերբակալումներ ընելու :

Երկու ժամուան մէջ լեցուեցան Պոլսոյ հայ թա-
ղերուն պահականոցները նոր բանաւարկեալներով, գրե-
թէ ամէնքն ալ քոտնէն երեսուն տարու, չիք հագուած
ուսեալ երիտասարդներ : Տուներուն մէջ դարձեալ սկսան
խուզարկութիւնները, դարձեալ թուղթերու դէզեր ու
գիրքերու ծրարներ, կառքերը ղետեղուած, փոխադ-
րուեցան պահականոցները : Արդէն, ոստիկան գինւոր-
ները, կանխաւ իրենց հետ կը տանէին արգիլուած թեր-
թեր, զանազ գաղտուկ մը գրպանը դնելու համար այն

Հայուն, օրուն տունը կը խուզարկէին: Եւ այս էր պատճառը, որ բոլոր խուզարկուած անձերուն վրայ կը գտնուէր արգիլուած թերթ մը:

Նազըմ բաշա, կայսերական իրատէին տրամադրած բոլոր հրահանգները պատկանեալ չըջանականերուն հաղորդելէ ետքը, իր սենեակը քաշուեցաւ, ընդունելու համար ծանօթ լրտես բաշաներէն լիվա Մուսթաֆան, որ ինչպէս յիշեցինք, նոյն օրուան ժուռնալները բերած, հոն կը սպասէր, նախարարին ներկայելու զանոնք:

Ողտիկանութեան նախարարի ազդարարութեան համաձայն, ներս մտաւ լիվա բաշան և նստաւ ձիշդ դիմացը, թաւշապատ քանափէի մը վրայ:

Սովորական հարցումներէ ու պատասխաններէ ետքը, Նազըմ բաշան առաւ ժուռնալները, մէկիկ մէկիկ աչքէ անցուց, մէկ քանինները մէկդի դրաւ իւրեւ կարեւորագոյնները, միւսներուն վրայ արհամարհոտ ակնարկ մը պտտցնելէ յետոյ, վերադարձուց զանոնք լիվային, դիտել տալով թէ՛ այն ժուռնալները զուրկ էին կարեւորութենէ, վերաբերելով միայն երիտասարդ թըրքուհիներու, մինչդեռ Հիւնքեարը, կրկին ու կրկին կը շեշտէր Նազըմ բաշա, գերազանցօրէն կը շահագրգռուէր հայ գօմիթէներու շարժումներով, որոնք այս օրերս, կ'ըսէր, խորհրդաւոր, ահաւոր ու կոնճոտ նկարագիր մը կը ստանային: Վեհափառ Սուլթանը, կ'ըսէր Նազըմ, այս օրերս ուրիշ բաներու քերէք կարեւորութիւն չի տար, բացի հայ յեղափոխականներէն, որոնք, պէտք է խոստովանինք, կ'ահաբեկեն ամբողջ մայրաքաղաքը...:

— Բաշա՛, ըսաւ լիվան, այդ Հայերուն վրայ վաղը պիտի կրնամ Զեր Վսեմութեան բերել վաւերական տեղեկութիւններ, զորս քաղած եմ իմ կին—լրտեսուհիներուս խնամքով:

— Ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, լիվա՛ բաշա,

յարեց Նազըմ, գոհունակութեան անկեղծ չեչտով մը, գիտեմ, դուք անգործ չէք նստած՝ ամէն օր կ'աշխատիք ի փառս Նորին կայսերական Վեհափառութեան, որ իր բարձր գնահատման ապացոյցը տուած է արդէն, ձեր կուրծքը կախելով մեծիօրհնի առաջին պատուանշանը, չէ՞ :

— Շնորհակալ եմ, բաշա՛, ըսաւ լիվան ժպտելով, ես երախտապարտ եմ Վեհափառ Սուլթանին, որ չի՛ մոռնար իր հաւատարիմ հպատակները, և լիաբօւռն կը վարձատրէ անոնց ծառայութիւնները :

Կեղծուպատիր գովեստներու փոխանակումը վերջացաւ նախարարին ու լրտեսապետին միջեւ :

Սուսթաֆա բաշան հրաժեշտ առաւ նախարարէն, վար իջաւ ու իր մասնաւոր կառքը նստաւ, իր ապաւրանքը վերադառնալու համար :

Կառքը կանգ առաւ իր ապարանքին դուռին առջեւ :

Սպասաւորներն ու աղախինները վար թափեցան ու շրջապատեցին բաշան, որ ղուարթ դէմքով մը ներս մտած էր :

Ուր է Բիւլէիւք հանրմ էֆէնտին, այս էղաւ բաշային առաջին հարցումը :

— Վերը սենեակն է, բաշա՛ էֆէնտի, պատասխանեց աղախիններէն մէկը :

Բաշան շատ կը սիրէր, իր միւս կիներէն աւելի՛ շատ կը սիրէր, կը պաշտէր Բիւլէիւք հանրմ էֆէնտին, որ ուրիշ մը չէր, եթէ ո՛չ՝ Զօհալ հանըմը, կամ աւելի ճիշդը, նոյնինքն Մելինէն :

Լիվա բաշան եօթնամեկնոց ծերուկ մըն է, տաքերը չէին բռներ, կարճատես, հազիւ կը տեսնէր, աւկանջները ծանր, ստէպ ստէպ հազացող, ջլախտաւոր, կորաքամակ ծերուկ մը, որ, միեւնոյն ժամանակ, չէր

կրնար վայրկեան մը զրկուած տեսնել ինքզինք կնոջական գգուանքներէ : Իր մէկէ աւելի մանկամարդ կիներուն քով ինքզինք միշտ երիտասարդ ցոյց կուտար . գերմարդկային ճիգեր կը թափէր քիչ մը թարմ երեւնալու , հակառակ տարիքին , որ լեցուած էր :

Կամաց կամաց սկսաւ վեր ելլել սանդուղներէն . երկու կայտառ , մանկամարդ աղախիններու թեւերը մտած , ուղղեց իր դողդոջ քայլերը դէպի Զօհալ հանրմի սենեակը , ուր , դուռը վրան կղզած ետեւէն , կը նստէր մինակը :

Բաշան , երկու աղախիններուն թեւերուն մէջ , Զօհալ հանրմի սենեակին դուռը կը զարնէր .

— Բա՛ց , բա՛ց , Քիւչիւք հանրմ էֆէ՛նտի , դուռը բա՛ց , կը մլաւէր լիվան քնքոյշ ձայնով մը , որ կը դողդողար :

Զօհալ իսկոյն տեղէն ցատկեց , վազեց բացաւ դուռը , ու ներս ընդունեց ծերուկը , իր ատելի տէրը :

Բաշան Զօհալի թեւը մտած . դանդաղաքայլ , երեւալով , անցաւ նստաւ բազմոցին անկրէնը , իր քով նստեցնելով Քիւչիւք հանրմը :

— Է՛ , խօսէ՛ նայիմ , հանր՛մս , ի՞նչ կայ՝ ըսաւ լիվան :

— Բաշա՛ էֆէնտիս , յարեց Զօհալ , գիտէ՛ք այսօր ո՛վ եկաւ .

— Ո՞վ եկաւ , կրկնեց լիվան .

— Պալատական մը , շարունակեց Զօհալ , երէտըդէն ուզեր են դձեղ .

— Ե՛րբ , ո՞վ է ուզեր զիս . . .

— Այս իրիկուն , ըսաւ Զօհալ , կարծեմ թէ ուշա , ցաք , Վեհափառ Սուլթանը դձեղ ուզած է տեսնել .

— Ի՞նչ կ'ըսէք , ի՞նչ կ'ըսէք , բացադանչեց լիվան .

Դողը բռնած էր, արդեօք ինչո՞ւ պիտի ուզուէր
Երլորդէն :

Մշտ ոստիկանութեան նախարարին հետ էր իր
գործը :

— Ուրեմն, ի՞նչ լիվան վրդոված, ոտքի ելլելով,
ես պէտք է աճառեմ, այս իրիկուն պէտք է Երլորդ
գտնուիմ :

— Այդպէ՛ս պատուիրեց պալատականը, ընդմիջեց
Զօհալ, արդէն սիրտը շատ նեղուեցաւ, երբ տունէն
ըսուեցաւ իրեն թէ՛ բաշան բացակայ էր :

— Ի՞նչ ըսաւ Երլորդէն եկողը, դարձեալ հարցուց
լիվան, հազնեա՞յ անհամբերութեան նշաններ ցոյց
տալով :

— Հսաւ թէ, պատասխանեց Զօհալ, շատ ստիպողա-
կան է, պէտք է բաշան մինչեւ իրիկուն Երլորդ գտնուի,
ըսաւ :

— Ուրեմն ի՛նչ կեցեր եմ դեռ, ըսաւ լիվան ու
ոտքի ելաւ :

Կառքը դարձեալ պատրաստեցին ու լիվա բաշան
վար իջաւ :

Զօհալ լայն շունչ մը քաշեց, գոհունակութեան ու
թեթեւացումի շունչ մը. կուրծքին վրայէն ծանր կա-
փարիչ մը վերցուած էր, ա՛յնքան կը տառապէր տա-
րաբաղդ մանկամարդունին իր ծեր բռնաւորին ճնշիչ
ներկայութենէն :

Կառքը մեկնեցաւ, և ապարանքին բնակչուհիները
խաղի խնդումի տունն իրենք զիրենք, ամէնքն ալ
գիտէին թէ՛ լիվա բաշան շատ ուշ պիտի վերադառ-
նար պալատէն, թերեւս կէս գիշերէն մէկ երկու ժամ
ետքը :

Զօհալի ուրախութեան չափ չը կար, այս գիշեր
խաղաղ քուն մը պիտի քաշէր, իր ննջատենեակին մէջ,

դուռը ետեւէն ամուր մը կղպուած :

Լիվա բաշան երլտըզ հասաւ և առաջնորդուեցաւ ուղղակի կայսերական քարտուղարութեան դիւանը :

Քարտուղարները մեկնած էին , միայն Արաբ Իզզէթ պէյ կը մնար հոն , Զիյա պէյի սպաննութեան հետեւան քով բանտարկուած Ֆէհիմէի հարցաքննութիւնը պիտի վարէր ինք անձամբ , ինչպէս որ հրամայած էր իր տէրը , Ապտիւլ Համիտ :

Սակայն այդ հարցաքննութեան սկսելէ առաջ , Իզզէթ պէյ ուրիշ կարեւոր պաշտօն մըն ալ ունէր , լիվա Մուստաֆա բաշային խնդիրը քննելու պաշտօնը :

Բայց ի՞նչ խնդիր ունէր լիվա բաշան , չէ՞ որ ինքը պալատի հաւատարիմ ծառաներէն , հայկական գործերու մասնագէտ էր և Սասունի Զարդերուն մէջ կարեւոր դերակատար մը հանդիսացած էր . ի՞նչ կրնար դարձած ըլլալ իր անունին շուրջը , որ միշտ անաղարտ (?) մնացած էր , երլտըզի բառարանին լեզուովը . . . : Արդեօք նոր յայտնութիւն մը կար մէջտեղ , արդեօք դաւադրութիւն մը կար , ի՞նչ կար արդեօք :

Լիվա Մուստաֆա բաշան , իբրեւ արքունի լրտեսապետներէն մէկը , վարժուած էր երլտըզի մէջ միշտ յարգանք և ջերմ ընդունելութիւն մը գտնելու , նոյն իսկ արժանացած էր քանիցս Վեհափառ Խալիֆային ունկնդրութեան պատիւին , հետեւաբար իրաւունք ունէր արաբ Իզզէթ պէյին կողմէն արտասովոր մեծաբանքներ սպասելու : Զարմանք , բոլորովին հակառակը տեղի ունեցաւ : Լիվան դիւանէն ներս մտնելուն , Իզզէթ պէյ ո՛չ միայն ոտքի չելաւ , ո՛չ միայն քաղաքավարութեան տարրական ձեւակերպութիւնները չը կատարեց , այլ նոյնիսկ , խրոխտ և արհամարհոտ դիրք մը բռնեց Ապտիւլ Համիտի հաւատարիմ լրտեսապետին հանդէպ , քանի մը վայրկեան ոտքի վրայ կեցնելով այո

վերջինը, և յետոյ, բաւական ժամանակ յետո՛յ միայն հաճեցաւ հրամայել որ նստէր իր դիմացը, դուռին մօտերը զրուած հասարակ աթոռի մը վրայ, որ ամբաստանեալներու նստարանին շատ կը նմանէր:

Լիվա Մուստաֆա բաշան սրտէն զարնուեցաւ. ի՞նչ կը նշանակէր, ո՞վ պիտի ըլլար արաբ Իզզէթ մը, երէկւան նորեկը, Սիւրիացի կաւատ մը, որ պիտի յանդերձնէր ա՛յսպէս անարգել զինքը, վաղեմի զինւորական մը, զօրաբաժնի հրամանատար մը, որ օսմանեան բանակին փառքերէն մէկը, թերեւս միակ փորձառու ռազմագէտը կը համարուէր: Հասարակ աթոռին վրայ նստած, կատաղութենէն պիտի ճաթէր, դժուար, իրեն համար խիստ դառն կը թուէր մարսել այս նախատինքը: Ի՛նչ... կ'ըսէր ինքնիրեն, կեանքս, պատիւս, հարստութիւնս, աստիճաններս ու բոլոր կիներս, մէկ խօսքով, բովանդակ էութիւնս՝ այս գժուձ Արաբին, այս գորագիրին աչքին ոչինչ է, զրօ՞ մըն է եղեր, հա՛: Եւ հետզհետէ կը կորսնցնէր իր պաղարիւնը:

Իզզէթ պէյ, սեղանին վրայ ծռած, արագ արագ կը գրէր, մեծածաւալ թերթի մը վրայ, որուն կէսը սեւցած էր արդէն: Կը գրէր, առանց դադար առնելու. եթէ աչքերը վեր առնէր, պիտի հանդիպէին իրտեսապետ բաշայի շանթարձակ աչքերուն, որոնց մէջ նոյն պահուն եղեռնական խորհուրդներու հրդեհ մը կը վառէր:

Վերջապէս աւարտեց գիրը, գլուխը վեր առաւ Ապտիւլ Համիտի երկրորդ քարտուղարը, որ Թահսին բաշայէն ետքը, և թերեւս Թահսինէն աւելի ամենազօրէր երկրորդի մէջ, մանաւանդ այն օրերը:

— Մուսթաֆա՛ բաշա, ըսաւ Իզզէթ հեգնոտ չարժուձեւով մը, եղա՛ւ ասիկա, ինչե՛ր կը լսենք, ինչե՛ր.

Լիվա բաշան սարսուաց, իր աղպղպեղ մօրուքը

սկսաւ չարչարել :

— Ի՞նչ կայ, բարձրապատիւ պէ՛յս, ի՞նչ կայ, ինչդրեմ, պարզ խօսեցէ՛ք .

— Քիչ մը համբերեցէ՛ք, շարունակեց Իզզէթ, սպառնալից դէմքով մը, հի՛մա պիտի պարզեմ խնդիրը :

Եւ սեղանին զիւր հնչեցուց :

Ելլալով բարապան մը ներս մտաւ :

— Շէրի՛ֆ աղա, հրամայեց մապիյնի քարտուղարը, իմաց տո՛ւր Արիֆ պէյին, ըսէ՛ թէ եկած է մարդը, կը սպասենք իրեն :

Բարապանը մեկնեցաւ :

— Այսպէս հա՛, ձայնը բարձրացուց Իզզէթ պէյ, դժնէտեսիլ դէմքով մը, ձեր ապարանքին մէջ քաշուած լրտես կիներու գիրկերուն մէջ, լիառատ թողակներով յղիացած ու բացառիկ պատիւներով սոնքացած, ոտքի տակ կ'առնէք ձեր վարձատրուած պարտականութիւնները, կ'ուրանաք կայսերական անձուն երախտիքները, և կը յանդգնիք կազմակերպել ձե՛ր իսկ ձեռքով, դաւաճաններու լէզէո՛ն մը, Նորին Օգոստափառ Խալիֆայութեան սրբազան Անձին դէմ... .

— Քա՛ւ լիցի, վեհաշո՛ւք պէյս, քա՛ւ լիցի, մուլտաց լրտեսապետ բաշան, գունատ, ընկճուած դէմքով մը, զրպարտութի՛ւն է, զրպարտութի՛ւն. ես այս տարիքիս մէջ, մէկ ոտքս գերեզմանը, ինչպէ՛ր պիտի կըրնայի գործել այդպիսի ոճիւր մը, ես որ ամբողջ կեանքս անցուցած եմ Վեհափառ Խալիֆայիս կեանքը պաշտպանելով, ես որ այս մազերը — ցոյց տալով ի՛ր մօրուքը — ճերմկեցի պատերազմներու մէջ, ես պիտի ուրանայի կայսերական բարիքնե՛րը... ., քա՛ւ լիցի, պէ՛յս, քա՛ւ լիցի, զրպարտութի՛ւն է, զրպարտութի՛ւն... .:

— Զրպարտութիւնն չէ՛, գոռաց Իզզէթ, շատ առաջ մի՛ երթար, լի՛վա, երկտըզի մէ՛ջ կը գտնուիս, հոս, Ալլահի Ստուերին, Տիեզերքի Մեծ Խալիֆային արդարադատ Գահին առջեւ, զրպարտութիւնը չի՛ կըրնար տեղ ունենալ, Վեհափառ Սուլթանին ամենատեաւաջքէն նշանախեց մը չի՛ վրիպիր, գիտե՞ս... :

— Կ'աղաչե՛մ, բարձրաշուք պէ՛յս, կը պաղատի՛մ, մի՛ բարկանաք, հանդարտեցէ՛ք, ես պատրաստ եմ կրեւու պատիժներուն ամէնէն՛ն խիստը, եթէ ամենադոյզն փաստ մը ցոյց տրուի, եթէ հաստատուի ինծի վերագրուած յանցանքը... :

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, կրկնեց Իզզէթ, վագրի չիլ նայուածք քմը չանթելով լիվա բաշային, որ դիմացը կը դողար, բզքտուելու սահմանուած որսի մը պէս. քիչ մը համբերէ՛, հի՛մա պիտի տեսնես, հի՛մա պիտի պարզուի իրականութիւնը, ես այդ կեղծաւոր ձեւերէն խաբուող ապուշներէն չե՛մ, կը հասկնամ :

Նոյն պահուն սենեկապետ Արիֆ պէյ ներս մտաւ :

Իզզէթ պէյի սենեակը լոյսերու մէջ կ'ողողուէր. վարագոյրները վար ձգուած, որմերը գորգերով պատած, արեւելեան չուայ կահոյքներու ցուցանանդէս մը :

Արիֆ պէյ անցաւ նստաւ սեղանին առջեւ, կայսերական քարտուղարին աջ կողմը :

Իզզէթ պէյ գրգռուած կ'երեւար :

— Ի՞նչ ըրիք, հարցուց սինեկապետը, Վեհափառը կը սպասէ, ի՞նչ եղաւ, Իզզէթ պէյ :

— Զեզի՛ կը սպասէի, յարեց Ապտիւլ Համիտի սիրական քարտուղարը, թուղթերը կարգի դրած եմ, բաշա՛ն ալ եկաւ, ահա՛ւսսիկ :

— Մուսթաֆա՛ բաշա, ըսաւ Արիֆ պէյ, լիվա բաշային, շիտակը շա՛տ վշտացած է Վեհափառը, սոսկալի վատութիւն մը գործած էք :

— Ներեցէ՛ք, Մապէյնճի՛ պէյ, յարեց լիվան ողորմուկ ձայնով մը, կ'աղաչե՛մ, սխալո՛ւմ մը չըլլայ:

— Ի՛նչ սխալում, կշտամբեց Արիֆ պէյ, ցնդա՞ծ էք, բաշա՛, դուք չէ՛ք լիվա Մուսթաֆա կոչուած անձը, կին լրտեսներու ծանօթ լրտեսապետը... , ուրիշ մէկը գիտէ՛ք այդ պաշտօնով. աւելորդ խօսքերով ժամաւաճառ չըլլա՛նք:

Յետոյ դառնալով Իզզէթ պէյի.

— Իզզէթ պէյ, ըսաւ, սկսի՛նք, Վեհափառը կըսպասէ՛:

Իզզէթ պէյ սեղանի գիւը հնչեցուց դարձեալ:

Բարապան Շէրիֆ աղան ցցուեցաւ դուռին չեմքը:

— Շէրիֆ աղա, ըսաւ Իզզէթ պէյ, նայէ՛, ուրիշ ո՛վ կայ դուրսը, հետդ ա՛ռ, ներս եկէ՛ք շուտով:

Շէրիֆ աղան դուրս ելաւ և քիչ վերջ վերադարձաւ ուրիշ բարապանի մը հետ:

— Հանուեցուցէ՛ք այս մարդը, հրամայեց Արիֆ պէյ, ցոյց տալով լիվա Մուսթաֆա բաշան, միայն չապիկ վարտիքը վրան թողուցէ՛ք:

Լիվան իսկոյն ոտքի ելաւ:

Բարապանները, հուղկահարներու սերունդէն երկուքն ալ, լրտեսապետին վրայ յարձակեցան, ու սկսան հանուեցնել զայն, կօշիկներն ու գուլպաները նոյնպէս, վրան մնաց լոկ շապիկ վարտիք մը:

Խուզարկութիւնը սկսաւ երկու պալատականներուն, Արիֆ ու Իզզէթ պէյներուն ներկայութեան:

Շէրիֆ աղան լիվա բաշայի լայն վերարկուի քովի գրպանին մէջէն քաշեց հանեց մեծկակ ծրար մը, զոր բերաւ դրաւ սեղանին վրայ:

Քարտուղար ու սենեկապետ իսկոյն թառեցան այդ ծրարին վրայ, մինչդեռ միւս բարապանը, լիվայի վերարկուին միւս գրպանէն քանի մը նամակներ հանեց ու

բերաւ դրաւ սեղանին վրայ :

Բարապանները , առաջ տանելով իրենց խուզարկութիւնը , միւս գրպաններուն մէջէն հանեցին փոքրիկ թղթապանակ մը , շատ մը թուղթեր , ոսկիներով լեցուն արծաթաթել քսակ մը , ոսկի քթախոտի տուփ մը , թանկագին համրիչ մը , և այլն :

Լիվա Մուսթաֆային աչքերը մեծկակ ծրարին յառած էին . միւս առարկաները կը ճանչնար , իրեն կը վերաբերէին ամէնքն ալ , բայց , այդ մեծկակ ծրարին բոլորովին օտար էր ինք , ինչպէս նաեւ նամակներուն . այդ անիծեալ թուղթերը , կը խորհէր ինքնիրեն , ինչպէս սպրդած էին իր գրպաններուն մէջ... : Կասկածներու մէջ ինկած , տակաւ կը կորսնցնէր ինքզինք . քայքայում մը , փլուզում մը կը զգար ինք իր մէջ :

Երկու բարապանները , խուզարկութիւնը վերջացուցած , դարձեալ հագուեցուցին լիվա բաշան , որ այս անգամ ընկճուած , գրեթէ փլաւ ինկաւ աթոռին վրայ , գունաթափ , ջախջախուած :

— Աս ի՞նչ է , բաշա՛ , ի՞նչ է այս ծրարը , գոռաց իզգէթ պէյ , ձեռքին մէջ բռնած մեծկակ ծրարը , զոր կը քրքրէր Արիֆ պէյի օգնութեամբ , ի՞նչ գործ ունի աւսիկա գրպանիդ մէջ :

— Ի՞նչ է , ներեցէ՛ք , հեծեց լիվան , ի՞նչ ծրար է ատիկա , ես չե՛մ յիշեր ատանկ...

— Չե՛ս յիշեր... , ծաղրեց Արիֆ պէյ , գրպանիդ մէջ կը պահես , ու չես յիշեր անորի՛նչ բլլալը , այնպէս չէ... :

Ծրարը քակեցին երկու պէյերը , լիվա բաշային աչքերուն առջեւ , և մէկիկ մէկիկ սեղանին վրայ շարեցին .— Եւրոպայի զանազան կեդրոններուն մէջ հրատարակուած հայ յեղափոխական թերթեր . ԴՐՈՇԱԿ , ՀՐՈՇԱԿ , Ապսակ , Նոյնպէս , Երիտասարդ Թուրքերու հրա-

տարակութիւններէն պարբերականներ ու տետրակներ.
Մեքսիկէք, Օսմանլը, ևն :

— Ասոնց ի՞նչ կ'ըսես, լրտեսագետ բաշա, հարցուց Իզզէթ պէյ յոխորտանքով մը, պատասխան մը տո՛ւր, բացատրէ՛ նայիմ, ի՞նչ պիտի ըսես ասոնց :

Լրտեսագետը սա՛մուկած, աթոռին վրայ գամուած կը մնար. լեզուն ընուած, գլուխը կախ, անհասկնալի քառեր մուտալով ու մերթ ընդ մերթ երերցնելով գլուխը, բա՛ռ մը չէր կրնար արտասանել, ի՞նչ ըսէր, կրնա՞ր հաւտացնել Էլիմացի սատանաներուն, կրնա՞ր համոզել զանոնք. ցուրտ, մոռելալին լուծիւն մը :

— Ձը խօսի՛ս, դաւաճա՛ն, մոռցեց Իզզէթ պէյ, Եւրոպայի և Ամերիկայի հետ գաղտնի յարաբերութիւններ կը մշակես, Տէրութեան ոխերիմ թշնամիներուն խռովարար ու գրգռիչ հրատարակութիւնները կը քաջալերես, և չարաչար գործածելով Նորին կայսերական Վեհափառութեան վստահութիւնը, ամենասուրբ Անձին գէ՛մ կը դաւիս .

— Հիւնքեարը քեզի՛ կը վստահի, կը գողտքի իր կարգին Ապտիւլ Համիտի սենեկագետը, քեզի՛ կը յանձնէ գօմիթածիւներուն գաղտնիքները երևան հանելու փափուկ գործը, քու իշխանութեանդ ներքեւ կը դնէ լրտես կիներու խումբ մը, հոկելու համար հայ խռովարարներու ամէն մէկ շարժումին վրայ, ու դուն, ապերախ դաւաճան, կ'ելլես անոնց թերթերուն գործակալութիւնը կը ստանձնես .

— Փատիշահիս գլխո՛ւն համար, կը պաղատէր լիւսն ընկճուած, մտիկ ըրէ՛ք վայրկեան մը, ես տեղեկութիւն չունի՛մ այդ թուղթերէն, թշնամիներու գործէ, գրպանս նետած ըլլալու են :

Երկու պէյերը քահճա՛ մը փրցուցին :

— Հաւատացէ՛ք ինծի, չարունակեց լիւս բաշան

իր պաշտպանողականը, գթացէ՛ք տարիքիս, ես անմեղ եմ, անմեղ, երբէք տեղեկութիւն չունիմ այդ թուղթերէն...

— Շա՛տ աղէկ, ըսաւ Արիֆ պէյ, դառնալով Իզզէթ պէյի, այդ ծրարը մէկդի դրէ՛ք առ այժմ, հոգ չէ՛, վայրկեան մը հաւատա՛նք իրեն. այդ պաշտպանողականը թո՛ղ Հիւնքեարին առջե՛ւ շարունակէ...

— Կ'աղաչե՛մ, պէ՛յ էֆէնտիներս, հաւատացէ՛ք անկեղծութեանս, այս տարիքին մէջ սո՛ւտ պիտի խօսէի, ես այդ ծրարը հո՛ս տեսայ, երբէ՛ք տեղեկութիւն չունէի, թշնամիներու կողմէ դրուած է գրպանս:

Արիֆ պէյ, նամակները զատելով ու մէկիկ մէկիկ աչքէ անցընելով.

— Ասո՛նց ի՛նչ պիտի ըսես նայիմ, Մուսթաֆա՛ բաշա, այս նամակներուն ի՛նչ պիտի ըսես...

Լիվա բաշան այդ նամակներէ՛ն ալ տեղեկութիւն չունէր:

— Առա՛ջ եկո՛ւր, առա՛ջ, կրկնեց Իզզէթ պէյ, աչքերովդ տե՛ս, նայէ՛ որի՞ է հասցէն:

Մուսթաֆա բաշան ոտքի ելաւ, երկու ձեռքերով մէջքը բռնած, երեքալով ու դանդաղ քայլերով մօտեցաւ սեղանին:

— Ա՛ռ, ձեռքդ ա՛ռ, հրամայեց Իզզէթ պէյ, տե՛ս, այս նամակները չե՛ս ճանչնար, ներքեւի կարմիր կնիքները չե՛ս գիտեր որո՛ւ են:

Լրտեսապետը նուազած ինկաւ սեղանին առջեւ:

Կարմիր կնիք մը տեսած էր նամակներէն մէկուն ներքեւ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կնիքը. նամակը թուրքերէն էր, Բերայէն ղրկուած, Գօմիթէին կողմէն:

Բարապան Շէրիֆ աղան չուտով հասաւ, ձեռքը որուակ մը, մօտեցուց լիվա բաշայի քիթին, սթափե-

ցուց ու գետնէն վերցնելով տարաւ նստեցուց աթոռին վրայ :

— Ճանչցա՞ր կնիքը, բաշա՛ էֆէնտի, ծաղրական չեշտով մը հարցուց Արիֆ պէյ, քու ընկերներէ դէ, գօմիթածի բարեկամներէդ. պատմէ՛ նայինք, ի՛նչ կը գրեն քեզի...

Լիվա բաշան ինքզինք կորսնցուցած էր, պատասխանելու վիճակի մէջ չէր :

Իզզէթ պէյ սկսաւ քաղել նամակները, թիւով երեք, որոնք վերջին երկու շաբաթուան մէջ գրուած, ղրկուած էին լրտեսապետին, երեքն ալ գրեթէ նոյն իմաստով : Այս նամակներէն մէկուն մէջ կը յիշուէր Ֆէհիմէյի անունը, Զիյա պէյի սիրունին, որուն բերած տեղեկութիւնները, կը չեշտուէր նամակին մէջ, Երլադզի կարգ մը գաղտնիքներու մասին, խիստ գո՛յ թողուցած էին Դաշնակցութիւնը. և այդ բանին համար շնորհակալութիւն կը յայտնուէր լիվա Մուսթաֆա բաշային, որուն բարեացակամութեան շնորհիւ, Դաշնակցութիւնը կը վայելէր ամէն ազատութիւն հաւաքոյթի, երթեւեկի, ևն : Ուրիշ նամակի մը մէջ, լիվա բաշայէն կը խնդրուէր շարունակել Ֆէհիմէյի միջոցաւ հասցնել իր թանկագին տնդեկութիւնները Երլադզի գաղտնիքներուն նկատմամբ, և իրեն կը խոստացուէր, իր այս ծառայութիւններուն փոխարէն, եւրոպական բոլոր թերթերուն մէջ իրեն դէմ կծու յօդուածներ հրատարակել, իր հասցէին, սպառնալիքներով ու նախատինքներով, մասնաւորապէս ի վեր հանելով Ապտիւլ Համիտի կին լըրտեսներու ինամակային՝ նոյնինքն լիվա Մուսթաֆա բաշային տաղանդը, հոտառութիւնը, զոր չէր թերահար ամէն առիթներու մէջ փորձով ապացուցանելու, Հայ Յեղափոխական գործիչներն ու Երիտասարդ Թուրքերը հետապնդելու գործին մէջ, ևն : Երրորդ նամակին

մէջ, որ աւելի մօտ թուական մը կը կրէր, ի պաշտօնէ լիվա բաշային կը հաղորդուէր թէ՝ Դաշնակցութեան Պոլսոյ Մարմինը, հետեւանք տալով կիներու լրտեսապետ լիվա Մուսթաֆա բաշային կրկնակի թախանձանքներուն, վճռած է մահով պատժել Ապտիւլ Համիտի սիրական թիկնապաններէն Զիյա պէյը, որ պալատի կին լրտեսուհիներէն Ֆէհիմէն նախապէս սիրած, յետոյ լքած էր՝ իմանալով անոր գաղտնի, անձնուէր ծառայութիւնները, հայ յեղափոխական Դաշնակցութեան Դատին. Զիյա պէյը, գաղտնի յեղափոխական լիվա Մուստաֆա բաշային վտանգաւոր հակառակորդը, որ վերջերս սպառնացած էր մատնել Ֆէհիմէն, լիվա բաշային բանբերուհին, որ, կին լրտեսուհի իր հանգամանքովը, օրը օրին Դաշնակցականներուն կը հաղորդէր ելուորդի գաղտնիքները...

— Հերի՛ք է, ա՛լ հերի՛ք է, բացազանչեց Արիֆ պէյ, հասկցուեցա՛ւ, հասկցուեցա՛ւ, կարճ կապեցէ՛ք, Իզզէթ պէյ, Վեհափառը կը սպասէ քննութեան ելքին:

— Այո՛, այո՛, կրկնեց Իզզէթ պէյ, ամէն բան պարզուեցաւ:

Յետոյ սեղանին զիլը հնչեցուց:

Շէրիֆ աղա երեւցաւ չեմքին վրայ.

— Շէրիֆ աղա, հրամայեց Իզզէթ պէյ, դուռին առջեւ սպասեցէ՛ք, դուն ու Սէլիմ աղան հսկեցէ՛ք ասոր վրայ:

Երկու պալատականները, լիվա Մուսթաֆան երկու բարապաններուն յանձնեցին ու իրենք գացին Հիւնքեարին քով, որ կը սպասէր առանձնասենեակին մէջ.

— Ո՛ւր մնացիք, գոռաց Ապտիւլ Համիտ բարկացող դէմքով մը, ի՞նչ եղան հարցաքննութիւնները.

— Վեհափա՛ռ տէր, պատասխանեց Իզզէթ պէյ,

երկու ձեռքերը հորիզոնական դիրքով օդին մէջ տարու-
բերելով, յայտնութիւններ, յայտնութիւններ . . . ,
գաղտնիքը պարզուեցաւ .

— Ի՛նչպէս, ընդմիջեց Հիւնքեարը, շուտով պատմէ՛
նայինք, ի՛նչ եղաւ Զիյա պէյի սպաննութեան խնդիրը :

— Վեհափա՛ռ տէր, յարեց Արիֆ պէյ, Ֆէհիմէն
հարցաքննելու հարկ չը մնաց, կիներու լրտեսագետին
քո՛վ է ամէն գաղտնիք .

— Հէ՛, բացադանչեց Համիտ, ո՞ր լրտեսագետին
կ'ըսէիր .

— Կիներու լրտեսագետին, Վեհափա՛ռ տէր, կըրկ-
նեց Արիֆ պէյ, լիվա Մուսթաֆա բաշային, Սասունի
հերոսներէն, պէտք է յիշէ Ձեր Վեհափառութիւնը .

— Է՛, յարեց Համիտ արհամարհող չեչտով մը,
պատմէ՛ նայինք ի՛նչ է եղեր. Մուսթաֆա բաշային հետ
ի՛նչ կապ կրնայ ունենալ Զիյա պէյի սպաննութիւնը .

— Վեհափա՛ռ տէր, միջամտեց Իզզէթ պէյ, խու-
զարկութիւնը սոսկալի գաղտնիքներ երեւան հանեց .
այդ բաշան՝ ա՛յնքան վարձատրուած ու Ձեր Վեհափա-
ռութեան շնորհները վայելած այդ ապերախտ, այդ դա-
ւաճան, այդ վարնո՛ց արարածը, չարաչար գործածելով
կայսերական բարձր վստահութիւնը, գաղտնի յարաբե-
րութեան մտեր է խռովարար Գօմիթէներու հետ .

— Ո՞ր Գօմիթէներուն, ընդմիջեց Համիտ .

— Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն կոչուա-
ծին հետ, գիտէ՞ք, Վեհափա՛ռ տէր, նամակները, թղ-
թակցութիւնները բռնուեցան, և այս պահուս մեր ձեռ-
քերուն մէջ կը գտնուին : Իր գրպանին մէջէն հանուե-
ցան Եւրոպայի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի և ուրիշ եր-
կիրներու մէջ հրատարակուած չատ մը փաստակար թեր-
թեր, պարբերականներ, տետրակ, Դրօշակ, Հնչակ,
Մեօվիէթ, և այլն : Ձեր Վեհափառութեան անհուն բա-

քիճները վայելող այս մարդուկը, դեռ վերջերս, երկու շաբաթ առաջ, գաղտնի թղթակցութիւններ ըրեր է Կ. Պոլսոյ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան պետերուն հետ, և գիտէ՞ք, Վեհափա՛ռ տէր, ի՛նչ միջոցով.

— Ի՛նչպէս, հարցուց Համիտ, հետզհետէ տարուելով իր քարտուղարին անսպասելի յայտնութիւններուն հոսանքէն, ի՛նչ միջոցով ըրեր է այդ թղթակցութիւնները.

— Ֆէհիմէյի՛, Ֆէհիմէյի՛, Վեհափառ տէր, յարեց Արիֆ պէյ, և Զիյա պէյը Ֆէհիմէյի ձեռքով ի՛նք սպաննել տուեր, ի՛նքը լիվա Մուսթաֆա բաշան, կին լըրտեաներու վստահելի (•), հաւատարիմ (•) ու գործունեայ իմամակայր...:

— Սխալ է, սխալ է, կրկնեց Համիտ, երերցնելով գլուխը, ես չեմ հաւատար, զրպարտութիւն մըն է, զրպարտութիւն մը.

— Վեհափառ տէ՛ր, ըսաւ Իզզէթ ժպտելով, լիվան ի՛նք ալ սկիզբները կը պնդէր թէ՛ զրպարտութիւն է, բայց երբ իր գրպանին մէջէն հանուեցաւ թերթերու ծրարը, նամակները, և երբ իրեն ցոյց տրուեցաւ այդ ամէնը, լռեց, նուաղեցաւ, գետին ինկաւ, սթափեցաւ, յետոյ, և, ի վերջոյ... խոստովանեցաւ...:

— Վա՛յ, անամօթ, ապերա՛խտ մարդ, գոչեց Հիւնքեարը զայրազին, ա՛յսքան վատութիւն, ա՛յսքան դաւաճանութիւն կարելի չէ՛ երեւակայել. լիվա Մուստաֆա բաշան, Սասունի հերո՛սը, վաղեմի հաւատարիմ զինւորականը, իմ գահիս, իմ կեանքիս դէմ դաւաճանէ...: Անբարոյական աշխարհ...:

Ու սկսաւ ժան դալ առանձնասենեակին մէջ: Յետոյ, Արիֆ ու Իզզէթ պէյերուն դառնալով.

— Ի՛նչ կ'ըսէք հիմա, ըսաւ, Զիյա պէյի սպանութեան գործըն լուսաբանուեա՞ծ է կ'ըսէք.

— Այո՛, պատասխանեց Իզզէթ պէյ, **Զիյա** պէյի սպաննիչը՝ Ֆէհիմէն է, խեղճ սպային սիրունին, լիվա Մուստաֆա բաշային գործիքը, բանքերունին, որ երբ արգէն լուրեր կը տանէր կը հաղորդէր հայ և թուրք խռովարարներուն։ **Զիյա** պէյը — ինչպէս որ կարգացինք հայ յեղափոխական դաշնակցութեան մայրաքաղաքիս Գօմիթէին կողմէն նոյն լիվա բաշային ուղղուած նամակին մէջ—.

— Ո՞ն նամակին մէջ... ընդմիջեց Հինքեարը։

— Այս նամակին մէջ, շարունակեց Իզզէթ պէյ, որ հանուեցաւ լիվա բաշայի թուղթերուն մէջէն և որ իրեն ուղղուած էր.

— Է՛, յետո՞յ...

— Յետոյ, Վեհափա՛ն տէր, շարունակեց երկրորդ քարտուղարը. **Զիյա** պէյը, նշմարելով իր սիրունի Ֆէհիմէի կատարած ստորին դերը, կը զգուշացնէ Ֆէհիմէն հրաժարիլ այդ անարգ պաշտօնէն, սպառնալով, հակառակ պարագային մատուցանել եղելութիւնը Ձեր Վեհափառութեան։ Ատկէ կը սկսի վախը, որ աճելով, ատելութեան կը փոխուի և ի վերջոյ, վրէժխնդրութեան։ Ֆէհիմէն լիվա բաշային իմաց կուտայ թէ՛ **Զիյա** պէյը զինքը պիտի մասնէ, լիվա Մուստաֆան ալ անմիջապէս իրողութիւնը կը հաղորդէ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան պետերուն, և պետերը, մահուան կը դատապարտեն խեղճ սպան, սպաննելու պաշտօնը յանձնելով Ֆէհիմէի։ Արդ, **Զիյա** պէյին սպաննիչը՝ Ֆէհիմէն է, իսկ զրդիչը, պատճառը՝ նոյնինքն լիվա Մուստաֆա բաշան։

— Ի՞նչ եղաւ, ո՞ւր է հիմա այդ մարդասպան հրէշը... հարցուց Համիտ, ակռաները կրճտեցնելով, տուանց անդրադառնալու վայրկեան մը թէ՛ այդ հրէշը՝ շատ շատ կրտսեր, կրտսերադոյն եղբայրակից մը կըր-

նոր համարուիլ իրեն պէս անզուգական ձիւղի մը . . . :

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց Արիֆ պէյ, քարտուղարութեան դիւանին մէջ, բարապաններու հսկողութեան առկա կը մնայ առ այժմ, սպասելով Ձեր Վեհափառութեան իրաւեին :

— Ըսել է թէ ամէն քննութիւն վերջացած է, ըսաւ Հիւնքեարը, և հաստատուած է իւրա Մուսթաֆայի յանցապարտութիւնը :

ԽՈՒԼԸ

(ՍՐԱՄ Տ. ՄԱՆԱՎԵԱՆ)

— Այո՛, Վեհափա՛ռ տէր, այդ մասին ո՛ր և է կասկած չի կայ. լիվան հրէ՛շ մըն է, դաւաճա՛ն մը, մարդասպա՛ն մը, կայսրութեան վտանգաւոր թշնամի մը, Հայերու բարեկամ մը, որ մեր բոլոր գաղտնիքները ժամը ժամին հաղորդած է անոնց: Ինծի համար Ֆէհիմէն զո՛հ մըն է, լիվա բաշայի ոսկեղօծ խոստումներէն խաբուած, միամիտ զո՛հ մը, որ իր սիրականը՝ Զիյա պէյի պէս պատուական սպայ մը, սպաննած է...:

— Ուրեմն ա՛լ դիւրացած է գործը, ըսաւ Հիւնքեարը, լիվա Մուսթաֆա բաշան ամուր ձեռքերու մէջ կը գտնուի, այնպէս չէ՛:

— Այո՛, Վեհափա՛ռ տէր, ըսաւ Արիֆ պէյ, մեր երկու հուժկու բարապաններուն հսկողութեանը ներքեւ կը գտնուի.

— Հոն չը՛լլար, Արիֆ պէյ, հրամայեց Համիտ, գնա՛ պատուիրէ՛ Երիտասարդ Թուրքերու նկուղներէն մէկուն մէջ թող փոխադրեն այդ հրէշը, այս գիշեր հո՛ն թող հսկէ մինչեւ առտու...:

Արիֆ պէյ դուրս ելաւ և անմիջապէս գործադրեց իր տիրոջ իրաւէն:

Կիներու լրտեսապետը փոխադրուեցաւ Եըլտըզի խաւարաբորր նկուղի մը մէջ:

— Իզզէ՛թ, ըսաւ Համիտ հայրական գորովանքի շեշտով մը, դուն այս գիշեր վերջացո՛ւր Ֆէհիմէի հարցաքննութիւնը, թերեւս ուրիշ յայտնութիւններ ալ ձեռք բերուին:

— Իրաւէն Ձեր Վեհափառութեան է, ըսաւ Իզզէթ պէյ և վերադարձաւ իր սենեակը:

Ֆ.Փ.

Զօհալ հանրմ տակաւին կը հսկէր լիվա Մուսդաֆա քաչայի ապարանքին իր առանձնասենեակին մէջ։ Քուներ չէր տարեր, լիվային վերադարձը կ'ուշանար. սովորականէն տարբեր, աւելի երկար տեւող յապաղում մը, թէեւ ինքը Զօհալ հանրմ շատ գոհ էր իր բռնաւորին բացակայութենէն, ա՛յնքան տառապած էր անոր ներկայութենէն... Սակայն, ինչպէս գիտենք, Զօհալ հասարակ կին մը չէր, խնամեալ դաստիարակութիւն մը ստացած, ուշիմ, զարգացած և միեւնոյն ժամանակ անվախ, համարձակ կին մըն էր։ Իր բռնաւորին ա՛յսքան երկար յապաղումը, և երկտեղի պէս տեղ մը, զանազան ենթադրութիւններ ընել կուտար իրեն, իրաւունք ալ ունէր կասկածելու, որովհետեւ լիվա բաշան այս անգամ տարբեր պաշարներով մեկնած էր ապարանքէն...

Զօհալ ի'նքը տեղաւորած էր լիվայի գրպաններուն մէջ թէ՛ մեծկակ ծրարը, թէ՛ նամակները։

Զօհալ հանրմի երակներուն մէջ հայ արի'ւնը չըջան կ'ընէր, իր դժբաղդ ցեղին արիւնը, ա՛յն որ Հայաստանի գետերուն խառնուած ու կարմիր հեղեղներ ձեւացուցած էր... Զօհալ հանրմի, կին-լրտեսի մը, չըլացուցիչ արտաքինին տակ Մելինէ'ն կ'ապրէր, բըռնաբարուած, բանտարկուած Մելինէն, որուն կաթնորակ ու պողպաջուն կուրծքին տակ սիրտ մը կը մխար, Սրիւնի, Հրդեհի, Թալանի մղձաւանջներով նահատակող սիրտ մը... Զօհալ հրաբուխ մըն էր, տարիներու զրկանքներուն ու չարչարանքներուն մէջէն դուրս խոյացած հրաբուխ մը, որ մխալէն զայրացած ու մոլած, ալ չէ՛ր կրնար զսպել իր էութեան ներքին խաւերուն

մէջ եռացող ու գալարուող բոցը, ճակատադէրականօրէն պիտի բռնկէր ու պիտի պոռթկար, դո՛ւրս պիտի թափէր իր Յեզկին դարաւոր վրէժներու լավաները :

Ու հիմա, իր բռնաւոր ափրոջ ապարանքին մէջ—իր հուր իղձերուն ու վարդագոյն յոյսերուն ցուրտ գերեզմանը—, արգելափակ գերի մը, թունաւոր մթնոլորտը կը ծծէր լրտեսներու աշխարհին, ուր դատապարտուած էր... ապրելու միջնեւ որ հատնէր : Այս կեանքը տանիի չէր, դժոխք մըն էր, որ Մելինէ ողջ ողջ նետուած, կը տապկուէր :

Մելինէի համար կեանքը, մանաւանդ այդպիսի կեանք մը, նշանակութեանէ զուրկ էր. կեանք մը, որ մահուան համանիշ և թերեւս մահէն աւելի դառն էր : Ուստի, որոշած էր վերջակէտը դնել... :

Բայց ի՞նչպէս... :

Ահա՛ այդ վերջակէտը դնելու համա՛ր էր որ այն գիշերը, իր ննջախորշի միայնութեան մէջ, կը մտածէր մարմին տալ իր գաղափարին.— թօթուել բռնակալին անարգ լուծը, խորտակել կափարիչը գերեզմանին ուր ողջ ողջ թողուած էր, փախչիլ, հեռանալ այդ մահաբոյր միջավայրէն, ասպարէզ նետուիլ, Արիւնի ասպարէզը, իր ցեղին ընտիր ընտիր մարտիկներուն հետ, ուրոնք, կազմ ու պատրաստ, իրեն կը սպասէին գրկաբաց, Յեղափոխութեան Ս. Սեղանին առջեւ :

Բռնաւորը ճամբեցինք, կ'ըսէր ինքիրեն. Ելլա՞րդ գնաց, ուրկէ քիչեր կը վերադառնան, Ելլա՞րդ, Ոճիրներու ո՛րքը, Ազատութեան հերոսներու Գերեզմանը... : Կիներու լրտեսապետը հո՛ն կանչուած էր, գնաց, ա՛լ չը վերադառնալու պայմանով, որովհետեւ, կը խորհէր Զօհալ, ինքը կանխաւ հոգ տարած էր բռնաւորուած զրկելու զայն իր վեհափառ տիրոջ քով. վաւերաթուղթերով գրպանները լեցուն մեկնած էր ան, լրտեսա-

պէտք, կին լրտեսներու խնամակալը, իր դահլճը, լիվա Մուսդաֆա բաշան, Սասունի Զարդին տխուր հեւրոսը . . . :

Զօնալ հանրմ վար իջաւ մահճակալէն, ուր փորձած էր պառկիլ ու քուչը չէր տարած :

Ման գալ սկսաւ ննջասենեակին մէջ, ուր լամբի մը լոյսը կը պլպլար աղօտակի : Պատշգամին ժօտեցաւ, վարագոյրը վեր առաւ, դուրսը դիտելու :

Ո՛չ մէկ շշուկ դուրսը, ո՛չ մէկ անցուդարձ, ո՛չ մէկ շարժում փողոցներուն մէջ, մեռելային խորունկ լռութիւն մը, որ մերթ Ընդ մերթ կ'ընդհատուէր գիշերապահներուն բիրի հարուածներէն, որոնք հեռուէն կուգային, խուլ, դժնդակ : Պատշգամին մէջ, նուրբ երկաթի բարամբունքին յենած, երկինքը կը դիտէր, վճիտ, կապոյտ, անամպ երկինքը, գարնանավերջի գիշերուան մը բոցերով ու բիւրաւոր աստղերով : Մ, վաղո՛ւց անցեր է կէս գիշերը, կը մրմնջէր Զօնալ հանրմ, ծննդավայրի կարօտովը հալոդ իր գեղեցիկ աչքերը սեւեռած արեւելքի հորիզոնին, որ տակաւ կը սկսէր ճերմակիլ : արշալոյսը մօտ է, ահա՛ Արուսեակը, կ'ըսէր ինքնիրեն, և բաշան դեռ չը վերադարձաւ . . . :

Շրջակայքի աւերակ շէնքի մը փլատակներէն եղեւրական ձայն մը դարկաւ Զօնալ հանրմի ականջին, բուր վայոց մըն էր, որմէ կը դողար, երբ դեռ անտիական ազդիկ մըն էր, մայրենի գիրկին մէջ : Նոյն պահուն յիշեց իր հոգեւոյս մայրը, նանրապաշտ, ջերմութեամբ կին մը, յաճախ, որ ամէն անգամ որ բու մը կը վայէրատանքի մը ծայրէն, կը յեղչեղէր նոյն խօսքը. — Ո՛վ պիտի մեռնի դարձեալ . . . : Բուին վայոցը չարագուշակ ազդարարութիւն մըն էր, ճիշդ իրենց ապարանքին քովէն կուգար, այդ վայոցին ու մահազանգի ղօղանջին մէջ նմանութիւն մը կը դանէր Զօնալ հանրմ, և, կ'ըսէր

ինքնիրեն , բաշային գլճւիւը պիտի ուտէ այդ գիշերային
ողբերգուն :

— Կե՛ր , գլճւիւը կե՛ր , բաշային գլճւիւը կե՛ր ,
կրկնեց ու կրկնեց Զօ՛ւալ , ներս քաշուեցաւ պատշգա-
մէն ու վարագոյրները վար քաշեց դարձեալ :

Ժամերը կը սա՛նէին և տակաւին լիւա բաշան չէր
վերադառնար :

Զօ՛ւալ հանրմի համար ասկէ աւելի պատեհ առիթ
մը չէր կրնար ներկայանալ , իր ծրագիրը գործադրելու :
Քննաւորը բացակայ էր , անեցիկները քունի մէջ , ապա-
րանքը նոյն բոպէին իր արապետութեան ու տրամա-
դրութեան տակ կը գտնուէր , բացարձակ , ինքնիշխան տի-
րուհին էր ինքը , առիթը փորձիչ , վայրկեանները թան-
կազին էին , մէ՛կ ժամը տարի մը կ'արժէր :

Զօ՛ւալ հանրմի ծրագիրը պարզ էր , գիշերային փա-
խուստ մը . բայց , կը խորհէր , յօ՛ւր պիտի ապաստանէր
գիշերով . սակայն , կ'առարկէր միւս կողմէ , ցերեկով
դժուար , թեւեւ անկարելի պիտի ըլլար յաջողցնել այդ
փախուստը . ուստի երկու սուրի մէջ կը մտար շուարած :

Թեթեւ գործ մը չէր ասիկա , լուրջ , վտանգաւոր
գործ մըն էր , որուն բոլոր յարակից հանգամանքները
պէտք էր աչքի առջեւ ունենար , հաշուի՛ պէտք էր
առնէր դժուարութիւնները , վտանգները , որոնք ան-
բաժան ընկերներ են փախուստներու , մանաւանդ գի-
շերային փախուստի մը : Կին մըն էր ինքը , շատերու
ծանօթ , յարգուած , խօսուած կին մը , լիւա Մուս-
դաֆա բաշային հանրմը , Քիււլիւք հանրմ էֆէնտին ,
ապարանքին իշխանուհին . իր փախուստը սովորական
փախուստի մը չէր նմաներ . աչքառու փախուստ մը
պիտի ըլլար , փախուստ մը , որ մեծ դրդում մը պիտի
առաջ բերէր մայրաքաղաքի բոլոր բարձր շրջանակնե-
րուն մէջ . ուստի , կը մտածէր Զօ՛ւալ հանրմ , թեթեւ-

րէն վերաբերուելու չէր...

Սակայն, ըստ էության կը սուբային, կ'անցնէին, և տակաւին ո՛չ մէկ գործնական քայլ առնուած էր, ո՛չ մէկ պատրաստութեան փորձ:

Յանկարծ Զօհալի դէմքը շողաց, աչքերը խարոյկի պէս կը վառէին:

— Վերջնական, այո՛, վճռական է, գոչեց:

Ու ննջասենեակի ոսկեզօծ ձեղունը խօսեցաւ, արձագանգելով ապարանքի տիրուհիին մատակ առիւծի մռնչիւնը:

Շուտով հագուեցաւ, մահճակալին ոտքը դրուած վիթխարի սնտուկը բացաւ, մէկիկ մէկիկ դատելով, հանեց մէջէն իր բոլոր գոհարեղէնները, զորս խնամով տեղաւորեց իր շրջազգեստի ներսի գրպաններուն մէջ, մէկ քանի անգամ շրջան ըրաւ ննջասենեակին մէջ, անկիւնները, ծակուծուկը լաւ մը հետազօտեց, մահճակալին մօտեցաւ անգամ մըն ալ, անկողինը քրքրեց, մոռցուած իրեղէն մը, թանկագին առարկայ մը, նշխար մը գտնելու համար: Կէս ժամուան մէջ աւարտեց իր խուզարկութիւնը, և, մետաքսի սեւ սաւանի մը մէջ փաթթուած, գիշերաշրջիկ ոգի մը, ուրուական մը, թեւ թեւասփռ գարշապարով, զգոյշ քայլերով իջաւ բակը, ուր կը մարմնէին կախուած լամբի մը մահամերձ նշոյլները:

Ձեռքի պայուսակ մը, հովանոց մը, անձա՛ իր բոլոր գոյքը: Վարանոտ քայլերով, մէկ երկու շրջան ըրաւ բակին մէջ, շուրջը դիտեց, դիտեց, անգամ մըն ալ ետին դարձաւ, նայեցաւ իւղաներկ որմերուն, մօտեցաւ թաղարներուն, ծաղիկները շոյեց քիչ մը, անձա՛ ծաղիկները, որոնք իր լուռ, գաղտնի արցունքներով ոռոգուած էին. յետոյ առաջացաւ դէպի դուռը, փողոցին դուռը, որ կղպուած էր ու ետին երկաթի կոճղ մը

դրուած : Քաչեց կոճղը , դուռին հտին կախուած բա-
նալին առաւ , դուռը բացաւ կարելի դգուշութեամբ մը ,
և մէկ ոտքը շեմքը դրած , կը պատրաստուէր դուրս
ելլել , երբ մօտակայ փողոցէն կառքի մը թաւալուն ա-
նիւններուն ճոնչոցը լսուեցաւ . . . :

Զօհալ , արձան կտրած , դուռին շեմքը գամուած
մնաց : Բաշային կա՛ռքը . . . հծծեց ինքնիրեն ու ետ ետ
քաշուեցաւ , դուռը կէս մը վրան ըրած , սպասեց :

Զայնը մօտեցաւ , աւելի որոշ կը լսուէր . Զօհալի
սիրտը կը տրոփէր արագօրէն . երկու վայրկեան չանցած ,
փողոցին անկիւնէն երեւցաւ սեւ զանգուածը , որ թա-
ւալդոր կ'առաջանար դէպի լիվա բաշային ապարանքին
կողմը :

Զօհալի սրտի բարախումը կրկնուեցաւ , սաստկա-
ցաւ , կամկած չը կա՛ր , բաշան էր . . . :

Երկու վայրկեա՛ն ալ , և իր բռնաւոր տէրը վար
պիտի իջնէր կառքէն , պիտի գար ուղղակի զինքը գըտ-
նէր , կը խորհէր Զօհալ , դուռին հտին , մահուան քըր-
տինքներու մէջ թաթխուած :

Մտածեց անսիջապէս դուռը գոցել , երկաթի կոճղը
դարձեալ տեղաւորել , չուտով վեր ելլել , մտնել իր
ննջասենեակը , վայրկենադէս հանուիլ ու նետուիլ մահ-
ճակալը :

Յանկարծ դադրեցաւ շառաչը , կառքը կանգ առած
էր ապարանքէն հագիւ յիսուն քայլ հեռու :

Զօհալ կէս-բաց դուռին մէջէն նայեցաւ , տեսաւ ,
կառքին մէջէն դուրս ցատկեց նախ մարդ մը , ևտեւէն
կին մը , երկուքն ալ թեւ թեւի մտան ու սողոսկեցան
նեղ դռնէ մը ներս , որ կը բացուէր փողոցին ան-
կիւնը :

Զօհալ հանդարտած , ինքզինք գտաւ , և կորովի
թափով մը դուրս նետուեցաւ փողոցը , առանց հտին

դառնալու, դուռը կոնակին վրայ թողլով այնպէս, բաց :

Մուտին մէջէն կը քալէր, կը վազէր գրեթէ, առանց աջ ու ձախ նայելու. յոգնութիւն մը չէր զգար, հակառակ ամբողջ գիշերը քնառտ մնացած ըլլալուն :

Ո՞ւր կ'երթար սակայն այսպէս, մոլորաքայլ, չուարուն, աննպատակ, ո՛ւր պիտի երթար, ի՞նք ալ չէր գիտեր :

Փողոցները դեռ լուռ էին, անցուդարձը չէր վերսկսած, թէեւ թեթեւ, աղօտ այգալոյս մը կը ճերմկցնէր առարկաները :

Մանուածապատ, նեղ, մութ, անմարդաձայն փողոցներէ անցնելով, հասած էր Սուլթան Պայազիտի հրապարակը :

Հոն, Սպարապետութեան Դուռին դիմացը, հրապարակին մէջ, կառքեր նշմարեց :

Զօ՛ւալ ժօռեցաւ այդ կառքերէն մէկուն, և

— Կառապա՛ն, կանչեց քնքոյշ ձայնով մը.

Կառապանը, թեթեւ մրափէ մը նոր արթնցած, սկսաւ յօրանջել աչքերը շփելով : Կառքը բերաւ կեցուց Զօ՛ւալ հանրմին քով :

— Սամաթիա՛, հրամայեց. Զօ՛ւալ հանրմ ու կառքը նետուեցաւ :

Կառապանը ձիերը մտրակեց ու կառքը վարեց դէպի Սամաթիա :

Եւ սակայն Զօ՛ւալ հանրմ տակաւին չէր որոշած իր նոր իջեաւոր : Կառքին մէջ մինակը, աջ կողմը հակած, խորասոյգ, կը մտածէր Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցին երթալ, դուռը բաղխել ու ներս մտնել. բայց յետոյ կը հրաժարէր այդ գաղափարէն, վտանգաւոր կը գտնէր Հայոց եկեղեցին իջնելու փորձը. իր վրայ հետաքրքրուած թիւններ պիտի հրաւիրէր. և յետոյ, կ'ըսէր ինքնիրեն,

Սամաթիան հայ թաղ մըն է, խռովարարներու որջ մը, ինչպէս կը կրկնէր յաճախ իր երէկուան բռնաւոր տէրը, լիվա Մուսադաֆան. բայց ի՞նչ ընէր, ո՛ւր իջնէր... :

Ու կառքը կը սուրար արշաւակի, իսլամ թաղերու մէջէն, կը սուրար անդադար, մինչեւ որ կանգ առաւ Սամաթիոյ ծայրի փողոցի մը գլուխը :

— Կառապա՛ն, ներսէն ձայնեց Զօ՛ւալ հանրմ, կառքին ապակին մեղմակի ծեծելով, շարունակէ՛, վա-րէ՛, վարէ՛ մինչեւ Հայոց եկեղեցին, հոն կեցո՛ւր :

Բանի մը վայրկեան ետքը Զօ՛ւալ հանրմ դուրս կ'ելլէր կառքէն, որ կանգ առած էր Ս. Գէորգ եկեղեցիին պոլոտային մէջ, դուռին առջեւ :

Փոքրիկ պայուսակը բացաւ Զօ՛ւալ, և կառապանին մօտենալով, ափին մէջ սահեցուց կառքին վարձագիրնը :

Կառապանը նայեցաւ դրամին վրայ ու զուարթ դէմքով մը, դառնալով Զօ՛ւալի.

— Շնորհակա՛լ եմ, հանրմ էֆէնտի, ըսաւ ժպտե-լով ու հանրմ բառը չեղտելով :

Ոսկի մը դրած էր կառապանին ձեռքին մէջ :

Փողոցները թափուր, մարդ չէր երեւնար, սրճա-րանները դեռ գոց, ո՛չ մէկ շշուկ, ո՛չ մէկ շար-ժում :

Սամաթիան դեռ քունի մէջ էր :

Զօ՛ւալ, մօտենալով դուռին, վեհերոտ չարժուժով մը, թեթեւ հարուած մը տուաւ սպասեց հոն, դուռին առջեւ : Երկու վայրկեան ետքը, հարուած մըն ալ իջե-ցուց, աւելի՛ ուժգին :

Դարձեալ լուռթիւն, ներսէն ո՛չ մէկ խլրտում, ո՛չ մէկ պատասխան :

Զօ՛ւալ ականջեց, ներսէն խուլ, ընդհատ ձայն մը կուգար, ժամկոչը դեռ չէր արթնցած ու կը խուկար տա-կաւին :

Զօհալ կը դողար. եթէ փողոցէն անցորդ մը տեսնէր, ի՞նչ պիտի ըսէր արդեօք. իսլամուհի մը, այս ժամուն ի՞նչ գործ ունի եկեղեցիի դուռին առջեւ, չպիտի ըսէր :

Երրորդ հարուած մըն ալ տուաւ դուռին, միւսնեւրէն ա՛լ աւելի ուժգին հարուած մը, երկու հարուած, երեք հարուած :

Ներսէն խուլ ձայնը դադրեցաւ, ա՛լ չէր լսուեր :

Երկու վայրկեան ետքը, ոտքի ձայն մը լսուեցաւ, որ կը ժօտենար հետզհետէ :

— Ո՞վ է ան, կանչեց ներսէն ժամկոչը .

— Ե՛ս եմ, ե՛ս, դրսէն պատասխանեց թուրքերէն լեզուով Զօհալ, արծաթի թրթռուն ձայնով մը :

Դուռը բացաւ ժամկոչը, ջղուտ, նեղսիրտ մարդ մը, որ յանկարծակիի եկաւ, երբ իր դէմ ցցուած տեսաւ իսլամուհի մը .

— Կը ներէ՞ք, հանը՛մ, դիտել տուաւ ժամկոչը, սխալ տեղ եկած էք, հոս մզկիթ չէ՛, եկեղեցի՛ է, եկեղեցի՛ . . .

— Այո՛, գիտե՛մ, եղբայրս, գիտե՛մ, եկեղեցի՛ է, ըսաւ Զօհալ խանդաղատանքով մը, ե՛ս ալ գիտեմ թէ եկեղեցի է .

— Այս ատեն բարի՞ է, ի՞նչ կայ, հարցուց ժամկոչը, հետաքրքիր նայուածք մը պտըտցնելով անծանօթ իսլամուհիին վրայ .

— Եղբայրս, շարունակեց Զօհալ միշտ թուրքերէն լեզուով, կ'աղաչե՛մ, եկեղեցին բացէ՛ք, աղօթքս ընեմ, դուրս ելլեմ .

— Շատ աղէկ, գլխո՛ւս վրայ, ըսաւ ժամկոչը, հանը՛մ էֆէնտի, հի՛մա, հի՛մա երթամ բանամ :

Ու վազեց դէպի տաճարին դուռը :

Զօհալ կը հետեւէր իրեն :

Դուռը բացուած էր, անծանօթ իսլամուհին ներս մտաւ, մինչ ժամկոչը դուրսը, տաճարին դուռին առջեւ կը սպասէր: Նայի՛նք, ի՞նչ պիտի ելլէ, կ'ըսէր ինքնիշխան, անհամբեր սպասելով այս զարմանալի այցելուին դուրս ելլելուն:

Սակայն այցելուն կ'ուշանար, դուրս չէր ելլէր, տաճարին մէջ ի՞նչ կ'ընէր արդեօք: Ժամկոչին սիրտը պղտորեցաւ. արդեօք ո՞վ էր այդ կինը, ի՞նչ գործ ունէր այս տանն, ինչո՞ւ եկեր էր եկեղեցին:

Եւ հազարումէկ կասկածներ: Ս. Գէորգի ժամկոչը, կեանքին մէջ չէր հանդիպած ասանկ պարագայի մը:

Կամացուկ մը սողաց մտաւ տաճարէն ներս:

Իսլամուհին, Դասին մէջ, Սւադ խորանին ոտքին տակ, գեանամած ինկած, կ'աղօթէր:

Ժամկոչը դողաց, ո՞վ էր արդեօք այդ խորհրդաւոր կինը:

Քանի մը քայլ առաջացաւ, կը յուսար լսել աղթքը մօտէն:

Գրեթէ կէս ժամ անցած էր, և տակաւին իսլամուհին կ'աղօթէր:

Ժամկոչը դարձաւ ետ, դուրս ելաւ և սկսաւ ման գալ գաւիթը:

Վերջապէս դուրս ելաւ Զօհալ հանրմ:

Թեթեւացած էր. դուարթ, խնդումներես, մօտեցաւ ժամկոչին, միշտ պահելով սակայն իր շուքը, իր խորհրդաւորութեան դրոշմը, և դարձեալ թուրքերէն լեզուով,

— Եղբայրս, ըսաւ, այս շրջափակին մէջ տրամադրելի սենեակ մը չը կա՞յ,

— Ի՞նչ պիտի ընէք, հանրմ էֆէնտի, սենեակը, հարցուց ժամկոչը, հետաքրքիր ակնարկ մը զրկելով Զօհալի.

— Զը պիտի՛ գնեմ, եղբայրս, յարեց Զօնալ ժըպտեղով, միայն քանի մը վայրկեան կ'ուզէի նստիլ, չունչ առնելու համար. մէ'կը կը սպասեմ :

— Շա՛տ լաւ, հանըմ էֆէնտի, յարեց ժամկոչ աղբար, և քահանաներու խորհրդարանին կողմը վազեց, սենեակ մը բանալու :

Զօնալ հետեւեցաւ ժամկոչին :

Դուռ մը բացուեցաւ ու Զօնալ ներս մտաւ ժամկոչին հետ. կարճ բազմոցով մը, մէկ քանի հին աթոռներով, ցած առաստաղով ու աղտոտ պատերով սենեակ մը :

Զօնալ հանըմ չունչ մը քաշեց, ազատագրուածի լայն չունչ մը, վստահ էր, ապահով տեղ ինկած էր : Կը մտածէր ինքզինք յայտնել ժամկոչին, որ բարի մարդուկ մը կ'երեւար իրեն. բայց, լրտեսներու աղտոտ աչխարհին մէջ տարիներով ապրած ու եփուած, անխոհեմութիւն, նոյնիսկ յիմարութիւն է, կ'ըսէր ինքնիրեն, առաջին հանգիպողին սիրտդ բանալ :

Քնատ էր, յոգնած, ամբողջ գիշերը նոսպաներու մէջ անցուցած էր, պէտք ունէր հանգչելու քիչ մը :

Ժամկոչ աղբարը, ոտքը գետնէն կտրած, շուարեր էր, ի'նչպէս դառնար, ի'նչ պատիւ ընէր խորհրդաւոր հիւրին. երկինքէն կուգար արդեօք, կը խորհէր ինքնիրեն, Աստուածամայրը չըլլար, որ առտուն կանուխ այցելութեան կուգար իրեն պէս մեղաւոր ժամկոչի մը... :

Երա՛զ չըլլար, կը մտածէր ժամկոչը. բայց կարելի՞ բան է, կ'ըսէր ինքիրեն. աչքովը կը տեսնէր ու կը խօսակցէր անոր հետ :

Զօնալ վրայէն սաւանը նետեց, ինչպէս նաեւ երեսին քօլը, և բազմոցին վրայ սկսաւ տեղաւորուիլ :

— Սուրճ մը չե՛նեմ, այնպէս չէ՞, հարցուց ժամկոչը

քաղաքավար ձեռով մը :

— Գէշ չէ՞ք ընէր, ըսաւ Զօնալ, շնորհակալ եմ :

Սուրճը պատրաստեց շուտով ու հրամցնելով իր խորհրդաւոր հիւրին :

— Հանըմ էֆէնտի, ըսաւ ժամկոչը, հարցնել ա-
մօթ չըլլայ, կրնա՞մ գիտնալ թէ որո՞ւ կը սպա-
սէք :

— Պիտի ըսեմ, հի՛մա պիտի ըսեմ, կրկնեց Զօնալ,
սա սուրճս խմեմ աւարտեմ, յետոյ կը խօսինք :

Ժամկոչը կամաց կամաց կը կորսնցնէր համբերութիւ-
նը, կը տառապէր, կը չարչարէր իր ուղեղը, կարենալ ի-
յոսնալու համար այս խորհրդաւոր կնոջ ինքնութիւնը :

Սուրճը խմեց Զօնալ ու ժամկոչին դառնալով :

— Եղբայրս, ըսաւ քնքոյշ ձայնով մը, դուք Աս-
տուծոյ մարդ կը համարուիք, սրբավայրի մէջ կ'սպրիք,
գիշեր ցերեկ խունկի, մոմի, աղօթքի մէջ, կը ծառայէք
Աստուծոյ...

Ժամկոչը, իր անծանօթ հիւրին չըթուեցէն կախ-
ուած, առանց շունչ առնելու, մտիկ կ'ընէր :

— Հիմա մտիկ ըրէ՛ ինծի, եղբայրս, շարունակեց
Զօնալ, դիմացինդ կին մըն է, քո՛յրդ, քո՛ւ արիւնէդ
ու քու կրօնքէ՛դ :

— Ի՜նչպէս, ընդմիջեց ժամկոչը, բերանը խոշոր մը
բացած :

— Լռէ՛, մի՛ ընդմիջեր, շարունակեց Զօնալ, և
որպէս զի ամէն կասկած փարատած ըլլայ, անա՛ւասիկ
լեզուս ալ կը փոխեմ :

Ու հայերէնի դարձնելով խօսակցութիւնը :

— Ժամկո՛չ աղբար, ըսաւ մաքուր, յստակ ու
փափուկ հնչիւնով մը, այս հագուստէս մի՛ խաբուիր,
հայ եմ ես, հայ, կը պաշտեմ սուրբ կրօնքս ու մայ-
րենի եկեղեցին :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, ընդմիջեց ժամկոչը զարմանահար, ո՞վ էք ուրեմն, և որո՞ւ կը սպասէք.

— Խնդրե՛մ, ժամկո՛չ աղբար, չառ մի՛ պեղեր, մի՛ հասկնար մնացեալը, միայն, եթէ կ'ուզես օգտակար ըլլալ ինծի, կ'աղաչե՛մ, որչափ կարելի է շուտով, գանձ հիմա իմաց տո՛ւր Անդրէասեան Արտաշէսին.

— Անդրէասեան, Արտաշէս... բացազանչեց ժամկոչը խելակորոյս, տի՛կի՛ն, դուք ո՞ւր է ո՛ւր կը ճանչնաք Անդրէասեան Արտաշէսը...

— Դուն մտիկ ըրէ՛, ժամկո՛չ աղբար, կշտամբեց Մելինէ, շուտով, գնա՛, իմաց տո՛ւր Անդրէասեանի, եթէ դեռ պառկած է, արթնցո՛ւր, հետդ հոս բե՛ր.

— Ի՞նչ ըսեմ, ի՞նչպէս լուր տամ, տիկի՛ն.

— Ըսէ՛ իրեն որ եկեղեցի գայ, իրեն ծանօթ մտերմուհիներէն կին մըն է եկեր. իրեն կը սպասէ, պատասխանեց Մելինէ.

— Տիկի՛ն, ներեցէ՛ք, ըսաւ ժամկոչը, եկեղեցին մա՛րդ չը կայ, ես դուռը պիտի գոցեմ երթամ, եթէ դուռը զարնեն, մի՛ բանաք. դուք ասկէց դուրս մի՛ ելլէք, մինչեւ որ վերադառնամ.

— Բայց, կը խնդրե՛մ, ժամկո՛չ աղբար, մինակ չը վերադառնաս, անպատճա՛ռ հետդ բերես Անդրէասեանը.

— Անպատճա՛ռ, անպատճա՛ռ հետս կը բերեմ, կրկնեց ժամկոչը, և մոռնալով իր առաջացած տարիքը, աշխոյժ ու արագաշարժ ձեւերով, երիտասարդի մը հովեր առած, հրաժեշտ առաւ իր հիւրէն:

Կէս ժամ սպասեց Մելինէ քահանաներու խուցին մէջ:

Կէս ժամ ետքը, բացուեցաւ դուռը, և ժամկոչին հետ ներս մտաւ Արտաշէս Անդրէասեան:

Ուղղակի գացին մտան այն սենեակը, ուր, առանձին նստած, կը սպասէր Մելինէ:

Ժամկոչը սենեակին շեմքը ձգեց Անդրէասեանը, և ինք հեռացաւ:

Սրտաշարժ տեսարան մը՝ երկուքին հանդիպումը:

Ապշահար, իրարու յառած մնացին երկու քոյր հոգիները, Արտաշէս ու Մելինէ:

Առաջին յուզումի րոպէներէն ետքը, Անդրէասեան անցաւ բազմոցին վրայ, Մելինէի քով նստաւ:

— Կը զարմանաք, այնպէս չէ՞, ըսաւ Մելինէ, ահա՛ւսիկ քոյր մըն ալ ձեր խումբին մէջ: Ո՛ր է Վերգինէս, հարցուց յետոյ:

— Վերգինէն թողո՛ւնք հիմա, յարեց Անդրէասեան, հանգիստ է, քիչ վերջ կը գտնէք զիրար, բայց այս ի՞նչ է, ի՞նչ պատահեցաւ:

— Յետոյ կը պատմեմ, ըսաւ Մելինէ, կը խնդրեմ միայն որ պահէք զիս ապահով տեղ մը, վաղը, թերեւս նոյնի՛սկ այսօր, կը կարդանք լրագիրներուն մէջ, և

— Ի՛նչպէս... ընդմիջել ուզեց Անդրէասեան, բայց Մելինէ չարունակելով:

— Մանրամասնութիւնները կը պատմեմ յետոյ. առ այժմ պէտք է խնդակցիք ինծի, որ յաջողեցայ ճողոպրիլ բռնաւոր տիրոջ մը ճանկերէն:

Անդրէասեանի յուզումը կը սաստկանար երթալով:

Ժամկոչը կը սլքտար բակին մէջ, զանգակին ժամանակը հասած էր:

Անդին, սենեակին մէջ, Արտաշէս ու Մելինէ, շուրած էին ո՛ւրկէ սկսիլ, ի՛նչպէս շարունակել, ի՛նչպէս վերջացնել իրենց խօսակցութիւնը:

— Տիկի՛ն, ըսաւ Անդրէասեան յուզուած շեշտով մը, ելէ՛ք երթա՛նք, Վերգինէի՛ն տանիմ զձեզ, ապահով տեղ, բայց, կը ներէք անշուշտ, այս տարազով

չը'լար, եթէ կարելի է, սաւանը ծալեցէ՛ք, լաջակը
գլուխնիդ կ'առնէք ու կ'երթանք, տակաւին կանուխ է,
փողոցներուն անցուդարձը դեռ չըսկաւ, աճապարե՛նք,
երթա՛նք:

Մելինէ ու Արտաշէս դուրս ելան եկեղեցիին շրջա-
փակէն. իսկ ժամկոչ աղբարը ժամի դանդակը հնչեցուց:

ԹԺ.

Ապտիւլ Համիտի երկրորդ քարտուղարը Իզդէթ,
պարտաւոր էր առանց յապաղման գործադրել իր տիրոջ
իրաւունքն, նոյն գիշերը հարցաքննելու Զիյա պէյի կար-
ծեցեալ սպաննիչը Ֆէհիմէ:

Ուստի, բարապանի մը հրամայեց իր առջեւ հանել
յիշեալ ամբաստանեալ կիներ:

Ֆէհիմէն, նկուղը նետուած վայրկեանէն ի վեր,
սարսափահար, յուսահատ, հոգեկան աներեւակայելի
նոպաներէ անցնելէ յետոյ, նուաղած ինկած էր հոն,
խոնաւ, դարչահոտ գետնին վրայ, և քունը տա-
րած էր:

Երլադզի ներքինիներէն ճիւղադադէմ սեւամորթ մը,
գնաց նկուղին առջեւ կեցաւ ու կանչեց Ֆէհիմէն:

Ֆէհիմէն յանկարծ արթնցած՝ բարապանին խժալուր
ու խռպոտ ձայնէն, տակաւին զգայազիրի թէեւ, ըն-
դոտ ելաւ գետնէն, առաջացաւ նկուղին դուռը, և
բարապանին հսկողութեան տակ առաջնորդուեցաւ քար-
տուղար Իզդէթ պէյի քով:

Առանձին էր Իզդէթ պէյ, ուր հիմա գլուխ գլխի
պիտի միար իր որսին հետ, որուն վրայ վաղո՛ւց կը տենչար
ձեռք դնել:

Գոհունակութեան անսքողելի արտայայտութիւն մը խորթին դիմագծերուն վրայ, և ամբարտաւան, խորխորու սպառնական դիրքով մը.

— Ֆէշիմէ՛ հանրմ, ըսաւ Իզզէթ պէյ, կեղծելով իր կոշտ ձայնը, և ինքզինք բազմապատկելով՝ մեղմկու համար անոր բնական խստութիւնը, գիտէ՞ք, ինչո՞ւ այս անգամ կանչեցի զձեզ, եթէ ճշմարտութիւնը խոստովանիք, ազատ պիտի արձակեմ զձեզ, կ'իմանա՞ք... :

Ինչո՞ւ Ֆէշիմէի մեռած սրտէն ներս յոյսի նշոյլ մը սողոսկեցաւ: Երկտեղի բնակչուհիներէն եւք, լսած էր, չատ մօտէն իմացած էր Իզզէթ պէյի համբաւը, Հիւնքեարին քով գտած անսահման պաշտպանութիւնը. ինքը Ֆէշիմէ, պալատականուհի մը, համոզուած էր թէ՛ Ապտիւլ Համիտի երկրորդ քարտուղարը, եթէ հաճէր, կըրնար զինք վար առնել կախաղանէն: Ուստի, երբ այս ամենազօր քարտուղարին բերնէ՛ն լսեց ազատ արձակւելու բառեր, սկսաւ քիչ մը յուսալ ու դարձեալ սիրել կեանքը, որ իրմէ խոյս կուտար:

— Քարտուղար պէյ, ըսաւ Ֆէշիմէ կնոջական ամենագողարիկ ձայնովը, անգամ մը հարցաքննուեցայ Ոստիկանութեան նախարարին առջեւ.

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, հանր՛մս, յարեց Իզզէթ պէյ արգահատանքի շեշտ մը դնելով իր ձայնին մէջ, ոստիկանութեան նախարար Նազըմ բաշան հարցաքննեց զձեզ անգամ մը, ա՛լ հարկ չը կայ երկրորդ հարցաքննութեան մը. ես ձեզի մէ՛կ բան միայն պիտի հարցնեմ, եթէ ճշմարտութիւնը յայտնէք, գիտցած ըլլաք, անմիջապէս ազատ պիտի արձակուիք, ա՛յս է Վեհափառին կամբը.

— Ես պատրաստ եմ, քարտուղար պէյ, յարեց ԻՆՆՍՈՒՆ ՎԵՑ

Ֆէհիմէ ոգեւորուած, ես պատրաստ եմ յայտնելու ինչ որ գիտեմ. հարցուցէ՛ք և ես պատասխանեմ՝

— Լա՛ւ ուրեմն, հանը՛մ, կրնա՞ք ինծի խոստովանիլ, ո՞վ դրդեց ձեզ որ սպաննէք Զիյա պէյը.

— Քարտուղա՛ր պէյ, սկսաւ պաղատիլ Ֆէհիմէ, ես անմեղ եմ, անմեղ զոհ մը.

— Ե՛ս ալ գիտեմ, աղջիկս, ե՛ս ալ գիտեմ, դուք զոհ մըն էք, ըսաւ Իզզէթ, և այդ պատճառով է որ ձեզի կը հարցնեմ թէ ո՞վ է ձեր դրդիչը, ե՛ս ալ համոզուած եմ թէ՛ դուք ձեր գլխով չըսպաննեցիք Զիյա պէյը, ո՞վ կը հաւտայ ատոր...

— Ո՛չ իմ գլխով, ո՛չ իմ ձեռքով սպաննեցի Զիյա պէյը, պնդեց Ֆէհիմէ, ինք իր ձեռքով սպաննեց ինքզինք, ա՛խ, անիծեա՛լ ժամ, եթէ առաջուրնէ գիտնայի թէ այդ ոճիրը պիտի գործուէր, թոյլ կուտայի՞ որ այս մարդասպան դաշոյնը միտուէր իր կուրծքին.

— Բայց այդ մարդասպան դաշոյնը ձե՛ր ծոցէն հանեցին, Ֆէհիմէ՛ խեղճ սպային դեռաջեր արիւնը կը կաթկթէր վրայէն...

— Քարտուղա՛ր պէյ, նախարար բաշայի՛ն ալ յայտնեցի, յարեց Ֆէհիմէ, դաշոյնը կուրծքը միտուելէն յետո՛յ ինծի յանձնեց, և ինք Զիյա պէյը վերջին րոպէին չը յայտարարեց թէ՛ ինք էր յանցաւորը, թէ ես անմեղ եմ...: Կ'աղաչեմ, գթացէ՛ք տարիքիս, խղճացէ՛ք անմեղութեանս...:

Հեծկլտանքի մէջ ձայնը խեղդուած, ա՛լ չկրցաւ շարունակել:

Կուլար:

— Մի՛ լար, աղջիկս, Ֆէհիմէ՛, մի՛ լար, ըսաւ Իզզէթ գորովոտ ձայնով մը, կը հաւատամ, դուն անմեղ զոհ մըն ես, բայց որո՞ւ զոհը, չըսես...:

— Եթէ յայտնեմ, ըսաւ Ֆէհիմէ, արցունքոդ աչ-

քերը սրբելով ձեռքի թաշկինա՛լովը, քարտուղա՛ր պէյ »
պիտի ներէ՞ք ինծի .

— Խոստացա՛յ, աղջի՛կս, կը թախանձէր Իզզէթ
պէյ, անգամ մը խոստացայ, կայսերական ներմա՛ն
պիտի արժանանաս, եթէ ինծի խոստովանիս թէ՛ ո՛վ
էր քու թելադրիչը, թէ՛ որո՛ւ զո՞նք հղար դուն, ըսէ՛ ,
հիմա՛, գիշերուընէ՛ երթամ, Հիւնքեարին ոտքերուն
պլլուիմ ու քեզի համար մասնաւոր ներում մը ձեռք
բերեմ, ըսէ՛ , աղջի՛կս, ըսէ՛ նայիմ :

— Եթէ ըսեմ, քարտուղար պէ՛յ, յարեց Յէ՛հմէ,
հազիւ ինքզինք գտած, եթէ ըսեմ, Երլարզի կամար-
նէ՛րը պիտի սարսին. ա՛ռելի, քստմնի ի գաղտնի՛ք մը
կայ Ձիյա պէյի սպանութեան գործին մէջ . ինծի պէս
անմեղ մը բռնեմ, կը չարչարէք, բայց ո՞՞րին հեղի-
նակը, բուն թելադրիչը՝ Նորին կայսերական Վեհափա-
ռութեան բարձր շնորհնէ՛րը կը վայելէ այս պահուս... :

— Լաւ կը խօսիս, աղջի՛կս, խօսէ՛, չա՛տ աղուոր
կը պատմես, կը քաջալերէր Իզզէթ պէյ, ջանալով Յէ-
հմէի բերնէն կորզել իրականութիւնը, պատմէ՛ նայիմ,
ի՛նչ գաղտնիք է... :

— Եթէ պատմեմ, պէ՛յ, մազերնի՛դ պիտի փշա-
քաղուի, պիտի քստմնիք, պիտի զարհուրի՛ք, ա՛յնքան
դժոխային է... :

-- Պատմէ՛ աղջի՛կս, յայտնէ՛ գաղտնիքը, մի՛
վախնար, կը յորդորէր Իզզէթ պէյ, ես խօստացայ,
պիտի պաշտպանեմ քեզ ու պիտի ազատեմ... :

— Մտիկ ըրէ՛ք ուրեմն, քարտուղա՛ր պէյ, յարեց
Յէ՛հմէ, դէմքը պայծառացած, ես պատմեմ, դուք դա-
տեցէ՛ք, պիտի տեսնէք թէ ո՛վ է զո՛րը, ո՛վ է ո՞ճրա-
գործը . սակայն կը կրկնեմ, երիտասարդութեանս, ան-
մեղութեանս գլխացէ՛ք . եթէ այս խոստովանութիւն-
ներս հաղորդէք Վեհափառին, չպիտի հաւատայ, որով-

հետեւ կը սիրէ այն մարդը, որուն դաւադրութիւնները պիտի թուեամ հիմա, և յետոյ, պիտի չը ներէ ինծի. այն ատեն, աւելի լաւ է ինծի համար, երթալ ծովը նետել ինքզինքս, քան թէ ապրիլ այս Դժոխքին մէջ, որ ելլալը կը կոչուի....:

Իզգէթ պէյի կնճռոտ ճակատը զուարթացաւ, գաղտնիքին ծրարը տակաւ կը քակուէր. թէեւ համբերութիւնը հատած, ինքզինք զսպել գիտէր Իզգէթ, Սիւրիացիներու յատուկ նկարագիրը, իր կամքին իշխելու յատկութիւնը չէր պակսէր իր մէջ. և նպատակին հասնելու համար ամէն զոհողութիւն ամէն նուաստացում պիտի ընդունէր և ամէնէն ստորին միջոցներու պիտի զիջանէր. ուստի, ոտքի ելաւ և մօտենալով Ֆէհիմէյի, որ դիմացը կեցած, ոտքի վրայ, կը դուար, ականջն ի վար փափսաց.

— Ֆէհիմէ', աղջիկս, մի' վախնար, ըսէ', ո'վ է այն մարդը, ես Հիւնքեարին իմաց չեմ տար քու խոստովանութիւնդ, դուն ապահով եղի՛ր այդ մասին, միայն անունը տուր այդ մարդուն, ո'վ է, ո'վ.

— Մեր... լրտեսապետը..., թոթովեց Ֆէհիմէ կերկեր ձայնով մը.

— Լրտեսապետը..., ո՞րը, բացադանչեց Իզգէթ պէյ.

— Լիվա... Մուսդաֆա... բաշան, պատասխանեց Ֆէհիմէ, այն հրէշը, այն գաղանը մտաւ Զիյա պէյիս արիւնը...

— Բայց ինչպէս, որի՞ ձեռքով, հարցուց Ապտիւլ Համիտի երկրորդ քարտուղարը.

— Իր կնոջը ձեռքով, պատասխանեց Ֆէհիմէ.

— Ապրիւս, աղջիկս, յարեց Իզգէթ պէյ, ինչ աղւոր կը պատմես, չարունակէ', չարունակէ':

— Ֆէհիմէ, ա՛լ վստահ Իզգէթ պէյի խոստումին,

զինք ազատ արձակելու, սկսաւ անվերապահօրէն պատմել Զիյա պէյի սպանութեան պարագաները, սկիզբէն մինչեւ վերջը:

— Քարտուղա՛ր պէյ, ըսաւ Ֆէ՛հմէ, նոյն օրը Բերա ելած էինք միասին.

— Ո՞ր օրը, որի՞ հետ, ընդմիջեց Իզզէթ.

— Զիյա պէյի սպանութեան օրը, այսօր, լիվա Մուսդաֆա բաշայի Քիւլիւք հանրմին հետ, որ Զօհալ կը կոչուի: Ինչպէս ըսի, միասին էինք, ես ու Զօհալ հանրմ, կին լրտեսուհիներուն տիրուհին. այդ օրը մասնաւոր պաշտօնով մը Բերա ելած էինք, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան մէկ քանի գործիչները հետապնդելու, իրենց բոյնը հասկնալու և լիվա բաշային ժսւոնալի նիւթ հայթայթելու: Զիյա պէյ, որ կը սիրէր զիս, ետեւէս կուգար առանց նշմարուելու ընկերուհիէս, Զօհալ հանրմէն: Բերայի Շիտակ Պողոտային երկայնքը, խանութներու ցուցափեղկերուն մէջ շարուած զանազան զարդի, պերճանքի չքեղ առարկաները դիտելով, միասին կը քալէինք, Զիյա պէյ հռուէն միշտ հետեւելով մեզի: Նեղ փողոց մը հասանք, Զօհալ հանրմ հոն մտաւ, ես ալ իր ետեւէն. այդ փողոցին երկու կողմերը կասկածելի տուներ կան, ուր ընդհանրապէս կը յաճախեն ամուսնութեան գողերը, գաղտնի սիրահարներ, որոնք իրարու ժամադրութիւն կուտան այդ տուներէն մէկուն մէջ.

— Ետեւէս մտի՛ր, ըսաւ Զօհալ հանրմ, ինքը մըտնելով փոքրիկ դռնէ մը ներս, որուն ետին նեղ սանդուղ մը կը սկսէր. ես ալ ներս մտայ, վեր ելանք, առաջին յարկը, և հոն, անկիւնին ծայրը, սենեակէ մը ներս մտանք, նեղ, փոքր, ցած ձեղունով սենեակ մը:

Զօհալ հանրմ շարաթը մէկ երկու անգամ հոն կուգար, գրեթէ միշտ ինծի հետ: Այդ սենեակը ժամադ-

բովայր որոշուած էր Զօնալ հանրմին ու հայ յեղափոխաններու պետերու մէկուն կողմէն, որ հօն կուգար, և երեքս միասին կը խօսակցէինք օրուան խնդիրներուն վրայ: Չը մոռնամ ըսել թէ՛ ես Զօնալ հանրմի մտերմութիւն էի, իր գաղտնապահ, իր սրտակից քոյրը, որ անհուն վստահութիւն մը կը տածէր ինծի հանդէպ. պէտք է խոստովանիմ, չա՛տ կը սիրէր զիս: Յեղափոխական ունեւոր գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր. կայտառ, սիրուն դէմքով մը, սեւ ընքուններով, խոշոր աչուրներով, դուրս ցցուած ու լայնշի ճակատով, կլոր թուշերով, միջակ հասակով. քսան քսաներեք տարու մօտ կտրիճ մը, Զօնալ հանրմին սիրահարը: Մենք, երկու քոյրեր, իրարմէ չէինք զգուշանար, իրարու գաղտնիքը գիտէինք. Զօնալ հանրմ գիտէր որ Զիյա պէյ զիս կը սիրէր. քանի՛ քանի անգամներ զիս շոս կոխած էր անոր հետ առանձնացած, գլուխ գլխի, բայց, երբէք չէր շահագրգռուած մեր երկուքին յարաբերութիւններով, ըլլալով ասիկա՝ զուտ անձնական, ներքին, սրտի խընդիր մը: Զիյա պէյ ա՛լ վարժուած էր, Զօնալ հանրմի ներկայութենէն չէ՛ր քաշուեր, անո՛ր առջեւ ինծի հետ կատակներ կ'ընէր, ևն, անո՛ր հետ գարեջուրի բաժակներ կը պարպէր. մէկէ աւելի անգամներ ճաշած ենք միասին, բայց միայն երեք հոգի, ինք ու մենք, յեղափոխական պետը չէ՛ր ճանչնար Զիյա պէյ: Այդ օրը սակայն, անիծեա՛լ օր, երբ Զօնալ հանրմի հետ նստած էինք, սենեակին դուռը թա՛ք, թա՛ք, թա՛ք, երեք անգամ զարնուեցաւ: Ծանօթ ձեռք մըն էր բաղխողը, ելայ բացի, յեղափոխական ծանօթ պետը, ներս մտաւ, անցաւ Զօնալ հանրմին կուշտը նստաւ: Արդէն, Զօնալ հանրմ վաղո՛ւց կը ճանչնար այդ երիտասարդը, որ նոյնպէս ծանօթ էր Զօնալ հանրմի էրկան՝ լիվա Մուսաբաֆա բաշային: Սենեակին մէջ, ինչպէս ըսի, մինակ

էինք մենք, երեք հոգի: Քանի մը սիրային կատակներէ ու խաղերէ ետքը, ոտքի ելաւ երիտասարդը, դուռը գոցեց ետեւէն, ու եկաւ տեղը նստաւ.

— Ժամանակը չա՛տ կարճ է, կ'աճապարեմ, ըսաւ նորեկը յուզուած ձայնով մը, նոր բան մը կա՞յ, ըսէ՛ք, չուտով պիտի մեկնիմ.

— Կա՛յ, կա՛յ, կրկնեց Զօհալ ժպտելով ու գեղեցիկ երկայն թարթիչները բացխփելով, բաշտն այս անգամ խիստ կարեւոր գաղանիքներ յանձնեց ինծի որ քեզի հաղորդեմ.

— Ի՞նչ կ'ըսէք, կը բացագանչէր գօմիթէի պետը, չուտով ըսէ՛ք.

— Գիտե՞ս, աչքիս լո՛յսը, Երլաըզէն իմացուած է թէ՛ Եւրոպայէն խուժը մը Դաշնակցականներ մտած են Պոլիս և մեծ, ահռելի, վիթխարի ցոյց մը կը պատրաստեն Սուլթանին դէմ: Լիվա բաշան մասնաւորապէս պատուիրեց ինծի որ իմաց տամ քեզի, որպէս զի կանխարգել միջոցներ ձեռք առնէք չը ձերբակալուելու համար, և

— Ուրի՜շ, ընդմիջեց երիտասարդը հեգնոտ շարժուձեւով մը, ուրիշ ի՞նչ կայ, հանը՛մս, ես կ'աճապարեմ, ատիկա մենք գիտէինք արդէն, մէ՛կ կուտ չենք տար ատոր. Ապտիւլ Համիտ, մայրաքաղաքի շուններուն թիւովը լրտեսներու վոճմակներ թո՛ղ արձակէ մեր վրայ, մեր հոգը չէ՛, ուրիշ բան մը գիտե՛ս.

— Ուրիշ ի՞նչ կ'ուզես, յարեց Զօհալ հանըմ չարածճի ժպիտով մը, տուփոտ նայուածք մը շանթելով իր սիրահարին ու աչքին պոչովը ցոյց տալով իր կուրծքը, որ նոյն պահուն հիւքոտ ելեւէջքով մը կը գալարուէր:

Ֆէհիմէ քիչ մը շունչ առաւ, մինչ Իզզէթ պէյ թաղուած էր անոր մեղամալձոտ աչքերուն մէջ, ուր

մօտալուտ մահուան մը թախծոտ ստուերը կը յածէր :

Յետոյ շարունակելով իր խոստովանութիւնը .

— Քարտուղա՛ր պէյ , ըսաւ Ֆէ՛յիմէ , մեր մտերմա-
կան խօսակցութեան այս անոյշ բոպէին , յանկարծ դու-
ռի բաղխում մը լսուեցաւ : Ես ելայ տեղէս , մօտեցայ
դուռին , ո՞վ է ան ըսի . — Ե՛ս եմ , դրսէն պատասխա-
նեց ձայն մը , որ ինծի օտար չէր թուէր , շուտով ճանչ-
ցայ Զիյա պէյին ձայնը . հոն եկած էր զիս լրտեսելու :
Զօ՛հալ հանրմի ախնարկին կը սպասէի բանալու կամ չը
բանալու դուռը : Զօ՛հալ հանրմ փափուկ ձեռքովը հայ-
յեղափոխականին ծունկը ծեծելով , հոգ չէ՛ , օտա՛ , չէ՛ ,
թող մտնէ ըսաւ : Դուռը բացի , Զիյա պէյ ներս մտաւ ,
բայց երբ մեր քով տեսաւ օտար դէմք մը , գլխարկա-
ւոր մը , ինքզինք կորսնցուց և , մոռնալով թէ ո՛ւր կը
գտնուէինք .

— Աս ի՞նչ է , անպատիւներ , բողբ , այս ո՞վ է ,
ներս էք առեր , ո՞վ է այս միւսին , խօսեցէ՛ք նայիմ .
մռնչեց Զիյա պէյ , կատաղութենէ աչուրները դարձած .

Կրնաք երեւակայել մեր վիճակը . Զօ՛հալ հանրմի սի-
րահարը՝ սովորական մարդերէն չէր , Զիյա պէյի պէս
սպաններէն հինգը միասին զրօ մըն էին իրեն քով . չը
մոռնամ ըսել թէ՛ ոտքէն գլուխը զինուած էր մահացու
գործիքներով : Ոտքի ելաւ , և առանց արտասանելու
բառ մը , դուրս ելաւ , մեկնեցաւ : Մենք մնացինք ա-
ռանձին .

— Ձեզի՛ պոռնիկներ , շարունակեց Զիյա պէյ իր
աղտոտ լստանքները , Վհահափառին գանձովը կ'ապ-
րիք , ամէն օր աղամանդներ ու գոհարներ կը գնէք
ձեզի վճարուած ու նուիրուած առատ ոսկիներով ու
կ'ելլէք խռովարար սրիկաներու հետ նիւսպիւններ
կ'ընէք , հա՛ . կը տեսնէք դուք , այսօ՛ր իսկ իմաց տամ ,
վաղը կը տեսնուի՛նք . . . : Զիյա պէյ նախանձոտ էր ,

սաստիկ կատղած էր, զիս ու Զօհալ հանրմը միասին գտնելով օտարական երիտասարդի մը հետ. բերնին կուտար, կը հայոյէր, կը սպառնար: Մենք երբէք բերանսիս չը բացինք: Զօհալ հանրմ, դողէն լեզուն կապուած, գունատ, ոտքի ելաւ, ես երթամ, դուք սէր ըրէ՛ք, ի՛նչ... կ'ուզէք կերէ՛ք ըսաւ ու մեկնեցաւ: Քիչ յետոյ մենք ալ ձգեցինք այդ անիծեալ տեղը, և փողոցին գլուխը բաժնուեցայ Զիյա պէյին: Դիմագէն չիտակ ճամբուն եղերքը, տեսայ նոյն երիտասարդը, Զօհալ հանրմին սիրահարը, որ կը հետեւէր Զիյա պէյին: Ես հետազօտ ոտքերով Զօհալ հանրմը կը փնտռէի հազարաւոր երկսեռ ամբօխին մէջ, որ կոճկաւէտ ծովումը պէս կը ծփար: Նշմարեցի վերջապէս, ճանչցայ, մօտեցայ իրեն՝ Զօհալ հանրմին, որ փողոցին անկիւնը, լաջակը վեր առած, դիտել կը կեղծէր ցուցափեղկի առարկաները:

— Շտապենք, ֆէհիմէ՛, շտապենք, ըսաւ յուզուած շեշտով մը, ես չեմ հաւնիր երիտասարդին շարժումները. ու ցոյց կուտար հայ յեղափոխականը, որ Զիյա պէյը կը հետապնդէր: Երագեցինք մեր քայլերը, հասանք թընէլի փոքր հրապարակը. տեսայ, Զիյա պէյ ներս կը մտնէր, թընէլի տոմս առնելու, ետեւէն ալ՝ հետապնդող միւսիւն: Քիչ յետոյ, երբ թընէլի ճամբորդները կը վազէին դէպի սեւ շոգեկառքը, մենք ալ, ես ու Զօհալ, խառնուեցանք ամբօխին, միւսնոյն թընէլին մէջ: Դուրս ելանք, Ղալաթիա, Զիյա պէյ արագաքայլ կ'երթար կամուրջին կողմը, նոյոպէս միւսիւն, որ պէյին հետքը չէր ուզեր փախցընել: Զօհալ հանրմ լուռ էր, երբէք չէր խօսէր, ճամբան շարունակեցինք այսպէս, մենք ալ հասանք կամուրջին գլուխը, խառնուեցանք երկսեռ բազմութեան: Շատ մօտեցած էինք Զիյա պէյին, առանց սակայն իրմէ նշմարուելու: Իւս-

Կիւտարի նաւամատոյցին սանդուղէն վար կ'իջներ, երբ միւսին հասաւ ետեւէն : Հաղիւ հինգ քայլի անջրպետ մը կը մնար մեր և իրենց միջեւ . Զօնալ հանրմ քովէս չէր հեռանար, աչքերը սեւեռած էր սիրանար միւսիւին, որ ակնթարթի մը մէջ խոյացաւ Զիյա պէյի վրայ, դաշոյն մը շողաց և . . . , մնացեալը գիտէք . . . :

Ֆէհիմէ չը կրցաւ շարունակել, կը հեծկլտար :

Իզգէթ պէյ, որ մինչեւ այդ վայրկեանը կարծած էր թէ՛ Ֆէհիմէ'ն է Զիյա պէյի սպաննիչը, սկսաւ տակաւ համոզում գոյացնել անոր անմեղութեանը մասին . խեղճ կնոջ արցունքը, հեծկլտանքները կը տեսնէր ու այս նոր համոզումը կ'արմատանար իր մտքին մէջ : Այո՛, կ'ըսէր ինքիւրեն Ապտիւլ Համիտի սիրական քարտուղարը, անմեղ մըն է Ֆէհիմէ, պէտք է փրկուի .

— Ֆէհիմէ՛, աղջիկս, ըսաւ խանտաղատանքով մը, մի՛ լար, փրկուեցա՛ր, փրկուեցա՛ր . . . : Բան մըն ալ պիտի հարցընեմ, պատասխանէ՛ և վերջացնենք :

Ֆէհիմէ ինքզինք շտկեց, աչքերը սրեց ու պատրաստուեցաւ :

— Ֆէհիմէ՛, աղջիկս, ըսաւ Իզգէթ, ի՞նչպէս ձեռքըդ անցաւ այդ մարդասպան դաշոյնը .

— Քարտուղա՛ր պէյ, պատասխանեց Ֆէհիմէ, այս մարդասպան միւսին Զիյա պէյի կուրծքը մխելէ յետոյ, ետ քաշած հանած էր դաշոյնը, և զայն գետին նետելով, ինք փախած էր : Զիյա պէյ արիւնի ճապաղիքներու մէջ կը լողար, աղերսող, պաղատագին ակնարկ մը նետելով ինծի .

— Ֆէհիմէ՛, հեծեց ցաւագին ձայնով մը, գետնէն վերցո՛ւր դաշոյնը, պա՛նէ՛ ըսաւ :

Առի դաշոյնը, ծոցս պանցի, սիրականիս արիւնաթաթախ դիակը հոն ձգած, Զօնալ հանրմին հետ խառնուեցայ ամբոխին, որ կամուրջին վրայ, մէկ ծայ-

դէն միւսը, չղթայի տակ առնուած էր: Խուզարկուեցայ, դաշոյնը ծոցէս հանուեցաւ, և

— Բայց, ընդմիջեց Իզզէթ պէյ, Զիյա պէյ վերջին րոպէին յայտարարած էր թէ՛ իր սպաննիչը կին մըն է, մինչդեռ դուն կ'ըսես թէ՛ միւսիւ մըն էր, ասոր տակէն ի՞նչպէս պիտի ելլես:

— Քարտուղա՛ր պէյ, կը պաղատէր Ֆէ՛իմէ, ես ճշմարտութիւնը պատմեցի, ի՛նչ որ գիտեմ, ի՛նչ որ ալքերովս տեսայ, պատմեցի. Զիյա պէյ թէեւ կամուրջի սանդուղին տակ ըրած էր ատանկ յայտարարութիւն մը, բայց, Ոստիկանութեան նախարարի սենեակին մէջ, իմ ներկայութեանս, խոստովանեցաւ թէ ի՛նք էր յանցաւորը, և թէ ես անմեղ մըն եմ. ասոր ի՛նչ կ'ըսէք...:

Իզզէթ պէյի համոզումը կազմուած էր արդէն, Ֆէհիմէ զո՛հ մըն է, կը խորհէր, անմեղ զո՛հ մը, բուն մարդասպանը՝ հայ յեղափոխական սրիկայ մըն է, Զօհալի սիրահարներէն միւսիւ մը. Զիյա պէյ նախանձած պէտք է ըլլայ այդ միւսիւին հետ միասին գտնելով իր սիրուհին՝ Ֆէ՛իմէն, անարգած է զայն, ինչպէս որ պատմեց Ֆէ՛իմէ, և միւսին, վիրաւորուած; ուզած է վայրկենապէս լուծել իր վրէժը, և սպաննած է Զիյա պէյը, որ ճանչցուած էր Երլորդի վտանգաւոր լրտես մը, վերջապէս, կ'ըսէր Իզզէթ ինքիւրեն, այս ոճիրին չարժառիթը յայտնուեցաւ. Զօհալի՛ լիվա Մուսդաֆայի կնոջ սիրահարը սպաննած է պալատական սպան. լիվա Մուսդաֆան, ինչպէս կը հաստատեն Ֆէ՛իմէի խոստովանութիւնները, գաղտնի յարաբերութիւններ կը մշակէ հայ գօմիթէներու հետ, իր կնոջ միջոցաւ, որուն վրատաւած է դժբաղդաբար կին լրտեսներուն վրայ՝ ըսկելու փափուկ պաշտօնը. հետեւաբար, կ'եզրակացնէր Իզզէթ պէյ, Զիյա պէյին սպաննութեան գաղտնիքը պէտք է փնտռել լիվա Մուսդաֆա բաշայի ապարան-

քին մէջ, ուր պէտք է խորհուած, որոշուած ու պատ-
րաստուած ըլլայ ոճիրը. ուրեմն, այդ հրէջը պէտք է
պատժել մահով, իսկ Ֆէշիմէն ազատել, խեղճ աղջիկը,
անմեղ զոհ մը... :

— Ֆէշիմէ՛, աղջի՛կս, ըսաւ Իզզէթ խիստ գորո-
վալիր ձայնով մը. անհոգ եղի՛ր, ազատ ես. անմե-
ղութիւնդ յայտնի եղաւ. ես հիմա Վեհափառին պիտի
երթամ և ներում խնդրեմ քեզի համար. դուն հոս ըս-
պասէ՛, հոս, այս սենեակը, մինչև որ վերադառնամ :

Իզզէթ պէյ դուրս ելաւ, պատուիրեց բարապանին
հսկել Ֆէշիմէյի, և ինք ուղղակի գնաց Հիւնքեարին
քով, հարցաքննութեան արդիւնքը հաղորդելու... :

Ապտիւլ Համիտ լսեց իր սիրական քարտուղարին
տեղեկատուութիւնը, և, Իզզէթ պէյի առջ քերած
փաստերուն վրայ, անգամ մըն ալ համոզուեցաւ թէ՛
կիներու լրտեսապետը ճիւղ մըն է... — Բնականա-
բար ո՛չ իրեն պէս —, քր իր գահին դէմ դաւաճանած,
Զիյա պէյի սպաննութիւնը կանխամտածօրէն գործել
տուած ու հայ խռովարարներու հետ գաղտնի բարեկա-
մութիւններ մշակած է, Տէրութեան թշնամի, ապե-
րախտ, վատ, մարդասպան հրէջ մը... :

Ու Կարմիր Սուլթանը, առաջ սպասելու որ լուս-
նար, նոյն գիշերուան մէջ արձակեց իրատէն. — Մար-
դասպան լիվա Մուսղաֆան մահուան դատապարտուած,
իսկ Ֆէշիմէն, իբրեւ անպարտ, կայսերական ներման
արժանացած :

Իզզէթ պէյ վերադարձաւ իր սենեակը, ուր Ֆէշի-
մէ, ճգնաժամային տագնապներու մէջ, իր վերջին բո-
ւականքը կը համբէր :

Ներս մտաւ ծիծաղադէմ.

— Ֆէշիմէ՛, ըսաւ Իզզէթ պէյ, ազատուեցա՛ր, աղ-
ջի՛կս, աղօթէ՛ Վեհափառ Սուլթանին արեւատութեան

համար :

Յէ՛րմէ խնդումէն քիէ մնաց որ մարեր :

Յետոյ , շարունակելով Իզգէթ պէյ .

— Մտիկ ըրէ՛ , աղջի՛կս , ըսաւ գորովալից , այսուհետեւ զգուշացի՛ր , ջանա՛ հաւատարմօրէն ծառայել . գիտե՛ս , ի՛նչ կերպով աչքը պիտի մտնես մեր Վեհափառ Տիրոջ .

— Ի՛նչպէս , ի՛նչպէս , բացազանչեց Յէ՛րմէ եռանդազին .

— Վաղը պիտի երթաս լիվա Մուսղաֆա բաշային ապարանքը , Զօ՛հալ հանըմը պիտի առնես ու պալատը պիտի բերես , կրնա՞ս ընել .

— Ի՛նչո՞ւ չէ , քարտուղա՛ր պէյ , Փատիշահին համար սպասրաստ եմ կեանքս գո՛նելու . եթէ կ'ուզէք , հի՛մա , այս պահուս , երթամ բերեմ զինքը :

— Հարկ չը կա՛յ , հարկ չը կա՛յ , կրկնեց Իզգէթ պէյ , այս գիշեր վերադարձի՛ր սենեակդ , հանգիստ ըրէ՛ , լաւ քուն մը քաշէ՛ , վաղը կանուխ , կառքով կ'երթաս հոն , կը բերես Զօ՛հալ հանըմը :

Իզգէթ պէյի կոպքերը ծանրացած , աչքերէն քունը կը վազէր : Հրամայեց բարասպանին , կայսերական կանանոցէն ներքինի մը կանչել , Յէ՛րմէն կայսերական հարէմի յարկաբաժիններուն մէջ փոխադրելու համար :

Հինգ վայրկեան հազիւ անցած էր , խափշիկ մը ցցուեցաւ դուռին առջեւ , մօտեցաւ Իզգէթ պէյի հրամայական ակնարկին վրայ , և Յէ՛րմէն առաւ դուռս ելաւ : Ծառուղիներուն մէջէն անցան ուղղակի դէպի Հարէմի կողմը : Ներքինի մը կը սպասէր հոն , տեսաւ Յէ՛րմէն , կայսերական ոսկի վանդակներուն սիրուն թռչունը , ինկաւ , անոր առջեւ և տարաւ ձգեց հարէմը . իր սենեակին մէջ :

Ասդին , Իզգէթ պէյ գործի վրայ էր , նոյն գիշերը

պիտի գործադրուէր կայսերական իրատէն, լիվա Մուս-
դաֆայի մահավճիռը... : Սակայն, կը մտածէր Ապտիւլ
Համիտի սիրական քարտուղարը, չպիտի կրնար ինքը
մինակը գլուխ հանել այս կարեւոր գործը, անհրաժեշտ
էր սենեկապետ Արիֆ պէյին ալ ներկայութիւնը. եր-
կուքը միասին պիտի կատարէին գիշերային յուզարկա-
ւորութիւնը, ներկայ ըլլալով համիտեան այդ նորաձեւ
թաղման արարողութեան : Գոնէ մինչեւ ծովափ ընկե-
րանալով լիվա Մուսդաֆայի ողջ ողջ կրող մեռելակառ-
քին, մարմինը Մարմարայի ձուկերուն բեւանը նետել
տալէ առաջ :

Ուստի, Իզզէթ պէյ, Ֆէհիմէն ճամբելէ յետոյ, գը-
նաց դուռը բաղխել սենեկապետ Արիֆ պէյին, որ Հիւն-
քեարին քովէն մէկ քառորդ առաջ բաժնուած, կը
պատրաստուէր անկողին մտնելու :

Կէս ժամուան մէջ լիվա Մուսդաֆայի մահավճի-
ռին գործադրութեան բոլոր պարագաները կարգադ-
րուեցան և երկու պալատականները, իրարու գիշեր-
բարի մաղթելով, իրարմէ հրաժեշտ առին :

ԺԵ.

Կէս գիշերը մէկ ժամ էր անցեր, Երլտըզի աքլոր-
ները խօսեցան :

Նոյն պահուն, սեւ կառք մը թաւալգլոր վառ կ'իջ-
ներ, Պէշիքթաշի գառիվարէն, դէպի ծովափը :

Կառքին մէջ էին մահավճիռնին վաւերացուած երի-
տասարդ թուրքեր, որոնց մէջ էր նաեւ լիվա Մուս-
դաֆա բաշան : Ասոնք, ամէնքն ալ Երլտըզի նկուղնե-

րէն հանուած, չողենաւ կը տարուէին, Մարմարայի մէջ նետուելու համար:

Գիշերային այն խաղաղ, լուռ, խորհրդաւոր պահուն, երբ, լիվա Մուսղաֆա բաշայի ապարանքին մէջ, Զօհալ հանրմ, սնտուկներէն իր գոհարեղէնները կը հանէր, իր գրպանները կը տեղաւորէր, փախուստի պատրաստութեան մէջ. երբ, պատշգամէն կը լսէր բուռի վայոցը, որ կուգար մօտակայ շէնքի մը փրատակներուն վրայէն. ճիշդ այն պահուն, երբ Զօհալ հանրմ իր բըռնաւոր տիրոջ ապարանքէն կը պատրաստուէր մեկնիլ վերջնականապէս, յաւիտենապէս, առանց վերադարձի. երբ, ապարանքին դուռը կէս մը բացած, կը փորձէր դուռս նետել իր ոտքը, և սոսկումով ետ կը մղուէր, մօտակայ փողոցէն կառքի մը շառաշը լսելով. նոյն այդ պահուն, Զօհալ հանրմի լքած ապարանքին տէրը՝ լիվա Մուսղաֆա, կիներու լրտեսապետ խնամակալ բաշան հրաժեշտ կուտար կեանքին:

Անոր մարմինը կապանքներու մէջ, ծանր երկաթի գունտ մը վիզին, նոյն պահուն կը նետուէր Մարմարա, Սէրայ Պուռնուի բացերը, մէկ երկու րոպէ յուզելու ալիքները:

Մարմարայի սպիտակաբաշ ալիքներ, թաւալեցէ՛ք, պարեցէ՛ք, ահա՛ ձեզի նոր հիւր մըն ալ, բաշայի մը մարմինը:

Զուկե՛ր, Վոսփորի, Մարմարայի մեծ ու պզտիկ ձուկերու ընտանիքներ, կայտառեցէ՛ք, խայտացէ՛ք, ահա՛ ձեզի նոր որս մըն ալ, պարարտներէն, իւղտոնեւրէն, գիտէ՛ք, անմեղներու տրիւնով սնած, ու ժարդկային միսով յօրացած այս զանգուածը՝ իր ճերմակ մազերու թելերուն համրանքով ոճիրներ գործած էր իր աղտոտ կեանքի ընթացքին մէջ:

Թաւալեցէ՛ք ուրեմն, գալարուեցէ՛ք, Մարմարայի

խաժ ալիքնե՛ր, լուացե՛ք, մաքրեցե՛ք, սրբեցե՛ք, ու
յետո՛յ ձեր անդնդային կայսրութեան անդամներուն,
մեծ ու փոքր ձուկերուն հրամցուցե՛ք այս թարմ միսը,
գրկեցե՛ք, շրջապատեցե՛ք, հանդիսաւոր թափորով տա-
րէ՛ք, ընդծովեայ խնջոյքի սեղանին վրայ հանեցե՛ք այս
համադամը... :

Կայտուեցե՛ք, խայտացե՛ք, ծովի թեփոտ բնակիչ-
ներ, սլացե՛ք, իրարու շուտով հաղորդեցե՛ք լուրը,
Երլտըզի Մենագարին կայսերական ողջոյններովը մէկ-
տեղ, թո՛ղ հրճուին, թո՛ղ գինովնան այս գիշեր, Վոս-
փորի թէ Ոսկեղջիւրի, Մարմարայի ծովային պետու-
թեան մեծ ու փոքրիկ հպատակները... :

Սռէ՛ք, կերէ՛ք, ա՛յս է մարմինը կին լրտեսներու
խնամակալ Մուսղաֆա բաշային... :

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԸ ՎԵՐՁՍՅԱԼ